

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE BİYOPOLİTİKA:
GÜVENLİK VE DİJİTALLEŞME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMRE BERK ERDEM

BALIKESİR, 2024

T.C.

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE BİYOPOLİTİKA:
GÜVENLİK VE DİJİTALLEŞME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMRE BERK ERDEM

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ŞENİZ ANBARLI BOZATAY

BALIKESİR, 2024

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda 202112533008 numaralı Emre Berk ERDEM'in hazırladığı "COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE BİYOPOLİTİKA: GÜVENLİK VE DİJİTALLEŞME" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 10/05/2024 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Prof.Dr. Güler TOZKOPARAN

İmza

Üye (Danışman) Prof.Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY

İmza

Üye Doç.Dr. Şerif ÖNER

İmza

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

10/05/2024

İmza

Emre Berk ERDEM

ÖNSÖZ

Geçtiğimiz senelerde dünyanın, Covid-19 adı verilen pandemiyle savaşı, tarihte görülmemiş bir dönem olarak tarihe geçti. Pandemi sadece sağlık alanında bir kriz olarak değil; sosyal, ekonomik ve politik açılardan da insanlığa büyük bir zarar verdi. Bu tezde pandemi, biyopolitika çerçevesinden ele alınmış olup; güvenlik ve dijitalleşme süreçleri incelemektedir. Pandemi süreci, biyopolitika kapsamında ele alındığında insanların bedeni üstündeki devlet kontrolünün incelenmesinin zorunlu hale gelmektedir. Güvenlik kavramı bu dönemde yeniden gündeme gelmiştir. Uygulanan yasaklar, sınırların kapatılması; güvenlik kavramına yeni bir boyut getirmektedir. Pandemi, teknolojinin kullanımını artırarak, dijitalleşme sürecinin hızlanmasına zemin hazırlamıştır. Dünya genelinde temas takip uygulamalarının kullanılmaya başlaması, uzaktan eğitim ve evden çalışma gibi örnekler; gündelik yaşantının dijitalleşmesine örnek olarak gösterilmektedir. Bu çalışmada Michel Foucault'nun biyopolitika kavramı çerçevesinde; pandemi sürecinde yaşamda değişenler, dijitalleşme ve güvenlik gibi unsurlar kapsamlı bir şekilde ele alınarak; sürecin etkileri araştırılmaktadır.

Çalışmanın ortaya çıkış sürecinde kıymetli düşüncelerini, bilgilerini paylaşarak tez yazım sürecinde motive eden ve yol gösteren değerli danışman hocam Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY'a; biyopolitika kavramı ile tanışmama vesile olan kıymetli hocam Prof. Dr. Murat OKÇU'ya; hayatımın hiçbir döneminde bana kendimi yalnız hissettirmeyen annem Gonca ERDEM ve babam Deniz ERDEM'e saygılarımla teşekkürlerimi sunarım.

BALIKESİR, 2024

EMRE BERK ERDEM

ÖZET

COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE BİYOPOLİTİKA: GÜVENLİK VE DİJİTALLEŞME

ERDEM, Emre Berk

Yüksek Lisans, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY

2024, 82 Sayfa

2019 yılının sonlarına doğru başlayan Covid-19 salgını, tarihteki en büyük sağlık krizlerinden biri olurken; birden fazla negatif etki bıraktığı tüm çevreler tarafından kabul edilmektedir. Salgının yaratmış olduğu bu kriz sadece sağlık alanını değil; aynı zamanda siyasal, ekonomik ve sosyal alanları da etkilemiştir. Bu çalışma, pandemi sürecini biyopolitika kavramı üzerinden ele alarak; güvenlik ve dijitalleşmenin kriz dönemindeki gelişmelerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Michel Foucault'nun bahsetmiş olduğu biyopolitika kavramı; devletin, insan bedeni üstündeki kontrolünü ifade etmektedir. Foucault'a göre biyopolitika; devletin, insanların hayatını yönetme şekli olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece nüfus ve sağlık politikaları gibi alanlarda etkisini hissettirmektedir. Covid-19 salgını döneminde biyopolitikanın; sağlık politikalarının oluşturulması, nüfusun kontrolü vb. gibi alanlarda etkisi açıkça çalışmada ortaya konmaktadır.

Pandemi sürecinin en önemli etkisi ise güvenlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Virüsün yayılmasının önüne geçebilmek için bir takım uygulamaların yürürlüğe konduğu bilinmektedir. Bu uygulamaların çoğunluğunun katı uygulamalar olduğu bilinmekte ve hepsi biyopolitika kavramının çerçevesinde ele alınmaktadır.

Dijitalleşme, Covid-19 salgını sürecinde önem arz eden bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknolojinin olumlu yönde kullanımının, virüsle verilen savaşta pozitif yönde bir katkı olarak görülebilir. Dijitalleşme de pandemi sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Mahremiyet ve kişisel verilerin tehdit altında olması gibi durumlarla da karşı karşıya kalındığı bilinmektedir.

Bu çalışmada, biyopolitika kapsamında; pandemi sureci, dijitalleşme ve guvenlik kavramlarının ilişkilerini incelenmekte olup, bu ilişkilerde salgın krizine yanıt verme amacıyla yurrle konulan politikaların anlaşılmasına katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Politika, Foucault, Biyopolitika, Pandemi, Dijitalleşme.

ABSTRACT

BIOPOLITICS DURING THE COURSE OF COVID-19: SECURITY AND DIGITALIZATION

ERDEM, Emre Berk

Master Thesis, Department of Political Science and Public Administration

Adviser: Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY

2024, 82 Pages

The Covid-19 epidemic, which started towards the end of 2019 was one of the largest health crises in history; It is accepted by all circles that it has multiple negative effects. This crisis created by the epidemic affects not only the health field; It has also affected political, economic and social areas. This study examines the pandemic process through the concept of biopolitics; It aims to examine the developments of security and digitalization during the crisis.

The concept of biopolitics mentioned by Michel Foucault; It expresses the state's control over the human body. According to Foucault, biopolitics; It emerges as the way the state manages people's lives. Thus, it makes its impact felt in areas such as population and health policies. Biopolitics during the Covid-19 epidemic; establishment of health policies, population control, etc. Its impact is clearly demonstrated in areas such as.

The most important impact of the pandemic process is security. It is known that some practices have been put into effect to prevent the spread of the virus. It is known that the majority of these practices are strict practices and they are all handled within the framework of the concept of biopolitics.

Digitalization emerges as an important issue during the Covid-19 epidemic. The positive use of technology can be seen as a positive contribution to the fight against the virus. Digitalization also plays an important role in the pandemic process. It is known that we are faced with situations where privacy and personal data are threatened.

In this study, within the scope of biopolitics; The relations between the concepts of pandemic process, digitalization and security are examined, and it is aimed to contribute to the understanding of the policies put into effect to respond to the epidemic crisis in these relations.

Keywords: Policy, Foucault, Biopolitics, Pandemic, Digitalization.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmanın Önemi	1
1.4. Araştırmanın Varsayımları	1
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	2
1.6. Tanımlar	2
2. İLGİLİ ALANYAZIN.....	3
2.1. Kuramsal Çerçeve	3
2.1.1 Biyopolitika Kavramı.....	3
2.1.2 Biyo-iktidar Kavramı	4
2.2. İlgili Araştırmalar	4
3. YÖNTEM.....	6
3.1. Araştırmanın Modeli	6
3.2. Evren ve Örneklem.....	6
3.3. Verilerin Toplanma Süreci	6
3.4. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri	6
3.5. Verilerin Analizi	7
4. BULGULAR VE YORUMLAR.....	8
4.1 Politika Nedir?.....	8
4.1.1 Politika Kapsamında İktidar	11

4.1.2 Biyopolitikanın Ortaya Çıkışı ve Foucault'nun Biyopolitikası	13
4.1.3. Biyopolitikanın Nesnesi: İnsan ve Beden	17
4.1.4. Otoritenin Biyopolitiği: Modern Hayvanın Bedeni	23
4.2. Pandemi ve Biyopolitika	25
4.2.1. Krizin Biyopolitikası.....	32
4.2.2 Covid-19'un Egemenliği: Virüsün "Biyo" ve "Politik" Algısı.....	35
4.2.3. Covid-19 Pandemisinde Beden- İktidar İlişkisi	38
4.3. Pandemi ve Dijitalleşme.....	41
4.3.1. Covid-19 Pandemisinde Dijital Gözetim	46
4.3.2. Covid-19 Sonrası Değişen Dünya: Dijitalleşme Kafesi ve Temas Takip Uygulamaları ile Bedenin Kontrolü.....	48
4.3.3. Denetimin Heryerdeliği: Toplumsal Kontrol.....	53
4.3.4. Covid-19 Pandemisi ve İnfodemi	55
4.4 Devletin Gözünden Pandeminin Güvenliği	57
4.4.1. Pandemi Sürecinde Kontrol	59
4.4.2. Covid-19 Pandemisinde Temas Takibin Yapay Zekâsı	62
4.4.3. İnsani Güvenlik	63
4.4.4. Covid-19 Pandemisinde Kolluk Kuvvetleri.....	65
5.SONUÇ VE ÖNERİLER	68
5.1. Sonuçlar.....	68
5.2. Öneriler.....	70
KAYNAKÇA	72

TABLolar LİSTESİ

	Sayfa
<u>Tablo 1:</u> Covid-19 Pandemisinde Uygulanacak Kriz Yönetimi.....	34
<u>Tablo 2:</u> Covid-19 Tedbirlerinin Etki Düzeyi Algısı ve Uygulama Düzeyi	37
<u>Tablo 3:</u> Covid-19 Pandemisinin Belirtileri.....	38
<u>Tablo 4:</u> 21-27 Eylül 2020 Tarihli Covid-19 Haftalık Raporu.....	39
<u>Tablo 5:</u> Covid-19 Pandemisinde Pandemi Yönetimi Uygulamaları	40
<u>Tablo 6:</u> 2019-2020 Yılları Arasında Covid-19 Pandemisiyle Alakalı Kelime Araması.....	43
<u>Tablo 7:</u> Toplam Küresel Perakende Satışların e-Ticaret Payı (2015-2023).....	44
<u>Tablo 8:</u> Covid-19 Pandemisi ile Alışkanlıkların Değişimi.....	45
<u>Tablo 9:</u> Temel İhtiyaçlar Dışında En Az 15 Gün Tam Kapanma ile Sokağa Çıkma Yasaklanmalı mıdır?.....	54

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
<u>Sekil 1:</u> Krizin Evreleri.....	32
<u>Sekil 2:</u> Covid-19'un Belirtileri.....	36
<u>Sekil 3:</u> Dijitalleşme Süreci	42

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AI : Artificial intelligence

DSÖ : Dünya Sağlık Örgütü

ENS : Ethereum Name Service

HES : Hayat Eve Sığar

M.S. : Milattan Sonra

s. : Sayfa

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

1.GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Devlet aygıtının insan bedeni üzerindeki etkisi olarak tanımlanan biyopolitika, her dönemde yönetim üzerinde etkili olmuştur. Covid-19 pandemisi sürecinde yürürlüğe konulan uygulamalar biyopolitika kavramını yeniden gündeme getirmiştir. Pandemi sürecinde dünyada görülen dijital dönüşümler ve alınan güvenlik önlemlerinin biyopolitika kavramıyla ilişkileri çalışmanın ana konularıdır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada; Covid-19 pandemisinin başladığı 2019 yılının sonlarından itibaren oluşan süreçte biyopolitika kavramı kapsamında, dijital döngünün ve güvenlik alanında atılan adımların toplumlar üzerinde bıraktığı etkinin açıklanması amaçlanmaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, Covid-19 pandemisi sürecinde biyopolitika kavramı göz önünde bulundurularak, pandemi sürecindeki dijitalleşmenin ve güvenliğin insanlar üzerindeki etkisini tahlil edebilme noktasında büyük önem taşımaktadır.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Bu çalışmada, ilgili alan yazından elde edilen bilgilerin güvenilir ve geçerli bilgiler olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın varsayımları şöyledir:

- Biyopolitika kavramı, Covid-19 pandemisi süreci boyunca etkili olmuştur.
- Biyopolitika kavramı, dijitalleşme ve güvenlik alanlarında kilit bir kavram olarak rol oynamıştır.

- Devlet-toplum ilişkisi incelenirken, biyopolitika göz önünde bulundurulmalıdır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın temel sınırlılığı, Covid-19 pandemisi sürecinin biyopolitika kavramı bakımından değerlendirilmesidir. Pandemi sonrası dönem çalışmaya dâhil edilmemiş olup, sadece pandemi süreci esas alınmıştır. Bu çalışma, veri kaynağı olarak makaleler, kitaplar, dergiler, lisansüstü tezler, bildiriler, raporlar, arşivler, internet veri tabanları gibi yazılı bilgi kaynakları ile sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Çalışmanın bu bölümünde, sık kullanılan bazı terimlerin hangi anlamda kullanıldığı veya hangi anlama geldiği açıklanmıştır.

Biyopolitika: İktidar aygıtlarının ve yönetim tekniklerinin birlikte kullanılarak yeni öznelin ve toplumların üretildiği bir politik kavramdır (Kaplan, 2021, s. 175).

Pandemi: Salgın hastalığın küresel çapta yayılmasıdır. (Porta, 2008, s. 179).

Biyo-iktidar: Ölüme terk etme ya da yaşatma iktidarıdır (Foucault, 2003, s. 247).

İnfodemi: Bir salgın hastalık esnasında dijital veya fiziksel ortamda dolanan bilgi kirliliği demektir (http-33).

Dijitalleşme: Pandemi sürecindeki bilinmezlik insanları hızlı bir dönüşümün içinde sokmuştur. Bu dönüşümün teknoloji alanındaki evrimine dijitalleşme denilmektedir (Çokluk ve Bal, 2021, s. 99).

Yapay Zekâ: Çözüm üretebilen otomatik sistemdir (Köroğlu, 2017, s. 2).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde, “biyopolitika” ve “biyo-iktidar” tanımlamalara yer verilerek kavramsal çerçeve çizilmiştir.

2.1.1 Biyopolitika Kavramı

Foucault'nun, sade bir biyopolitika tanımı yapmadığı görülmektedir. Foucault, biyopolitika kavramını üç farklı şekilde kullanmayı tercih etmiştir. Birinci kullanımı, iktidarın tekrar yorumlanmasıyla politik düşünüş ve pratikteki tarihsel kopuş olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci kullanımı, ırkçılık güçlenirken bu güçlenmenin temelinde biyopolitikanın olduğuna dairdir. Son olarak tarihsel bağlamda kişinin kendi idaresinin ve toplumsal düzenlemelerin liberal modellerle ortaya çıkan kural dışı yönetim biçimine denk düşmesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Lemke, 2013, s.54).

Foucault'nun, biyopolitikayı; Sanayi Devrimi döneminin şartlarına bağladığı görülmektedir. Sanayi Devrimi sürecinde bireylerin bedenlerinin, yönetimselliğin bir öznesi haline geldiği dikkati çekmektedir. Nüfus artışı, doğum ve ölüm oranları, sağlık seviyeleri, ortalama yaşam süresi ve bunların tümünü etkileyebilecek tüm şartların öneminin artmış olması sonucunda denetim bir zorunluluk haline gelmiştir. Buna da nüfusun biyopolitikası adı verilmektedir (Foucault, 2007, s.99).

Biyopolitika kavramının kapsadığı kavramsal zenginlik nedeniyle, mevcut pek çok çalışma yapılmış olsa da hâlâ daha ileri araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu nedenle terimin ilgili tüm yönlerini ve boyutlarını kapsamak imkânsız olmasa da çok zordur. Mevcut ekonomik durgunluktan kaynaklanan yeni gelişmeler ve dünyanın farklı yerlerindeki temel sağlık ve temiz içme suyu eksikliği karşısında sanayileşme sonrasında hükümetlerin, biyopolitika alanındaki etkinlikleri konusunda daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir (Filipe, 2014, s.144).

2.1.2 Biyo-iktidar Kavramı

Biyo-iktidar kavramı, adında da anlaşılacağı üzere iki kelimenin birleşmesinden oluşmuştur. Bu iki kelime, biyoloji ve iktidar kelimeleridir. Bu iki kelimenin birleşmesi sonucu ortaya çıkan biyo-iktidar kavramı, biyolojik bir nesne olan bireyin bedeninin iktidarlarca dönüştürülmesi anlamını taşımaktadır. Foucault, biyo-iktidar tanımıyla beraber; modern zamanda biyolojik bir nesnenin iktidarın bir parçası haline nasıl geldiğini, bu sürecin etkenlerini açıklamaktadır (Yılmaz, 2007, s.36).

Foucault'a göre; modern iktidar ve eski yönetim arasındaki ayırt edici özellik, biyo-iktidar kavramıyla açıklanmaktadır. Eski rejimde kral; koltuğunu öldürerek sağlamlaştırırken, modern iktidarlarda kralın yerini biyo-iktidar kavramı almaktadır. Monarşi sistemine göre iktidar, kralın bedenidir. Egemen olan beden yani kral, diğerleri üzerinde gerçekleştirmiş olduğu uygulamalarla kendini kanıtlamaktadır. Buna karşılık olarak Fransız Devrimi ile beraber ortaya çıkan Cumhuriyetin, bir kralı veya bedeninin olmadığı görülmektedir. İktidar; tek bir kişide veya bedende toplanmaktan ziyade, toplumun her yerine yayılıp toplumsal bir beden oluşturmaktadır. Cumhuriyetin ortaya çıkışından itibaren iktidar; kralın yaptığı gibi öldürerek değil, insanları canlı tutarak yönetmektedir (Akay, 2000, s. 118).

2.2. İlgili Araştırmalar

Covid-19 pandemisi kapsamında ele alınan biyopolitika ile ilgili yapılan araştırmalara, çalışmanın bu kısmında yer verilmiştir.

Özmkas (2018) yaptığı Biyopolitika: İktidar ve Direniş adlı çalışmasında, biyopolitikayı kavramsal çerçevede incelemiştir. Biyopolitikanın bazı ana yönlerini açıklamaya, düşünce olarak bir sonuca vardırmaya ve farklı yaklaşımlar arasındaki siyasi gerilimleri anlatmaya çalışmıştır. Biyopolitikanın kavram olarak tanımının, tarihsel süreçte geçirmiş olduğu evrimin ve bu evrime katkıda bulunan düşünürlerin sürece önemli bir dokunuş yaptığı sonucuna varılmıştır.

Kartal (2018) yaptığı Biyopolitika: Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri adlı çalışmada, Foucault'nun ve daha birçok düşünürün biyopolitika kavramına bakış açılarını sunmayı amaçlamıştır. Çalışmada biyopolitika kavramının

doğuşuna yönelik kavramsal çerçeveyi detaylarıyla çizmiştir. Çalışmada beden in biyopolitika için önemli olduğu ve tarihsel süreçte biyopolitikanın zeminini oluşturacak faktörlerden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Lemke (2013) yapmış olduğu Biyopolitika adlı çalışmasında, biyopolitika kavramının kök hücrelerine kadar inerek; terör, ırkçılık, çevre temalı olaylar gibi birçok politik sorunu biyopolitika gözlüğüyle irdelemiştir. Bunlarla beraber biyopolitika kavramının, felsefi düşüncedeki sistematik yerini de detaylarıyla açıklamıştır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmada betimsel ve ilişkisel bir yöntem izlenmiştir. Betimsel olarak; literatür taraması ve tarihi seyir dikkate alınmıştır. İlişkisel olarak ise nedensel karşılaştırmalara yer verilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni; Covid-19 pandemi sürecinde dijitalleşme ve güvenliğe dair uygulamalardır. Bu evrenden alınan örneklem; biyopolitika, biyo-iktidar ve dijital gözetimdir.

3.3. Verilerin Toplanma Süreci

Çalışmada, doküman inceleme yönteminin “dokümanlara ulaşma, dokümanların özgünlüğünü kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme, veriyi kullanma” aşamaları izlenmiş ve elde edilen bilgiler değerlendirilerek birtakım sonuç ve bulgular elde edilmiştir.

3.4. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan “doküman inceleme yöntemi” kullanılmıştır. Bu yöntemin tercih edilme sebebi, çalışmanın özellikle biyopolitikanın tarihsel süreci ve pandemi dönemine etkilerinin kitap, makale vb. bilimsel metinler ve rapor, gazete vb. belgeler ışığında değerlendirilip sonuca ulaşmanın amaçlanmasıdır.

3.5. Verilerin Analizi

Çalışmada veri toplama süreci sonrasında, belge ve bulgular sınıflandırılmış, sadeleştirilmiştir. Bu aşamada veriler kapsamlı biçimde gözden geçirilerek yorumlanmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1 Politika Nedir?

Politika teriminin, Antik Yunan döneminde ortaya çıktığı görülmektedir. Yunanca'da var olan "polis" ifadesinden türetildiği bilinmektedir. "Polis", "şehir-devlet" anlamı taşımaktadır. Eski Yunan'da şehir-devlet işlerinin belirli bir düzene konulması ve yönetilme süreci politika olarak ifade ediliyordu. Antik Yunan halkına göre politika kavramının toplumsal düzen ve refah gibi konuları da kapsadığı bilinmektedir. Politika kavramına süreç içerisinde daha farklı anlamlar yüklenmiş olup farklı şekillerde geliştiği görülmektedir (Çetin, 2018, s. 55-69).

Politika kavramı; Antik Yunan'dan sonra da her toplumda farklı anlamlar için kullanılmış olsa da özü itibariyle devletin yönetimi ve kamu düzenlemeleri gibi anlamlar taşımaktadır, Hem kullanım açısından hem de kültürel olarak farklı kullanım biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Batı toplumlarında hükümetlerin, siyasi partilerin ve seçimlerin faaliyetlerini açıklamak için kullanılırken, Doğu toplumlarında ise daha çok toplumsal yaşamda alınan karar mekanizması ve toplumsal ilişkileri açıklamak için kullanıldığı dikkat çekmektedir. Toplumlar arasındaki coğrafi, tarihsel ve kültürel ayrımların neticesinde politika ifadesi farklı anlamlara karşılık gelmiştir. Demokrasi kültürünü benimsemiş bir toplumda halkın katılımı doğrultusunda demokratik bir süreci anlatırken, otoriter bir rejimde iktidar sahibinin yetkilerini anlatabilmektedir. Bundan dolayı politika kavramı her toplumda, bulunduğu şartlara bağlı olarak farklı anlamlar kazanabilmektedir (Tekin vd., 2017, s. 107-130).

Politika kavramının tarihsel süreç boyunca geçirmiş olduğu değişimlerin; toplumların yaşamış olduğu kültürel ve siyasi değişimlerle doğru orantılı olduğu görülmektedir. Politika; Antik Yunan'da şehir-devlet işlerinin belirli bir düzene konulması ve yönetilme süreci olarak karşımıza çıkarken, Roma İmparatorluğu dönemindeki tanımı daha farklıdır. Roma İmparatorluğu için politika ifadesi, imparatorluk yönetimi anlamı taşımaktadır. Roma İmparatorluğu'nun merkeziyetçi yapısının, politikanın tanımına da yansıdığı görülmektedir. Feodal toplumlarda politika, özellikle Orta Çağ'da genel anlamıyla soyluların birbirleri ile olan

ilişkilerine ve lordların yönetim sistemlerine atıf yapmaktadır. Rönesans sürecindeki değişimlerle evrime uğrayan politika, felsefeye yönelik düşünce ve toplumsal değişim kavramıyla ilişkilendirilmeye başlamıştır. Modern devlet kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte ise toplumsal yaşamı düzenleme, ulus devletlerin yönetimi gibi tanımlarının ortaya çıktığı görülmektedir. 18. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin yaşanması sonucunda toplumun her alanında yaşanan algısal değişim ile birlikte politikanın tanımında da değişimler yaşandığı görülmektedir. Bu değişimde politikanın kapsamına giren işçi eylemleri, sınıf mücadelesi ve sosyal anlamda yapılan reformlar öne çıkmaktadır. Politika kavramı zamanla demokratik süreçler, siyasi partilerin faaliyetleri, devlet yönetimi, uluslararası ilişkiler gibi kapsamlı anlayışları da içermeye başlamıştır. Günümüzde kavram, hem uluslararası ilişkileri hem de ulusal siyaseti kapsamaktadır. Teknolojik anlamda yaşanan yeniliklerin, küreselleşen dünya ve toplumların içinde yaşanan değişimlerin de politikanın kapsama alanının genişlemesine yol açtığı dikkati çekmektedir (Çevik, 2016, s. 301-328).

Aristoteles, doğal eşitsizlik anlayışını savunmaktadır. Bu görüşü savunurken de insanın doğası gereği siyasal bir varlık yani “*zoon politikon*” olduğunu söylemektedir (Yeşilçayır, 2014, s. 62). Politika felsefesinin fikir babası olarak görülen Sokrates'in politika düşüncesi, kendisinin demokrasiyi eleştiren düşünce yapısı ve en doğru yönetim şeklini bulmaya yönelik fikirlerinin toplamıdır. Bu fikir yapısı haricinde devlet aygıtının genel işleyişi ile alakalı da düşünceleri mevcuttur. Sokrates için politik yönetim birimi “polis”in moral birliğine ihtiyacı vardır. “Polis”in var olmasının sebebi, vatandaşların mutluluğa kolay bir şekilde erişimini sağlayabilmek, ahlaki açıdan iyi bir yaşam zemini hazırlamak ve onlara iyi bir yaşam olanağı tanımaktır. “Polis”in bir diğer görevi ise vatandaşlarını ruhlarına önem veren iyi birer birey haline getirmektir (Cevizci, 2022, s. 36).

Sokrates'in öğrencisi olan Platon ise politika anlayışını detaylı bir biçimde “*Devlet*” adlı eserinde açıklamıştır. Platon, yaşamış olduğu dönemin krizlerine her zaman bir çözüm aradığı bilinmektedir. Toplumun devletin iyi olanını aramaktadır. Düşünür, bireylerin mutlu ve güvenli bir şekilde yaşayacağı ideal toplum ve devlet düzenini oluşturmayı hedeflemiştir. Bunun için de iş bölümü ve sınıf ayrılıklarının olduğu bir düzeni zorunlu kılmıştır. Bu, adaletin sağlanabilmesi için önem arz etmektedir (Evren, 2022, s. 1743-1744).

Politika kavramının tanımına ilişkin uzun yıllardan bu yana bir arayış vardır. Bu arayış sonucunda ortaya genel anlamda iki farklı ve zıt görüş çıkmıştır. Bir tanıma göre politika, toplum içinde var olan zıtlıkların ve kavgaların tümüne verilen isimdir. İnsanlar, doğduğu andan itibaren kültürel ve ekonomik açıdan farklıdırlar. Bu farklılıktan çıkan çıkar çatışmaları politika kavramının zeminini oluşturmaktadır. Bu anlayışa göre hedef, iktidarı yani yönetimi ele geçirmektir. İkinci politika tanımının zeminini hazırlayan husus ise politikanın sadece iktidar ve çıkar çatışmasından ibaret olmadığıdır. Bu görüşe göre politika; toplumda birlik ve beraberliği sağlamalı ve çıkar çatışmalarından ziyade bir bireyin ya da bir grubun çıkarını değil, toplumun ortak çıkarını gözetmelidir. Politika kavramı, insanın olduğu ilk günden itibaren varlığını göstermektedir. Hem bir sürekliliği hem de bir evrenselliği mevcuttur. Kabile toplumlarından modern toplumlara kadar tarihin her sürecinde karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar arasındaki gerek çıkar farklılıkları gerek düşünsel farklılıklar olduğu sürece çatışmalar devam edecektir. Dolayısıyla politika varlığını sürdürecektir. İnsanların arasındaki çıkar farklılıklarından doğan çatışmaları kısıtlamak, politikanın da kısıtlanmasına yol açmaktadır. Bu açıdan politika kavramı aynı zamanda özgür bir ortamı da anlatmaktadır. Politikanın temelinde bulunan çatışma ortamı; bir uzlaşma zemininde oluşmazsa, çatışma yerini bir iç karışıklık ortamına bırakır. Uzlaşma zemini ise toplumsal barış ve düzen ile oluşturulabilir. Toplum içindeki çatışmanın bazı metotları olsa da şiddet bu metotlardan bir tanesi değildir. Eğer şiddet ve savaş başladıysa, politikanın egemenliği sona ermiştir. Politikanın çıkarlar çatışması, farklılıklar gibi yönlerin yanında bir uzlaşma özelliği de mevcuttur. Toplum içerisinde yaşayan insanlar veya gruplar, çıkarları doğrultusunda talep ettiklerini ya da ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla iktidarın üstünde bir baskı oluşturmayı amaçlarlar. İktidarın aldığı siyasi kararlar ise bütün bu sosyal gruplardan gelen istekler arasındaki dengeyi kurarak bir uzlaşma zemininde sonuca bağlanır. Bu perspektiften bakılınca da politikanın alınan kararlara katılma gibi bir özelliğinin olduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır (Kapani, 2007, s. 17-21).

Politika kavramının kapsayıcı bir tanımı vardır. Hükümet gücünü elinde bulunduran zümrenin alacağı kararları, bu karar alım sürecini, alınan kararların nasıl uygulanacağına dair yöntemlerin toplamı; bu tanımın içinde yer almaktadır. Yunanca'da "polis" kelimesinden türeyen politika, yönetim gücünü elinde bulunduranların izleyeceği yol haritası anlamı da taşıdığı görülmektedir. Ayrıca

politika kavramı, Siyaset Bilimi için de önem arz etmektedir. Yönetme gücünü elinde bulunduran kişinin veya zümrenin izlemiş olduğu yol haritasında yani yönetim sürecinde izlemiş olduğu politikalar; doğrudan Siyaset Bilimini ilgilendirmektedir. Bu yol haritası öncelikli olarak bir konunun ele alınmasıyla başlar. Konu ele alındıktan sonra bu konu ile ilgili izlenecek yol haritası belirlenir. Yol haritası belirlendiği zaman iktidar gücünü elinde bulunduran kişi veya zümre bu yol haritasını uygulamaya geçirir. Böylelikle bir yönetim mekanizmasında politikanın ve politika oluşturmanın önemi görülmektedir. Yönetimin işleyişinde temel faktör, politikadır. Ancak toplumun içerisinde farklı çıkar grupları bulunduğu için ayrışmaya da zemin hazırlamaktadır.

4.1.1 Politika Kapsamında İktidar

Politika kavramı üzerinde yapılan çalışmalarda en önemli hususun “iktidar” olduğu görülmektedir. İktidar kavramı en temel haliyle; diğer insanların davranışları üzerinde etki kurabilme ve yine aynı şekilde başka insanları kontrol altında tutabilme olarak açıklanmaktadır. Bir şahıs veya bir zümre; başka bir kişiyi kendi istekleri doğrultusunda yönlendirebiliyorsa, o kişi üzerinde iktidar gücüne sahip olduğu anlamı çıkmaktadır. Bir ailede babanın çocukları üzerindeki etkisi de bir çetede bulunan liderin çetenin üzerindeki etkisi de bu iktidar kavramının kapsamı içindedir. Böylece toplumun tüm birimlerinde bir iktidar olgusunun olduğu söylenebilir. Politika kavramı kapsamında Siyaset Bilimcilerin bir kısmı geniş kapsamlı olarak iktidarı ele alarak buna “sosyal iktidar” adını vermişlerdir. Sosyal iktidar, toplumun içinde bulunan tüm davranışları kapsamaktadır. Modern Siyaset Bilimcilere göre ise iktidar, bu kadar kapsamlı bir şekilde ele alınmamalıdır. Politika kavramının kapsama alanı içinde bulunan iktidar ifadesi, modern Siyaset Bilimcilere göre sadece siyasal iktidardır. “Sosyal iktidar” ve “siyasal iktidar” kavramlarını birbirinden ayırabilmek maksadıyla belli başlı niteliklerin olduğu bilinmektedir. Bu niteliklerden ilki, “siyasal iktidarın” kapsama alanıdır. “Sosyal iktidar” ile karşılaştırma yapıldığı zaman daha büyük bir alanı kapsadığı görülmektedir. Siyasal iktidar ile ülkedeki diğer güç sahipleri arasında hiyerarşi temelli bir bağ bulunmaktadır. Siyasal iktidarı, sosyal iktidardan ayıran önemli noktalardan bir tanesi siyasal iktidarın zor kullanma gücüne sahip olması olarak ifade edilmektedir. Son olarak ise rıza ve itaat öğeleri

göze çarpmakta olup; Siyasal iktidar, rıza ve itaat öğelerinin toplamıyla ortaya çıkan sonuç olduğu karşımıza çıkmaktadır (Kapani, 2007, s. 49-54).

İktidar, etki kavramıyla açıklanmaktadır. Buradaki etki, rızaya dayanan ve meşru bir zemini olan etki kavramıdır. İktidar, bulunduğu toplumun prensiplerine, değerlerine ve inançlarına göre doğru olan etki biçimi olarak görülmektedir. Bireylerin, güce karşı rıza göstermelerinin sebebi de kendilerine doğru gelmesidir. Bu durum da iktidarı meşru kılmaktadır (Duverger, 2002, s. 125).

Klasik iktidar teorilerine bakıldığı zaman iktidarın, ahlaki ve siyasi kapasitesiyle birlikte mülkiyetin varlığı tartışılmaktadır. İktidar bir yetki kullanımıdır. Bu yetki kullanımı, İktidarı elinde tutanlar, kullananlar ve diğerleri olarak ayrılmıştır (Sartori, 1996, s. 30). Bunun dışında ise iktidara para gibi araçsal bir özellik yüklenmiştir. Bu özellik iktidarı, zorlayıcı bir etki olarak tanımlamıştır (Dahl, 1964, s. 56).

Klasik iktidar teorilerine göre iktidar; bir merkezi olan, birey veya şahıslar tarafından yönetim gücünü elinde bulunduran ve piramidin en tepesinden en alta kadar işleyen bir baskı objesi olarak sunulsa da Foucault, böyle bir düşünceyi benimsememiştir (Işık, 2012, s. 103). İktidar gücünün, belirli bir kişi veya zümre tarafından bir eşya gibi sahiplenilmesi doğru değildir. İktidarın bir mekânı veya yerinin olmasının doğru olmadığı gibi bir kişinin veya zümrenin diğer kişiler ve zümreler üstündeki homojen egemenliği de iktidar olarak tanımlanmamalıdır. İktidar, zincir şeklinde ilerleyen bir öge olarak görülmelidir. Toplumda yaşayan kişiler hiçbir zaman iktidarın hedefi değildir. Toplumda yaşayan herkes iktidarın zincir şeklinde ilerleyebilmesi için bir araçtır (Foucault, 2002, s. 44).

Sosyal veya siyasal iktidar kavramı ile Marksist iktidar anlayışı arasındaki ortak nokta “ekonomizm” olarak görülmektedir. Klasik hukuksal iktidar teorisine göre iktidar, devredilebilen bir aygıttır. Marksist teoriye göre iktidar, somut olarak var olmasını ve devamlılığını ekonomi üzerinden sağlamaktadır (Foucault, 2003, s. 29-30). Çalışmaları boyunca Foucault'nun, iktidar kavramını devamlı olarak incelediği ve yeni anlamlar yüklemeye çalıştığı görülmektedir. İktidarı, devlet aygıtlarının ve kurumlarının merkezi bir şekilde idaresinden daha çok; insancıl ve özgürce benimsenen toplumsal pratiklerin, baskıya ve eşitsizliğe dayanan bir yapı olarak ele aldığı görülmektedir. Foucault'nun 1970'li yıllarda yapmış olduğu

çalışmalarda iktidar kavramını daha pozitif bir şekilde ele almaktadır. Bu çalışmaların sonucunda iktidar; devletin kurumlarından başlayarak toplumdaki bireylerin arasındaki ilişkiye kadar bütün ilişkilerin temelinde bulunmaktadır. İktidarı algılayabilmek için hükmetme gücünü elinde bulunduran bireyin veya zümrenin yönetimine değil, toplum içindeki sosyal ilişkileri analiz süzgecinden geçirmenin daha doğru bir formül olduğunu sunmaktadır. İktidarı gücü elinde bulunduran birey veya zümre üzerinden yorumlamak yerine toplumun alt katmanlarına bakarak yorumlamaya iktidarın “mikrofiziği” denilmektedir (Mc Nay,1996, s. 2-3).

4.1.2 Biyopolitikanın Ortaya Çıkışı ve Foucault'nun Biyopolitikası

Biyopolitika, uzmandan uzmana farklı tanımlamaları içeren, kendi bünyesinde değişimlere uğrayan ve her geçen gün daha fazla üzerine yazı yazılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Biyopolitika, birçok probleme siyaset felsefesi nezdinde cevaplar veren, siyasetin sınırlarını belirlemeye yönelik araştırmalar yapıp sonuçlar ortaya koyan bir kavramdır (Dutlu ve Arı, 2020, s. 160).

Biyopolitika, toplumu var eden bireylerin bedenleri üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan iktidar politikalarını anlatan bir disiplindir. İlk kez İsveçli Siyaset Bilimci Rudolf Kjellen biyopolitika kavramına vurgu yapmıştır (Koç, 2018, s. 194). Biyopolitika kavramının zemini Sanayi Devrimi sonrasında hazırlanmıştır. Sanayi Devrimi sürecinde toplumları yönetme araçlarında değişimin olduğu gözlemlenmektedir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş süreci, biyopolitika kavramının hayata girmesine yol açmıştır.

İlerleyen süreçlerde Tıp Bilimindeki gelişmelerle birlikte Biyoloji ve Politika biliminin birleşmesine zemin hazırlamıştır. Tıp; sağlık vasıtasıyla devleti, şehir hayatını ve emekçileri içine alan bir zaman diliminde bütün toplumda yayılmıştır (Sevli, 2020, s. 324). Bununla birlikte iktidarların insan sağlığına müdahalesi, nüfusun kontrolü için üretilen politikalar göstermiştir ki biyopolitika kavramı yaşamın her alanında etkisini göstermeye başlamıştır. Foucault, biyopolitika terimini yaşam ve iktidar kavramları zemininde; kapitalizm, güvenlik ve cinsellik ile bir arada sunmuştur. İktidarın, geleneksel hâkimiyet anlayışının aksine farklı teknolojileri ve yönetim araçları kullanarak insan hayatının tümünü etkileyerek nüfusu yönettiği

görülmektedir. Özellikle Sanayi Devriminden sonra insanların yaşama hakkı, iktidarın hükmettiği bir obje haline dönüşmüştür (Kaplan, 2021, s. 175).

Fransız felsefeci olan Michel Foucault (1926-1984), 1974 yılında girmiş olduğu bir derste biyopolitikadan ilk kez şöyle bahsetmiştir : “...*Kapitalist toplum için, biyolojik ve bedenle ilgili olan biyopolitika her şeyden çok önemlidir. Beden biyopolitik bir gerçeklik, tıp biyopolitik bir stratejidir.*” Foucault burada; 19. yüzyılda Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan kapitalizmin, üretim sürecinde büyük pay sahibi olan insanı ve insan bedenini sosyalleştirme adı altında kontrol ettiğini söylemektedir. 19. yüzyılda sonlarına doğru Avrupa’da yaşanan Sanayi Devrimi ile sosyal ve ekonomik değişimler yaşanmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte doğan kapitalizm, geleneksel yönetim anlayışının değişimine yol açmıştır. Biyopolitika kavramının da bu süreç içerisinde ortaya çıktığı değerlendirilmektedir (Kaplan, 2021, s. 173).

Kapitalizmin hâkim olduğu ülkelerde bundan kaynaklı olarak insan bedeni büyük bir önem arz etmektedir. Biyopolitika, insanların bedenleri ve hayatlarının kontrolünü anlatırken bir taraftan da iktidarların yasallığına meşru zemin hazırlamaktadır. Foucault’a göre beden biyopolitik bir gerçeklik, tıp ise biyopolitik bir taktiktir. Foucault, biyopolitika kavramını ilk kez 1974 yılında girmiş olduğu derste anlatmışsa da bu kavramı dizgesel bir şekilde detaylandırması 1976 senesinde çıkarmış olduğu “Cinselliğin Tarihi” adlı eserinde olmuştur. Foucault bu eserinde 19. yüzyılın sonunda gerçekleşen Sanayi Devrimi ile birlikte ölüm ve yaşam hakkının iktidar gücünü elinde bulunduranlara verildiğini söylemektedir (Koç, 2018, s. 195).

Biyopolitika; nüfusun idaresi ve liberal politikalar doğrultusunda rasyonel davranışların siyaset sahnesine aktarılması olarak tanımlanmaktadır (Uyanık vd., 2021, s. 21). Biyopolitika, iktidar ve birey arasındaki bağlantıyı kapsamlı bir şekilde araştırabilmek için önem arz eden bir kavramdır. Sanayi Devrimi ile yaşanan toplumsal, ekonomik ve aynı zamanda siyasal değişim sürecinin, biyopolitika kavramının ortaya çıkışına zemin hazırladığı görülmektedir. Sanayi Devrimi sürecinde nüfus politikalarının değişmesi ile iktidarların nüfusu kontrol altında tutma amacıyla yeni stratejiler geliştirdiği bilinmektedir.

Biyopolitika kavramının en önemli uğraşı “nüfus” olarak karşımıza çıkmaktadır (Foucault, 2003, s. 251). Toplumsal hayatın düzeni, bireyin sağlığı ve

nüfusun kontrol altında tutulma çabası biyopolitika kavramının merkezi halindedir. Bu çerçevede bakıldığı zaman toplum düzenlemeleri, sağlık kontrolü, eğitim konusunda devletlerin izleyeceği yol haritaları, biyopolitikanın kapsama alanını oluşturmaktadır. İktidar gücüne sahip olanlar, nüfus kontrolü ve üretimin verimliliği için biyopolitikayı önemli bir yere koymuşlardır.

Foucault'nun "Toplumunu Savunmak Gerekir" adlı eserinde yeni bir iktidar mülahazaları oluşturduğu görülmektedir. "Toplumunu Savunmak Gerekir" adlı eserinde geleneksel iktidar anlayışlarını iki bölüm olarak sunmaktadır (Kartal, 2016, s. 36). İlk bölümde liberal iktidar anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Liberal iktidar anlayışı iktidarın, mülk olduğunu söylemektedir. Bu anlayışa göre iktidar, başka bir şahıs veya zümreye verilebilen, kazanılan ve kaybedilen bir aygıt olarak gözükmektedir. İkinci bölüm ise Marksist iktidar anlayışına dayalıdır. Marksist anlayışa göre iktidar, mülk gibi elde edilen bir kavram değildir. Bu anlayışa göre iktidarın varlığının temel sebebi ekonomidir (Foucault, 2003, s. 14).

Biyopolitika, iktidarın işleyiş biçimleri ve modern ulusların yaşantısı noktasında farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Biyopolitikaya göre iktidar; insanların yaşamını kontrol etmektedir. Yeni doğumlar, ölümler, eğitim sistemi, hastalıklar biyopolitikaya göre iktidarın üzerinde durduğu konulardır. Bunun dışında ise nüfus da iktidarı ilgilendirmektedir. İktidarlar, insan topluluğunu idare edebilmek ve ülkede bulunan hammaddelerin kullanımıyla ilgili yapmış olduğu çalışmaların sonucunda biyopolitika kavramını karşımıza çıkarmaktadırlar (Lemke, 2013: 54-57).

İktidarın belirli bir süre hâkimiyeti sonrasında kazandığı özelliklerinden bir tanesi yaşam ve ölüm üzerindeki hakkıdır. Yöneten gücün, insanlara yaşam hakkı vermesi olarak da tanımlanabilmektedir. Yöneten güç; iktidarını tehlikede görüyorsa, iktidarı elinde tutabilmek amacıyla bir savaş başlatabilir ya da savunma mekanizmasına başvurabilir. Bu şekilde iktidar sahibinin, insanlar üstündeki yaşam ve ölüm hakkına sahip olduğu görülmektedir. Foucault'a göre; iktidarın, yaşam üzerine iki ayrı süreci bulunmaktadır. Bunlardan birincisine göre; bir dışlinin çarklısı gibi yorumlanan insan bedeni, bu sürecin tam merkezindedir. İnsanın iktidara itaati, bedenin terbiye edilmiş olması, sisteme verilen faydanın artırılması gibi bileşenler bu disipline yön vermektedir. Bu da anatomo-politika olarak ifade edilebilir. Beden, iktidara itaat etmesi haricinde, iktidarın işine de yaramalıdır. Bedenin, iktidarın ihtiyaçları doğrultusunda terbiye edilmesi, geliştirilmesi gerekmektedir. İkinci sürece

göre; beden yine merkezdedir. Doğum oranları, ölüm oranları, yaşam kalitesi, insanların sağlık durumu ve sayılanlara etki edebilecek bütün hususlar artık önemlidir. Bu istatistikleri oluşturan veriler bir denetime tabiidir. Bu da tam olarak nüfusun biyopolitikasıdır (Foucault, 2003, s. 248-250).

Biyopolitika, bireylerin birbirleri ile olan etkileşiminin yanı sıra diğer canlılarla arasında bulunan etkileşim ile de ilgilenmektedir. Bireylerin yaşam koşullarına etki eden iklim, su kaynakları, coğrafi koşullarla ilgilenir ve bu özellikler biyopolitika denilen kavramın müdahale alanlarını oluşturur (Kartal, 2016, s. 40). Biyopolitika, Foucault için bedenlerin ve yaşamların iktidar tarafından kontrolü anlamını taşımaktadır. Bu durum iktidara yasal bir zemin hazırlamaktadır. İktidarlar, biyopolitika yaklaşımıyla toplumu ve bireyleri sadece otoritesi üzerinden değil, bedenleri ve yaşamları üzerinden de bir kontrol mekanizması ile çevreler.

Sanayi Devriminden sonra yeni bir iktidar yorumu ortaya çıkmaktadır. Foucault, iktidarın temel rolünü “öldürme hakkı” olarak görmektedir. İktidar, doğuma doğrudan veya dolaylı yoldan müdahale edemese bile öldürme hakkına sahiptir. İktidarın egemenliği, geleneksel anlamıyla insanı yaşatma ile ilgilidir. Bunların hepsine bakıldığı zaman bu yeni iktidar yorumu, “yaşatma” ve “öldürme” hakkını elinde bulunduran kuvvet olarak tanımlanmaktadır. “Yaşatma” ve “öldürme” arasında farklılar vardır. Geleneksel egemenlik prensibine göre disiplin, bireyin bedenini baskı altına almak amacıyla kullanılan en önemli teknolojidir. Buna karşın biyopolitika, nüfusun düzenlenmesi için kullanılmaktadır. Foucault, disiplin dışı yeni bir iktidar gücü olarak biyopolitika tanımı yapmaktadır. İktidarın hâkimiyeti; insanın bedenine sahip olmayı kapsasa da biyopolitika, iktidara bağlı olan nüfusu manipüle eder ve bir arada toplar. Biyopolitika, denetime tabii tutulan ve istatistikleri oluşturan nüfusun üzerinde çalışmalarını gerçekleştirir. Bu noktada insanın yerini beden almaktadır. Ortaya çıkan problemlerin özü, rasyonel metotlarla kontrol edilmelidir. Sanayi Devrimi’nden sonra da bu kontrol mekanizmasının işleyebilmesi için gücün kapsama alanının arttığını görmekteyiz. Gücün kapsama alanının artması ve kontrol mekanizmasına daha çok ihtiyaç duyulmasının sebebi ise nüfusun günden güne artmasıdır (Horvath ve Lovasz, 2020: 144-145).

Foucault’nun düşüncesinde “özne”, Fransızca “sujet” kelimesine karşılık gelirken, “başkasına tabi olunması” anlamıyla kullanılması tercih edilmektedir. Düşünür iktidarın, bireyi kategorize etmek suretiyle, onu kimliğine bağlayarak

zorunlu bir gerçeklik yarası empoze ettiği iddiasındadır. Bu iddia, günlük yaşama müdahalede anlamını taşırken, iktidar, bireyi özne haline dönüştürmektedir. Denetim, bağımlılık, vicdan ya da öz bilgi vasıtasıyla boyun eğdirilen birey zneleştirilmektedir. Foucault, özneyi, idare edilen ve denetlenen birey anlamıyla ele almaktadır. Bunun sonucunda, iktidar ve özne ilişkisinin kopamayacağı düşünülmektedir (Koç, 2018, s. 196).

İtalyan filozof Giorgio Agamben, disiplinler arası ayrışmanın sert bir biçimde olmasını sorgulamaktadır. Michel Foucault, Giorgio Agamben için bir referans isimdir. Agamben, biyopolitika alanında literatüre katkı sağlarken; Foucault ile düşünsel anlamda aynı zeminde çalışmalar yapmış olsa da ondan net bir şekilde ayrıldığı noktalar da bulunmaktadır (Özmkas, 2018, s. 183-184).

Hayat kavramını karşılayan iki kavramın olduğu görülmektedir. Bunlar zoe ve bios kelimeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zoe; hayvanların, insanların kısaca tüm canlıların yalın yaşamı ve canlılığı anlamını taşımaktadır. Bios; bir insanın ya da bir toplumun yaşam biçimi olarak ifade edilmektedir (Agamben, 2001: 9). Agamben'in çalışmalarının; Foucault'nun, biyopolitika kavramının yeniden ele alınarak geliştirilip değiştirilmesine fayda sağladığı görülmektedir. Agamben'e göre; Antik Yunan'dan beri Batılı ülkelerin siyasi fikrini şekillendiren şey, çıplak hayat ile politik varoluş arasındaki temel ayrımdır (Lemke, 2013, s. 21).

4.1.3. Biyopolitikanın Nesnesi: İnsan ve Beden

Biyopolitika kavramının merkezinde olan iki kavram; beden ve insandır. Foucault'nun; disiplin altındaki toplumun ve iktidarın, insan ve bedenin üstündeki etkisi üzerinde durduğu bilinmektedir. Foucault, modern iktidarın toplum içinde yaşayan insanların bedenini ve toplumsal hayat içindeki tutumları üzerine çalışırken bu iki kavram üzerinde çalışmalar gerçekteşirmiştir.

Biyopolitika geniş bir yayılım alanı göstermekte ve birçok alanı kapsamaktadır. Bunlardan bazıları; ölümcül hastalıklarla alakalı gelişmeler, organ nakilleri, modern tıbbaya ait yenilikler, kürtaj düzenlemeleri, göçmenler konusunda ortaya konan yasalar, ekolojik sorunlar, hastalıkların kaydının yapılması, ortalama

yaşam süresinin uzatılmasına ilişkin çalışmalar, nüfusun denetlenmesidir (Lemke, 2013, s. 16).

Foucault'nun yolculuğa, özneyi bulmak adına çıktığı bilinmektedir. Zaman içerisinde, bilgi ve iktidarı anlamaya çalışmış ve bu kavramlarla özne arasında bulunan ilişkiyi, bu ilişkinin etkilerini ve etkisini araştırmıştır. Aynı zamanda, konuya ilişkin söylemlerin analizini de yapmıştır. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren iktidar ve kurumlara ilişkin algı konusunda Foucault çok daha farklı açılımlar yapmış ve çeşitli yaklaşımlarda bulunmuştur. Foucault'a göre iktidar, düşünülenin ötesinde karmaşık ve kompleks bir yapıya sahiptir. Burada tek bir yapı, kurum veya erkten bahsedilmemelidir. Bu iktidar; değişen, dönüşen ve devinim gösteren olmaktadır. Burada iktidar ve öznenin anlaşılması, birbirlerine iç içe geçmiş ilişkileri ve öznenin konumunu anlamak gerekli görülmektedir. Bu kavramların neoliberal politika içerisinde bedenle ilişkisi tahlil edilmek sureti ile analizi söz konusu olmaktadır (Kalan, 2014, s. 141).

Foucault'a göre özne, başkasına tabi olunmama halini ifade etmek adına kullanılmaktadır. İktidarın çeşitli yöntemlerle günlük hayata müdahalede bulunduğunu öne sürmektedir. Birey, iktidar tarafından özne konumuna getirilmektedir. Bireyin özneleştirilmesi çeşitli yollarla gerçekleştirilmektedir. Bazen denetlenerek, bazen bağımlı kılınarak ve bazen de boyun eğmesi sağlanarak yapılmaktadır. Kontrol edilen ve yönetilen özne, insan olmaktadır. İktidarla özne arasındaki bağ kopmayacak bir bağdır. Burada öznenin yaşamına, eylemlerine ve zihnine etki eden bir kurumdan söz edilmektedir (Özmağas, 2012, s. 56).

Foucault, ilk olarak özneyi toplumsal yapının içerisinde kimlik, bireysellik ve istekler tarafından yönetilen güçlerden meydana gelen bir söylem olarak ifade etmektedir. Burada söylemden kasıt, özneye ilişkin dağılım ve süreksizliğin tespitinin yapılacağı bir bütündür. Yani buradaki söylem, konuşan ve düşünen insanın kendisini heybetli biçimde ortaya çıkarışı olmamaktadır (Keskin, 2011, s. 18).

Burada üç farklı nesneleştirme kipi aracılığı ile insan özneleştirilmektedir. Bunlar (Foucault, 2011, s. 14-16);

- Birincisi, araştırma kipleridir. Dilbilim, ekonomi, biyoloji alanı ile ilişkili nesneleştirme,

- İkincisi, öznenin kendisinden veya başkalarından bölünmüş olmasıdır. Suçlu-iyi çocuklar, deli-akıllı, sağlıklı-hasta şeklinde örnek verilebilmektedir. Burada bazı davranış şekilleri sorunsallaştırılmakta ve insan tarafından disiplinler içselleştirilmektedir.
- Üçüncüsü, insanın kendisini nesneye dönüştürmesi ve böylelikle nesneleştirmesidir. Mesela insan kendisini cinsellik öznesi şeklinde nasıl tanıdığıdır.

Bu noktada değer teşkil eden bir diğer kavram incelenmek istendiğinde karşımıza “beden” kavramı çıkmaktadır (Foucault, 2004, s. 238).

Beden bir noktada iktidarın mücadele alanıdır. Burada bedende iktidarı görmek mümkündür. Burada iktidar teknolojilerinin beden üzerinde bir özelliği diğeri aleyhine üste çıkardığı yani öne çıkardığı görülmektedir. Bunun nedeni ise iktidarın uzantılarının;

- Biçimlendirilmiş beden,
- Eğitilmiş beden,
- Yetenekli hale bürünmüş beden,
- İtaat eden beden,
- Manipüle edilmiş beden olarak yansıma bulmasıdır (Urhan, 2013, s. 286-287).

Foucault; bedeni, en geniş tabirle tüm olayların kaydolma yeri olarak tanımlamaktadır. İktidarın asıl üzerinde durmuş olduğu nokta olan beden; yaşanan hadiselerin tarafsız bir şekilde yazıldığı günce olmaktan ziyade, siyasi güçlerin birbirleriyle vermiş olduğu savaşın mücadele alanı olarak sunulmaktadır. Bundan dolayı beden ve iktidar aynı anlam olarak görülmektedir. Klasik dönem, iktidarın yani güç sahibinin ana hedefi olarak bedeni göstermektedir. Bu dönem düşüncesine göre tüm odağın beden üzerine toplanması zor bir şey değildir. Daha farklı bir ifadeyle iktidarın tüm etkilerinin beden üzerinde bulunduğu karşımıza çıkmaktadır. İktidar; ilk olarak insanın ruhunu değil bedenini hedef almaktadır. Bunun sebebi insanın bedensel dönüşümünün ruhsal dönüşümünden daha kolay olduğunu düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Bedene yapılan müdahale ruha yapılan müdahaleye göre daha çok özümselebilmektedir. İnsan bilincine yerleşebilmek için en önemli nokta beden olarak görülmektedir (Özmkas, 2018, s. 57-58).

İktidar, insan bedenini çevrelemek için hakikat rejimine ait söylemler ortaya sunmakta ve bunlar da ruh, insan ve beden öğelerini kapsamaktadır. Burada bilgi iktidar yaymak sureti ile kuvvetlendirmekte ve bilgi de iktidar tarafından üretilmektedir (Keskin, 2014, s. 748).

Foucault beden konusu ile epey ilgilenmiştir. Bunun nedeni ise iktidarın bedenler düzeyinde inceleme alanı bulmasıdır. Burada iktidarın yeniden üretilmesinde temel uzam veya konak, beden olmaktadır. Fiziksel işaret olarak beden, kendisini büyük Bir'i meydana getiren birlerden oluşan bir olgu olmaktadır (Özmkas, 2016, s. 56).

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecinde gündeme gelen biyopolitika, günümüz koşullarında ortaya çıkan yönetim şeklinin kavramsallaştırılması olarak ifade edilmektedir. Bazı durumlarda biyopolitikanın biyoiktidarı da içerisinde alacak biçimde kullanıldığı görülürken, Foucault'a göre ise biyopolitikanın genişletilmiş hali biyoiktidar olmaktadır (Baştürk, 2017, s. 11).

Sanayi Devriminden sonra güçlenen kapitalizmin, bedeni ve insan emeğini toplumsallaştırdığı görülmektedir. İktidarlar; Sanayi Devrimi'nden sonra insanları sadece ideoloji yoluyla denetlemeyle değil, bedenleri üzerinden de denetime tabii tutmuştur. Bu süreçten sonra da biyopolitika kavramı, kapitalizm için önemli bir noktaya gelmiştir (Sevli, 2020, s. 324). Bedenin, biyopolitika için önemini Foucault şu sözlerle vurgulamıştır: “*Beden biyopolitik bir gerçeklik; tıp biyopolitik bir stratejidir*” (Foucault, 2000, s. 137).

Hastaneler, hapishaneler, okullar, spor salonları; iktidarların bedenleri düzeltmek, iyileştirmek ve sağlıklı hale getirmek için kullandığı alanlardır. Hastaneler, hapishaneler, okullar ve spor salonlarında üretilen bilgiler insan bedenini iktidarın bir paydası yapmaktadır (Yurdakul, 2020, s. 20). Dolayısıyla beden, iktidarın tüm etmenlerini içinde barındıran bir kavramdır (Özmkas, 2018, s. 57). Beden, biyopolitikanın temel olarak aldığı kavramlardan bir tanesidir. Foucault'nun çalışmaları, bedenlerin disiplin edilişi ve bedenlerin kontrolü üzerinedir. Hastanelerden, hapishanelerden, okullardan; bedenin disipline edilmesi için kullanılan kurumlar olarak bahsedilmektedir.

Foucault'a göre beden, önemli bir üretim gücü olduğu için iktidarların ana hedefinde bulunmaktadır. Bedenin, biyolojik olarak görülmesinin yanında hem

ekonomik hem de politik bir karakteri vardır. Ekonomik karakteri, itaat eden bir işgücü olmasıyla alakalı bir durumdur. Bunun için de disiplin toplumunun amacı, kurumlar ve düzenlemeler yoluyla itaatkâr bedenleri oluşturmak olarak görülmektedir (Özmkas, 2016, s. 58-59).

Biyopolitika, biyoiktidarın ikinci ögesi olarak kabul edilmektedir. Foucault'a göre biyopolitika kavramı, Sanayi Devrimi'nden sonra ortaya çıkmıştır. Biyopolitikaya göre insan, bir tür olarak incelenmektedir. Bu inceleme esnasında; doğum ve ölüm oranları, insanların sağlığı ve ortalama ömürleri gibi noktalar ele alınmaktadır. İnceleme sonrasında yapılacak müdahaleler, bu noktalara bakıldıktan sonra yapılmaktadır. Bu, nüfusa yönelik bir biyopolitika olarak karşımıza çıkmaktadır. Foucault da bunu nüfusun biyopolitikası olarak tanımlamıştır. Foucault için biyopolitika, insanların yaşamına uygulanan bir araçtır. Bunlar için ise disiplin önemli bir nokta olarak görülmektedir. Disiplin, toplumsal yaşamda başlar ve insan bedenine kadar devam etmektedir. Bu noktada da karşımıza nüfusun ve yaşamın düzenlenmesi çıkmaktadır (Canbaş, 2019, s. 34). Biyopolitika için nüfus kontrolü önem arz etmektedir. Nüfus artışı ve kontrol edilebilir olması, devletler için önemli bir husus olarak görülmektedir.

Foucault'un biyopolitika tanımı, insan varoluşunun biyolojik boyutlarıyla ilgili olarak modern iktidarın politikalarının hedefine ulaşabilmesi amacıyla başvurulan önemli bir teoridir (Elbe, 2008, s. 177-179). Biyopolitika, yaşamın yönetimini ve nüfusu öznesi olarak tanımlayan bir yönetim biçimi olarak adlandırılmaktadır. Foucault, egemen iktidar ile klasik dönemde ortaya çıkan yeni bir iktidar tarzını kıyaslayarak farklı iktidar işleyişlerini incelemektedir. Baskıcı egemen iktidarın, Foucault'nun tanımladığı şekilde uygulandığı görülmektedir. İktidar, insanın yaşam hakkını sadece öldürme hakkını kullanarak ya da bu hakka başvurmadan kullanıyordu. Yaşam hakkı üstündeki gücünü ise sadece isteyebileceği ölümle ispatlamaya çalışmaktaydı. Egemen iktidar; toplumu ürünlerden, mallardan ve hizmetlerden mahrum bırakma ya da nesnelere, zamana, bedenlere ve nihayetinde insanların yaşamına el koyma ya da müdahale etme hakkından oluşmaktadır (Rabinow ve Rose, 2006, s. 195-201).

Sanayi Devriminden sonra iktidarlara; insan bedenini terbiye etmiş, üretim sisteminin içine yerleştirmiş ve buna da insan türünün biyopolitikası adı verilmiştir (Gökdağ, 2021, s. 277). Bu döneme kadar sadece öldürme yetkisini kullanan iktidar

yeni biyo-iktidar teknolojisiyle birlikte yaşatma hakkını kullanmak isteyen bir yapı haline dönüşmüştür. İktidarın artık sadece öldürme üzerine değil, yaşatmak için politika ürettiği görülmektedir (Foucault, 2003, s. 252).

Egemen iktidar öldürme hakkına sahip baskıcı yapı olarak adlandırılırken ortaya çıkan bu yeni iktidar, biyo-iktidar olarak karşımıza çıkmaktadır. Biyo-iktidar; insan yaşamı üstünde pozitif bir izlenim bırakan, onu yöneten ve en uygun hale getirmek için çaba gösteren ve yaşamı belirli kurallara tabi tutmaktadır. İnsan canlı bir varlık olmaya devam ettiği sürece, insanın üstünde bir iktidar hâkimiyetinin varlığını sunmaktadır (Foucault, 2003, s. 239). Biyo-iktidarın özelliği, "yaşamı ve onun mekanizmalarını açık hesaplamalar alanına getirmesi ve bilgi-iktidarı insan yaşamının dönüşümünün bir aracı haline getirmesidir" (Foucault, 1978, s. 105). Böylece, nüfusun biyolojik özellikleri siyasetin özneleri haline gelir ve Foucault'nun iddia ettiği gibi, iktidar artık yaşam düzeyinde konumlanır ve uygulanır (Rabinow ve Rose, 2006, s. 203).

Biyo-iktidar tanımı, insan hayatına müdahale etme amacıyla yapılan girişimlerin alanını gözler önüne sermektedir. Biyo-iktidara göre insan yaşamının özellikleri iki şekilde açıklanmaktadır. Bunlardan bir tanesi bireysel beden ve diğeri ise kolektif nüfus olarak adlandırılan toplumsal bedendir. Bireysel beden; insan bedeninin anatomo-politikası olarak adlandırılmaktadır. Foucault'nun disiplin üzerine yapmış olduğu çalışmalarını da içeren bu anatomo-politika; bireysel bedenin üretici güçlerini en üst seviyeye çıkarma gayretiyle disipline edilmesine odaklanmaktadır. (Rabinow ve Rose, 2006, s. 208-217).

Anatomo-politikaya göre insan bedeni bir makinedir ve insan bedeninin kapasitelerini en uygun hale getirmeye odaklanılmalıdır. Böylece insanların iktidara daha sadık ve üretken olmaları amacıyla direkt olarak bireysel bedenden bahseden bir disiplin olduğu görülmektedir (Foucault, 1978, s. 102). Toplumsal beden ise nüfusun kontrolünü hedefleyerek insanın üstündeki bir disiplindir. (Foucault, 2003, s. 240). Kendine özgü bir süreci ve biyolojik bir karakteri bulunan nüfus, bağımsız ve biyolojik bir yapıyı temsil etmektedir (Lemke, 2011, s. 36).

Disiplin, fazla nüfusu denetim ve kontrol altında tutulabilecek tekil bedenler içinde eritebildiği ölçüde hükmetmektedir (Foucault, 2003, s. 242). Bu açıdan insan bedeninin disipline edilmesi, nüfus fazlalığının gereğidir. Nüfus ise insan

bedenlerinin bir araya gelerek oluşturduğu kolektif bir beden olarak karşımıza çıkmaktadır. Biyopolitikanın ortaya çıkışına, liberal toplumsal düzenleme şekillerinin eşlik ettiği görülmektedir. Liberal sistem içerisinde biyopolitika, kapitalist pazarda olması gereken özgürlüğün sağlanabilmesi ve üretim sürecinde yüksek nüfusun yönetimi için sağlıklı insanlar sağlamayı hedefleyen bir mekanizma şeklini almaktadır. Bu yapı içerisinde nüfusu yönetmek demek insanları sağlıklı tutma amacını taşımaktadır. Sağlıklı bir nüfus oluşturup o düzeyde stabilize olmak, üretim ve pazar için önem arz etmektedir (Lemke, 2013, s. 37-41).

4.1.4. Otoritenin Biyopolitiği: Modern Hayvanın Bedeni

Otoritenin biyopolitiğinden bahsetmek adına öncelikle biyoloji ve iktidar kavramlarından bahsetmekte yarar görülmektedir. Burada biyolojik manada insanın iktidar yani otorite aracılığı ile dönüştürülmesi tarif edilmektedir. Bu noktada Modern dönemde iktidar mekanizmalarının, insanı nasıl otoritenin bir parçası haline getirdiklerini ve bunu nasıl işlediklerini ele almak mümkün görünmektedir (Yılmaz, 2007, s. 26).

Otoritenin biyopolitiği incelenmek istendiğinde, Foucault'un çeşitli evrelerden ve dönemlerden geçtiği ve söyleminin de değişime uğradığı görülmektedir (Foucault, 1997, s. 223). Buradaki ayırım;

- İktidar ilişkileri 18. yüzyıl açısından baz alındığında, disiplin toplumu ve yönetimsellik gün yüzüne çıkmaktadır.
- Burada beden makine olmaktan çıkmaktadır. Kendilik teknolojilerinin ve nüfus üzerinden algı sağlayan bedenin var olduğu bir aşamaya geçilmektedir.
- Son aşamada ise yaşam politikası ve varlıktan söz etmek mümkündür. Bu aşamada daha ileri gidilmek sureti ile beden, nüfus politikaları ve biyolojik boyuttan çok da öte bir konumdadır. Yaşam politikasının temeline yerleşen beden'den bahsedilmektedir. Biyoiktidarın bir göstergesi olarak beliren beden, yönetimi, yaşamın görünüşünü ve güvenliği belirleyen olmaktadır. Bu aşamada:
 - Organik beslenme,
 - Doğal yaşam,

- Pazar,
- Ekolojik kriz,
- Teknik gelişimler ve yeni özellikleri de hesaba katmak gereklidir.

Toplumsal kategoriler, bedenin fiziksel denetim ve tecrübelerini her daim değiştirip dönüştürmeye çalışmaktadır. Burada asıl üzerinde durulması gereken, modern bedenin doğuşudur. Böylelikle dönemselleştirme üzerinde durulmasında yarar görülmektedir. Bedeni yalnızca biyolojik bir varlık olarak görmemek gereklidir. Beden, tarihsel ve toplumsal süreçlerin etkisinde kalan ve imgeler vasıtası ile yaşamı icra etmeye çalışan bir varlıktır (Douglas, 1996, s. 69; Vigarello, 2008, s. 13).

Foucault, eleştirel bir tarih yöntemi ve olayların kaydolma yeri olarak bedeni tarif etmektedir. Ona göre beden, onu kemiren tarihin hem göstergesi hem de iliklerine değin tarihle dolu olan şey olmaktadır (Foucault, 2004, s. 238).

Foucault'a göre modern ulus devletler, insan bedenini ve nüfusu kontrol etme amacıyla hareket etmektedir (Foucault 1990, s. 140). Foucault biyopolitika kavramını kullanırken halk sağlığı uygulamalarına atıfta bulunmayı amaçlamıştır. Biyoiktidar, bireyin bedeninin anatomo-politikası ve toplumsal disiplin kurumları ile toplumu kontrol altında tutmaktadır. İktidar, hem toplumsal pratiklerde hem de insan davranışlarında kodlanmaktadır. Böylece birey, toplumsal düzenin kurallarını ve ondan beklenenleri kabul etmeye başlamaktadır.

Biyoiktidar ve biyopolitika kavramlarının modern anlamda ortaya çıkışına liberal toplumsal düzenleme şekillerinin de eşlik ettiği görülmektedir (Lemke, 2013, s.46). Liberal yönetim modeline göre biyopolitika, kapitalist bir piyasada özgürlük ve üretkenlik yoluyla nüfusun yönetimi ve sağlıklı özneler yetiştirme amacı bulunduran bir mekanizma olarak görülmektedir. Bu anlayışa göre insanları yönetmek demek, onların sağlıklı bireyler olarak hayatta olmalarını sağlamaktır. Sağlıklı insanların oluşturmuş olduğu nüfusun sürdürülebilirliği, nüfusun üretim sürecine dâhil olması ve kapitalist sermayenin artması için büyük bir önem arz etmektedir.

Foucault'a göre biyoiktidar ile öldürme ve yaşatma üzerine inşa edilen bir yönetim sanatı ifade edilmektedir. Bu kavram ise tarihle iç içe geçtiği zaman anlam kazanmaktadır. 19. yüzyılda biyoloji, otoritenin enstrümanı haline gelmiştir.

Biyoihtidar da tam bu esnada hayatın içerisine değişim aracı ve bilme gücü olarak eklenmiştir. İnsan bedeni ise ikili bir okuma temelinde ele alınmaktadır. Bunlar (Foucault, 1976, s. 178);

- Makine beden: okul, endüstri, yaşama ekonomisi, savaşlar, ölüm ve disiplin,
- Tür olarak beden: İnsan ırkını iyileştirme politikaları, nüfus, biyoloji, demografi şeklindedir.

Otorite tek tek bedenler üzerinde disiplini kurmaya çalışmaktadır. Burada bir kişinin bedeni üzerinde yapılanlar, tüm toplumun otoritenin gücünü ve erkini anlaması açısından verilen bir uyarı niteliği taşımakta ve biyo-iktidarı işletmektedir. Dolayısıyla toplum kategorize edilmekte ve otorite tarafından ötekileştirilmektedir. Toplum içerisinde kategorize edilen, zamanla azınlık haline gelebilir ve azınlıklar da toplum tarafından ötekinin reddedilmesine, bazen de linç edilmesi ve yok edilmesine değin uzanmaktadır (Bozdağ, 2013, s. 159).

Tarihte var olan Nasyonel Sosyalizm döneminde, biyopolitika kavramının çok etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Demokrasiye taban tabana zıt olan bu ideolojinin hâkim olduğu süreçte, ırkçı yapıya sahip olan muhafazakâr devletin, halkın bedeni anlamına gelen volkskörper ifadesini kullanmıştır. Volkskörper, hiyerarşik bir yapıda olan ve homojen bir ırktan olan toplumu ifade etmektedir. Aynı zamanda bu ifade, toplumsal ilişkilerin ve politika kavramının ele almış olduğu konuların tamamının biyolojik sebeplere bağlandığını söylemektedir (Lemke, 2013, s. 27). Bu bağlamda Hitler'in iktidarı sürecinde halk ve devlet, biyolojik anlamda beraber ifade edilmektedir. Nazi döneminde halk ile devletin biyolojik açıdan birlikte aynı zemine oturtulduğu görülmektedir. Hitler'e göre ikinci sınıf bireylerin olumsuz özelliklerinden kaçınmak ve önemli olan özelliklerin teşvik edilmesi, nüfusun artarken aynı zamanda bireylerin genetik anlamda gelişebilmesi için kaçınılmazdır. Bu bağlamda Nasyonal Sosyalizm'de biyopolitikanın, genetik evrelerinin tamamının kaydını tuttuğu söylenebilir (Uyanık ve Gücenmez, 2021, s. 20).

4.2. Pandemi ve Biyopolitika

Pandemi kavramı, eski Yunanca'da var olan “pan” ve “demos” kelimelerinden türetilmiştir. Bir bölgede veya dünyada geniş bir alana yayılarak etkisini gösteren bulaşıcı hastalıkları kapsayan bir kavramdır. Canlılara, virüsün doğrudan veyahut dolaylı bir şekilde bulaşarak hastalığa sebep olmasına salgın

hastalık denmektedir (Yurdakul, 2015, s. 2). Salgın hastalıkların, dünya tarihine baktığımız zaman çok eski çağlardan beri varlığı bilinmektedir. Salgın hastalıklara sebep olan virüslerin de tarihinin insanlık kadar eski olduğu söylenmektedir (Elçi, 2020, s.1). Salgın hastalıklar, sadece insanları değil ülkeleri de politik ve ekonomik açıdan etkilemiştir. Tarihteki diğer salgınlara baktığımız zaman onları anlamak, gelecek açısından önem arz etmektedir. İspanyol Gribi, Kara Veba, Çiçek hastalığını analiz edebilmek; Covid-19 pandemisini anlamak için önemlidir (Sherman, 2016, s. 16).

Salgın hastalıkların tarihinden bahsedildiği zaman akla ilk olarak “kara ölüm” olarak adlandırılan veba gelmektedir. Veba, M.S.160 yılında Hun İmparatorluğu’nun çökmesinde etkili olmuştur. M.S. 165-180 yılları arasında ise Roma İmparatorluğu’nda beş milyona yakın insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur (Fears, 2004, s. 66). Vebanın tarihte kayda geçen ilk pandemisinin 541 yılında Mısır’da başladığı bilinmektedir. Ekonomik, sosyal ve dini açıdan etkisi görülen salgın, Bizans İmparatorluğu’nun zayıflamasına sebebiyet vermiştir (Russell, 1968, s. 178-179). Bizans İmparatorluğu’nun nüfusunun yaklaşık olarak %33’ünün salgından etkilendiği söylenmektedir. Günümüzdeki araştırmalar doğrultusunda Kuzey Afrika, Avrupa, Orta ve Güney Asya nüfusunun %50-60’ının bu salgın hastalıktan ötürü azaldığı tahmin edilmektedir. Daha sonraki süreçte Çin ve Orta Asya’dan tekrar ortaya çıkan veba, 1347 yılında Avrupa nüfusunun yaklaşık üçte birinin ölümüne sebep olmuştur. Vebanın, pirelerin insanları ısırmasıyla ya da virüsü taşıyan bir insanın, diğer bir insana temasıyla bulaştığı bilinmektedir (Inglesby vd., 2000, s. 2283-2286).

Salgın tarihi boyunca en çok ölüme sebep olan bir diğer salgın Çiçek hastalığıdır. Çiçek hastalığı, yüz yüze temas ve virüsün enfekte olduğu kişilerin giysilerinden bulaştığı bilinmektedir. Tahminlere göre 300-500 milyon arası insanın bu salgından dolayı hayatını kaybettiği düşünülmektedir. Çiçek hastalığı tarihte, en geniş yayılımla en çok ölüme neden olan bulaşıcı viral (variola virüs) bir hastalık olup tahminen 300- 500 milyon kişinin kaybına neden olmuştur (Akbaba vd., 2015, s. 95). Çiçek hastalığı, 17. yüzyılda tekrar ortaya çıkarak Avrupa kıtasında görülen çocuk ölümlerinin üçte birine sebebiyet vermiştir. 19. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, hastalığın aşısının bulunmasıyla bir çocuk hastalığına evrilmiştir. Bu aşı, Dr. Edward Jenner tarafından bulunan ve tarihte bilinen ilk aşı olma özelliğini taşımaktadır. Aşı,

1796 yılında inek çiçeği virüsünden elde edilmesiyle, sağlıklı bir bireye hafif oranda virüs enjekte ederek virüse karşı bağışıklığının oluşmasını sağlamıştır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 1980 yılında çiçek hastalığının tüm dünyada sona erdiğini ilan etmiştir. Çiçek hastalığı, aşı sayesinde tamamen ortadan kalkmıştır. Günümüzde, aşı sayesinde çiçek hastalığının kökü tamamen kazanmıştır (Parıldar ve Dikici, 2020, s. 4-5).

1918 yılında başlayan İspanyol gribi, 1.Dünya Savaşı'ndan hemen sonra ortaya çıkmasından ötürü büyük bir felaket olarak anılmaktadır. İspanyol gribi, H1N1 virüsü olarak da anılmaktadır. Bu hastalığın dikkat çeken özelliği, ölüm oranının en çok 20-40 yaş arası insanlarda görülmüş olmasıdır. 1918 yılının Ekim ayında Amerikan ordusunun %20'sinde baş ağrısı, üşüme, titreme, ateş ve eklem ağrıları gibi hastalık belirtilerine rastlanmıştır. Askeri doktorlar bunun yeni bir enfeksiyon olduğu sonucuna ulaşmıştır. İspanyol Gribi'ne karşı en yaygın korunma biçimi, beyaz pamuk maske olduğu bilinmektedir. Virüsün, Amerika'da hızlı bir şekilde yayılmasından dolayı kamu görevlileri de etkilenmiş olup kamu hizmetlerinin çöktüğü görülmüştür. Virüs, dünyada yayıldıkça ani ölümlerin arttığı tespit edilmiştir. Hindistan'da, salgın hastalıktan dolayı nüfusun %4'ünün hayatını kaybettiği belirtilmiştir. Dünya genelinde ise 2 yılda 50 milyon insan hayatını kaybetmiştir (Nikiforuk, 2018, s. 108).

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde bir pazardaki dört kişinin ve bu pazara gelen birçok müşterinin aynı zaman diliminde akciğer enfeksiyonu olarak adlandırılan pnömoni semptomları göstermesiyle ortaya çıkan bu hastalığa "2019-nCoV" yani "Yeni Koronavirüs" adı verilmiştir. Tarihler 2020 Ocak ayını gösterdiğinde, hastalardaki bulgular sonucunda bu yeni virüsün SARS ve MERS virüsleriyle aynı şekilde "Koronavirüs" virüs ailesinden olduğu tespit edilmiştir. Yeni tip Koronavirüsün SARS ile %70 oranında benzerliğinin olduğu saptanmıştır. Koronavirüs, geniş bir virüs ailesi olarak bazı hayvan türlerinde de tespit edilmiştir. Hayvanlarda bulunan Koronavirüs ailesi, zamanla evrime uğrayarak insanlara da bulaşma gibi bir özelliğe sahip olmaktadır. 2019-nCoV, Çin'in Wuhan kentinde görüldükten sonra insanlar arasında da bulaşıcı olan bir virüs olarak ortaya çıkmıştır (http-1).

Tarihler 2020 Şubat ayının 11'ini gösterdiğinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Çin'in Wuhan kentinde çıkan bu hastalığa Covid-19 ismini vermiştir. Devamındaki

süreçte ise “pandemi” ilan edilmiştir (http-2). Pandemi sürecinde toplumların eski alışkanlıklarının yerini bazı yeni alışkanlıkların aldığı dikkat çekmektedir. Sosyal mesafeye uygun oturma şekli, temassız alışveriş, izole bir hayat, maske ve dezenfektan kullanımı bu yeni alışkanlıklara örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyadaki tüm kamu kurum ve kuruluşların, toplumların; yeni alışkanlıklara göre hareket etmeye başladıkları gözlenmiştir (Hotar, vd., 2020, s. 215).

Koronavirüs hastalığı (Covid-19) SARS-CoV-2 virüsünün neden olduğu bulaşıcı bir hastalık olup, virüs; enfekte olan bir kişinin ağzından veya burnundan öksürdüğü, hapşırıldığı, konuştuğu veya nefes aldığı zaman küçük sıvı parçacıkları halinde yayılmaktadır. Virüsün bulaştığı çoğu kişi hafif ve orta şiddette solunum yolu şikâyeti yaşasa da özel bir tedaviye ihtiyaç duymadan sağlıklarına tekrar kavuşmuşlardır. Yapılan araştırmalar; vakaların %80’inin ciddi bir tedaviye gerek kalmadan hastalığı atlattığını göstermiştir (Budak ve Korkmaz, 2020, s.65). Ancak bazı hastalıklara sahip olan insanlar ciddi şekilde hastalığı geçirmişlerdir. Hastalığın; yaşlı insanlar, diyabet, kronik solunum yolu hastalığı veya kanser gibi altta yatan tıbbi rahatsızlıkları olanlarda ciddi şekilde seyrettiği görülmektedir. Bunun yanında her yaşta insan grubu için de Covid-19 hastalığı ciddi risk içermekte olup her yaş grubundan insanın hastalığa yakalanma riski bulunmaktadır. Bulaşmayı önlemenin ve yavaşlatmanın en iyi yolu, hastalık ve virüsün nasıl yayıldığı hakkında iyi bilgi sahibi olmaktır. Başkalarından en az 1 metre uzakta durarak, doğru biçimde bir maske takarak ve elleri sık sık yıkayarak veya alkol bazlı bir kolonya türü sağlığa uygun sıvılar kullanarak hastalıktan korunulabilmektedir (http-3).

Covid-19, normal gripten farklıdır. Grip vakalarının %0.1’i vefat ile sonuçlanırken, Covid-19 hastalığında vefat oranının %1 ile %4 arasında değiştiği dikkat çekmektedir (Van den Berge,2020, s. 5). Covid-19 virüsü, dünya genelinde 08.01.2022 tarihi itibariyle 304.031.568 kişiye bulaştığı gözlemlenmiştir. 258.427.221 kişi tekrar sağlıklarına kavuşurken 5.499.418 kişinin vefat ettiği görülmektedir. Türkiye’de toplam vaka sayısı 9.850.488 olup ölüm sayısı 83.388’dir. Vaka-ölüm oranına baktığımız zaman ise %0,85 şeklinde bir oran karşımıza çıkmaktadır (Ateş, 2022, s. 89).

Covid-19 pandemisi sürecinde, virüsün yayılmasını önlemek için hükümetler ciddi önlemler almışlardır. Ekonomik ve sosyal yaşam tümüyle durma noktasına gelmiştir. Virüsün dünyada görüldüğü her ülkede, virüs; eğitim, sosyal yaşantı, iş

dünyası, ulaşım, ticaret ve sağlık sektörüne ciddi darbe vurmuştur. Avrupa'daki çoğu ülkede sağlık sisteminin çökmesiyle beraber devletlerin ve iktidarların çaresiz kaldığı görülmüştür. İktidarların almış olduğu kararlar ile ülkeler arası sınırlar kapanmış, bireyler arasındaki fiziksel teması engellemek için çoğu ülke benzer tedbirleri uygulamıştır (Balcı ve Çetin, 2020, s. 41).

Covid-19 pandemisi sürecinde devletlerin başvurduğu uygulamalar ve kısıtlamalar, Foucault'nun değindiği kavramlar olan disiplin, egemen, liberal güvenlik ve iktidar ilişkilerinin birleşimi şeklinde olduğu bilinmektedir. Biyo-iktidar kavramı, bireyler üstündeki yaşatma ve öldürme hakkı arasındaki seçenekleri yeniden derledikten sonra, Yeni Koronavirüse karşı devletlerin önlemleri, ölüm oranını minimal düzeyde tutmak için alınan önlemlerle birlikte meşru hale getirilmektedir (Konak ve Ertan, 2020, s. 31-32).

Foucault için pandemi boyutuna gelen, çoğu ülkede görülen salgınlarda aşılamanın bir önlem olarak kullanılıyor olması; gücü, güce karşı kullanılan bir strateji demektir. Salgın bir düşman güççe aşı da insanlığın elindeki büyük bir güçtür. Virüs, aşı yöntemiyle belli bir oranda vücuda verilince, salgın kontrol altında tutulabilmektedir. Aşılamadan sonra bedende üretilen antikorlar, hastalığın ciddi seyretmesinin önüne geçmektedir (Uyanık ve Gücenmez, 2021, s. 24).

Pandemi döneminde çoğu devlet, virüsü kontrol altına alma amacıyla birçok önlem almak zorunda kalmıştır. Sokağa çıkma yasakları, seyahat özgürlüklerinin kısıtlanması, maske, sosyal mesafe ve aşı; alınan önlemlere örnek olarak verilebilir. Bu önlemler içerisinde en önemli olan aşı için devletler ve bilim insanları üretim ve dağıtım amacıyla adeta birbirleri ile yarışa girmiştir. Bu yarış, insanlık için faydalı bir yarış olarak nitelendirilebilir. Faydalı olarak nitelendirsek de aşı karşıtı eylemler ve aşı olmayı reddeden bireyler bu süreci olumsuz etkilemiştir. Pandemi süreci boyunca yaşanan tüm gelişmeler, ülkelerin sağlık sistemlerini zorlamış, pandemiye yaşayan hemen hemen tüm ülkelerde ekonomik gelişmeler olumsuz seyretmiştir.

Virüsün yayılmasıyla ilgili risklerin belirlenmesinde kullanılan rasyonel bakış açısı ya da objektif verilerin yetersiz olduğu söylenmektedir. Bunun sebebi olarak; risk olgusunun, bireylerin tecrübelerine ve inanışlarına göre belirlendiği gösterilmektedir. Pandemi sürecinde çoğu ülkede bilim kurulu ve kamu kuruluşları ortak hareket ederek birlikte karar almışlardır. Bilim kurullarının genellikle tıpçılar

ve epidemiyologlardan oluştuğu bilinmektedir. Ancak Türkiye’de bilim kuruluna sosyal bilimcilerin ilk etapta dhıl edilmemesi bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir (akı, 2020, s.39).

Pandemi sürecinde ülkelerde alınmış olan önlemler, bireyin bedenini doğrudan ve kısıtlayıcı şekilde hedef almıştır. Disiplin ile ilgili yürürlüğe konulan uygulamalar ise tam ya da yarı karantina önlemlerini ortaya koymuştur. Virüsün ilk grldđđ ülke olan Çin, ilk vakadan sonra yürürlüğe koymuş olduğu uygulamalarla, egemen ve disiplin iktidarın birleşimi açısından ciddi bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Pandemi sürecinden etkilenen başka bir ülke olan Türkiye’de, 30 büyükşehir ile birlikte Zonguldak şehrinin giriş çıkışlarının kapatılması ve yasağa uymayanlar için cezai işlem uygulanması, maske kullanmayan bireylerin sosyal ortamlara girişlerinin yasaklanması gibi kısıtlayıcı nlemler; Foucault’nun bedenler üstündeki baskıcı iktidarın örneklenmesine örnek gösterilebilir (Konak ve Ertan, 2020, s. 32-33).

Pandemi sürecinin gündelik yaşam üstünde yapmış olduğu en önemli değişiklik, özel ve kamusal hayat arasında yapmış olduğu ayırım olarak görünmektedir. Bu ayırım, özel hayatın lehine ve kamusal hayatın aleyhine bir değişimdir. 18. yüzyılın sonunda başlayan Sanayi Devriminden beri özel hayat ve kamusal hayat arasındaki açılan makasın bir anda durduğu Pandemi sürecinde Türkiye’de faaliyete geçirilen “Hayat Eve Sığar”, “Evde Kal Türkiye”, “Evde Kal Sağlıklı Kal” minvalindeki sloganlar, bireylere daha önce görülmemiş bir yaşam biçimini dayatmıştır. Bu süreçte başlayan sokağa çıkma yasaklarıyla birlikte kamusal alan kavramı boşluğa düşmüş ve insanlar evlerine hapsolmştur. Gündelik tüm faaliyetlerin merkezine uzun zaman sonra “ev” kavramı oturtulmuştur. Bireyler, teknolojik dünyanın içine yani sanal dünyayla i içe olmaya başladılar. Televizyon, telefon gibi medya araçları insanlar için tekrardan ilgi odağı oldu. Bunun yanı sıra sosyal medya uygulamaları, insanlar için önemli birer araç haline geldi. Pandemi ncesi süreçte sosyal, kültürel ve iletişim açısından önem arz eden kıyafetler, mimikler, tokalaşmalar; pandemi sürecinde eskisi kadar önem görmemiştir. Sosyal alanlara girildiği zaman alınan nemlerden bir tanesi olan maske takma zorunluluğu, bireyleri birbirlerinden soyutlamıştır. Bu kriz sürecinde ortaya çıkan soyut birey ve toplumun temel sebebi pandemidir ve bu da virüsten kaynaklanmıştır (Canatan, 2021, s. 438).

Covid-19 pandemisiyle birlikte rutin olan sosyal ve bireyler arasındaki ilişkilerin çok fazla değişime uğradığı aşıkârdır. Bu değişimin ana mekânı ise bireylerin elleri ve yüzleri olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların sosyal yaşantıda ilk temas noktası yüz, bedenlerin ilk temasının ise el olduğu bilinmektedir. Çünkü modern beden, rutin yaşamın anlamını bakış ve yüz üstünden ortaya koymaktadır. Bundan dolayı yüzün ve elin aktif alanın haricinde olması yaygın bedensel alışkanlıkların dışında kalmaktadır. İnsanlık tarihinin en eski alışkanlıklarından birisi olan el ve yüzün teması, biyolojik bir hareket olarak görünse de aslında sosyal ilişkiyi temsil etmektedir. Pandemi sürecinde insan eli, düşman saldırısına açık bir alan, bir muharebe alanına dönüşmüş olup bu saldırıda bireyler kendilerini instagram gibi zoom gibi çevrimiçi uygulamalarla korumuşlardır. Bireyler bu şekilde korunmuş olsalar da bahsi geçen uygulamalar, sosyal iletişimi en az düzeye indirmiştir (Koytak, 2020, s. 1-4).

Virüs yayılımını engellemek amacıyla alınan tedbirlerin başta hizmet sektörü olmak üzere uluslararası ticareti önemli derecede olumsuz etkilediği görülmektedir. Devletlerin almış olduğu ekonomik tedbirler, izolasyondan dolayı psikolojik çöküntü içinde olan insanları daha fazla negatif açıdan etkilemiştir (Öner, 2020, s. 222).

Covid-19 salgınıyla birlikte farklı ekonomik, toplumsal sonuçlarla karşılaşmıştır. Salgından dolayı hayata geçirilen uygulamalar, birçok iş alanında ekonomik zarara yol açmıştır. Salgın döneminde hükümetler, vatandaşına ve birçok sektöre devlet hazineleri el verdiğince yardım etmeye çalışmıştır. Covid-19 salgını sürecinde tüm hükümetlerin yaşamın her alanına müdahale ettikleri açıkça görülmektedir. Sağlık sistemindeki çökmeyi engellemek için alınan önlemler, bireylerin bedenlerine, yaşantılarına yapılan müdahaleler, dijital uygulamalar; hükümetlerin yürürlüğe koymuş olduğu tedbirler kapsamında ele alınmaktadır.

Pandemi sürecine toplum nezdinde bakacak olursak; korku ve endişenin hâkim olduğu dikkat çekmektedir. Virüsün yayılımı azaltmak için yapılan bu uygulamalar, toplumun gündelik yaşam şeklini etkilemiştir. Covid-19 salgınının doğurmuş olduğu hem ekonomik hem siyasi sonuçlar, hükümetlerin ve devletlerin bireyler üzerinde güçlü bir hâkimiyetinin olduğunu açıkça önümüze koymaktadır.

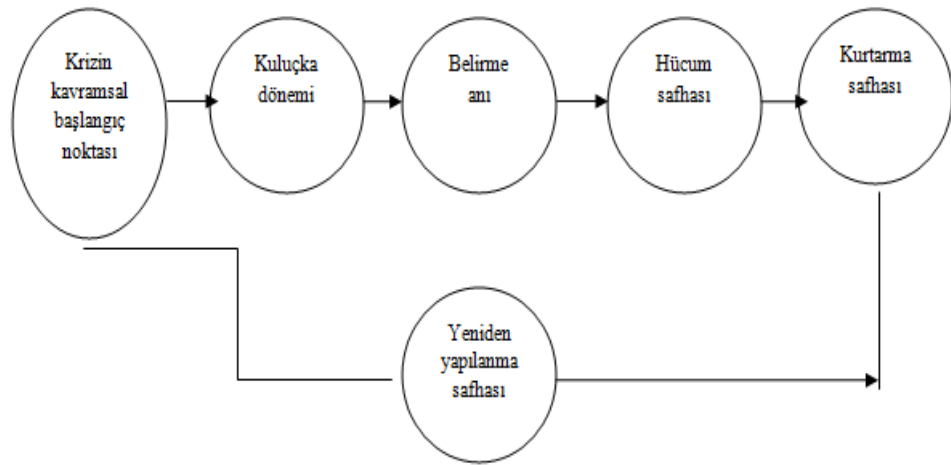
Diğer taraftan pandemi sürecinin başlamasından itibaren hükümetlerin pandemi kapsamında almış olduğu kararları protesto eden farklı topluluklar

olmuştur. 2020 yaz aylarından itibaren birçok ülkede sınırlamaların yumuşatılmasının ardından vatandaşlar, alınan kararlara uymamaya başlamıştır. Bu duruma bilgisizliğin sebep olduğu savı öne sürülmektedir (Çakı,2020, s.53).

4.2.1. Krizin Biyopolitikası

Kriz kavramı, önceden belirlenip sezilemeyen, örgüt için zarar ve sıkıntı oluşturabilecek, örgütün uyum ve önleme mekanizmalarına zarar verecek ve bu değerleri etkisiz ya da tahrip edilmiş hale getirecek, anında cevap verilmesi gereken gerici bir durum niteliğindedir (Tağraf, ve Arslan, 2003, s. 149-150). Kriz kavramı, bir toplumun üst düzey hedeflerini tehdit eden bazen de toplumu tehlikeye sokan ve hızlı bir biçimde tepki gösterilmesini gerektiren; toplumun kriz öngörme ve önleme mekanizmalarının yetersiz kaldığı, gerilim yaratan bir durumdur (Can, 1997, s. 312).

Hermann (1972, s. 187)'a göre kriz kavramı; öncelikle toplumun yüksek öncelikli hedeflerini tehdit eden, krizi önlemek için zamanın sınırlı olduğu, ortaya çıktığında karar vericileri hayrete düşüren, bu nedenle yüksek oranlarda stres yaratan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kriz kavramı, bir toplumun üst düzey hedeflerini tehdit eden, kuruluşun varlığını tehlikeye sokan ve kuruluşun hızla tepki göstermesinin zorunlu olduğu özel durumlar olmaktadır (Okay, 2002, s. 418).

Şekil 1: Krizin Evreleri (Süvari, 2014, s. 18)

Şekil 1’de görüldüğü üzere kriz bazı evrelerden meydana gelmektedir. Bunlar; kavramsal başlangıç, kuluçka dönemi, belirme, hücum aşaması ve yeniden yapılandırma aşaması olarak tasnif edilmektedir.

Kriz döneminin en belirgin özelliği; insanların gündelik rutinlerinin sekteğe uğraması, kriz dışındaki zamana oranla beklenmeyen ve sert uygulamaların gündelik hayata dâhil olmasıdır. Pandemi süreci, bu örneklerin hepsinin yaşandığı bir dönemdir. Bir Asya ülkesi olan Çin’den tüm dünyaya yayılan bu virüs, hayatın rutin devamlılığını engellemiştir. Rutin hayatın içerisinde bulunan eğitimin online olması ve çalışanların “homeoffice” olarak adlandırılan evden çalışma durumu, pandemi sürecinde yaygın bir hale gelmiştir. Şehirlerdeki trafik yoğunluğu azalmış ve şehirlere sessizlik hâkim olmuştur (Canatan, 2021, s. 438). Kuzey Karolina ve Virginia eyaletlerinde yapılan bazı araştırmalarda trafik akım miktarında %40’a varan azalmalar gözlemlenmiştir (Aydın, Dağlı ve Çoruh, 2021, s. 1203). Trafikte görülen bu azalmadan dolayı petroldeki arz-talep dengesinde Nisan 2020 itibariyle yaklaşık %25’lik bir düşüş yaşanmıştır (Ateş, 2022, s. 93).

Covid-19 pandemisi ile birlikte tüm dünya tam bir kriz hali yaşamıştır. Burada sadece sağlığa ilişkin krizden bahsetmemek gerekmektedir. Burada aynı zamanda, “modernitenin krizi” de karşımıza çıkmaktadır. Bu kriz ile birlikte birçok konu sorgulanmaya başlanmıştır. Bunlar içerisinde: koruyucu sağlığın terk edilmesi, tüketim kültürü, ekolojik tahribat, salgının metalaştırılması ve diğerleri sayılabilmektedir. Tüm bunların yanında gerek teorisyenler gerekse büyük güçler birbirlerini suçlayıp yeni iddiaları gündeme getirmişlerdir (Çin ve ABD’nin birbirlerini biyolojik silah üretmekle suçlamaları vb.). Bu noktada devletlerin varlık-yokluk konusu olarak toplumsal manada bedeni işgal altına alan Covid-19’a karşı açılan savaş ise biyopolitik bir mücadele olarak algılanabilmektedir. Covid-19 döneminde hem biyo-iktidarın teknikleri hem de disiplinci iktidar kiplerinin iç içe ve bir arada kullanıldığı görülmektedir. Burada disiplinci iktidar temelinde ([http-4](http://4)):

- Sıkı karantina tedbirleri,
- Sınırların yabancılara kapatılması,

Biyo-iktidar temelinde ise:

- Aşı bulununcaya değin sürü bağışıklığı modelinin tercih edildiği,
- Salgının yavaşlatılıp eğrinin düzeltildiği,

- Normalleşme adımlarının ekonomiyi düzeltmek adına ölüm ve hastalık oranlarının kabul edilebilirlik sınırına çekilmeye çalışıldığı,
- Dijital manada denetim ve gözetim mekanizmalarının yaygınlaşmasını öngören modeller karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 1: Covid-19 Pandemisinde Uygulanacak Kriz Yönetimi (http-5)

<u>Birinci Evre:</u> Krizin çevrenemesine katılım ve bu katılımın doğru biçimde gerçekleştirilmesi
<u>İkinci Evre:</u> Kriz ve baş etme yollarının çözüme kavuşturulması
<u>Üçüncü Evre:</u> Ne karar verildiği, nasıl uygulamaya konulacağı ve bu durumun açıklanması
<u>Dördüncü Evre:</u> Sürekli biçimde izleme ve odaklanma ile işlemlerin yürütülmesi
<u>Beşinci Evre:</u> Geri bildirimlerle birlikte yeni bilgilerin elde edilmesi, gösterilen çabalar ve sahip olunan liderliğin ortaya konulmasıyla yeni şeyler öğrenilmesi ve bunların çeşitli uygulamalara uyarlanması

Tablo 1’de Covid-19 pandemisinde uygulanacak kriz yönetimi uygulamalarına yer verilmiştir. Burada izlenecek yöntem ve stratejiler ülkelere göre değişiklik gösterse de temel amaç krizin yönetimi ve sağlıklı biçimde idare edilmesinden geçmektedir. Kriz zamanlarında uygulanan birçok strateji söz konusu iken, Covid-19 pandemisi ile gündeme gelen kriz ortamı biyopolitik açıdan değerlendirildiğinde, salgın nedeni ile ülkelerin uyguladıkları politikalar bazı durumlarda tedirgin edicidir. Özellikle istisna hali ve durumunun hükümetler tarafından normal hale getirilmesi bir problem olarak görülmektedir. Buna göre;

“İnsanlar sürekli kriz ve olağanüstü hâl koşullarında yaşamaya öylesine alıştırmışlar ki hayatlarının tamamen biyolojik bir duruma indirildiğini ve hayatlarının sadece toplumsal ve politik boyutlardan değil, aynı zamanda insani ve duyumsal boyutlardan da mahrum olduğunu fark etmiyor gibi görünüyorlar. Sürekli olağanüstü hâlde yaşayan bir toplum özgür bir toplum değildir” (http-6).

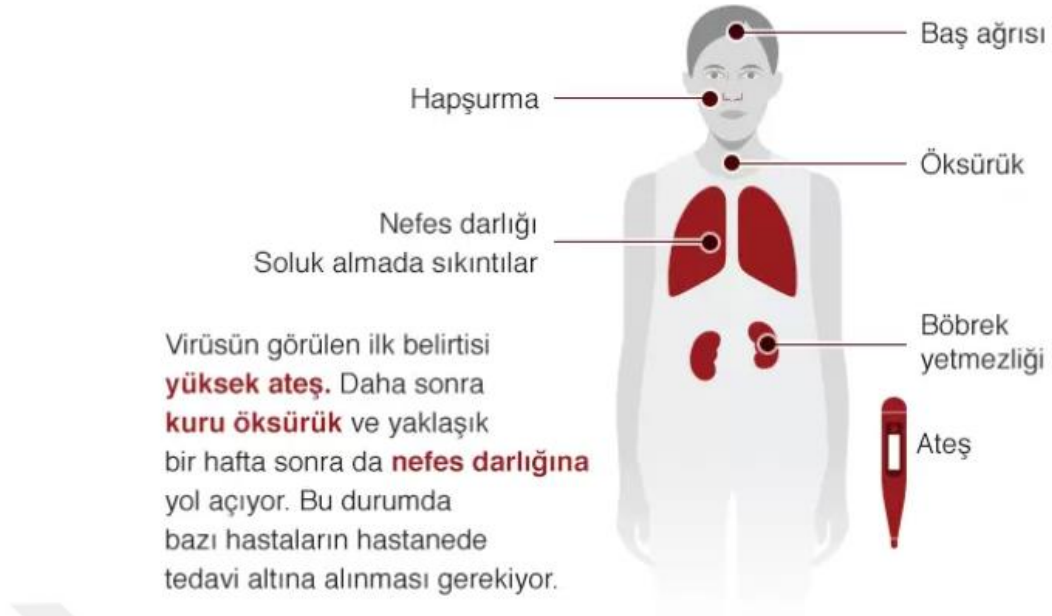
Toplum olarak sınırlandırılmaya, kısıtlanmaya ve bu durumun kendileri açısından olması gereken olduğuna inandırılan toplum, zamanla bu durumu kanıksamış ve iktidar da bu durumu normalleştirmeye devam etmiştir. Burada insanların biyolojik yaşamları uğruna sosyal, kültürel ve politik yaşamlarını askıya

almayı göze almalarından bahsedilmektedir. Yani insanlar sevdiklerinden, arkadaşlarından ve ailelerinden bedenini biyolojik ölümünü engellemek adına uzak durmakta ve hatta onların cenazelerini dahi yalnız bırakmaktadırlar. Burada bir tercih söz konusudur. Bu tercih ise krizin bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.2.2 Covid-19'un Egemenliği: Virüsün “Biyo” ve “Politik” Algısı

Covid-19 salgınıyla beraber biyo-iktidar ve disiplinci iktidar bağlamında virüsün “biyo” ve “politik” algısı incelendiğinde, disiplinci iktidarın yaşatma veya hayatta bırakma hakkına sahip iktidar olduğu kabul edilmektedir. Buradaki aşırılık yaşamı da ortadan kaldırmaya eğilim göstermektedir. Biyo-iktidar, ölüme bırakma veya yaşatma iktidarı olarak işlemektedir. Buradaki aşırılık sadece yaşamın düzenlenmesinden ibaret olmamaktadır. Aynı zamanda, insana siyasal ve teknik olarak verildiğinde gündeme gelmektedir. Evrensel manada yıkıcı virüsler üretme imkânı sunan, canlı üretme, canavar üretme ve daha birçok eylemde ortaya çıkmaktadır (Foucault, 2003, s. 251).

Covid-19 pandemisi, Aralık 2019'da Çin'in Wuhan şehrinde ortaya yeni koronavirüsten kaynaklanan bir rahatsız olup, Covid-19 ismini 11 Şubat 2020 tarihinde almıştır (http-7). Covid-19 pandemisi gündeme geldiğinde virüs ile ilgili birçok farklı görüş ön plana çıkmıştır. Pandeminin ortaya çıkışında, pazarlarda izinsiz vahşi hayvan kesimi yapılarak bu etlerin satıldığı ve bundan dolayı meydana geldiği iddia edilmiştir. Bunun yanı sıra, virüsün biyolojik silah olarak kullanılmak amacıyla laboratuvarlarda üretildiği görüşü de epey tartışma yaratan iddialar arasındadır (Arslan ve Karagül, 2020, s. 4).

Şekil 2: Covid-19'un Belirtileri (<http-7>)

Covid-19'un belirtileri genel hatları ile Şekil 2 aracılığı ile ele alınmaktadır. Geçmeyen inatçı öksürük ve solunum yetmezliğin başlaması ve yüksek ateşin önlenememesi hastaların hastanelere başvurmasına neden olmuştur.

DSÖ'nün Çin Halk Cumhuriyeti raporuna göre, ileri yaştaki sistemik hastalıklara sahip insanların daha fazla ölümlerle sonuçlanan bir durumla karşı karşıya kaldıkları belirlenmiştir. 2020 Mart ayının başında salgının hızı Çin'de yavaşlamıştır. Ancak Kore Cumhuriyeti, İran, İtalya gibi ülkelerde enfeksiyona bağlı ölümlerde hızlı bir artış görülmüştür (<http-8>).

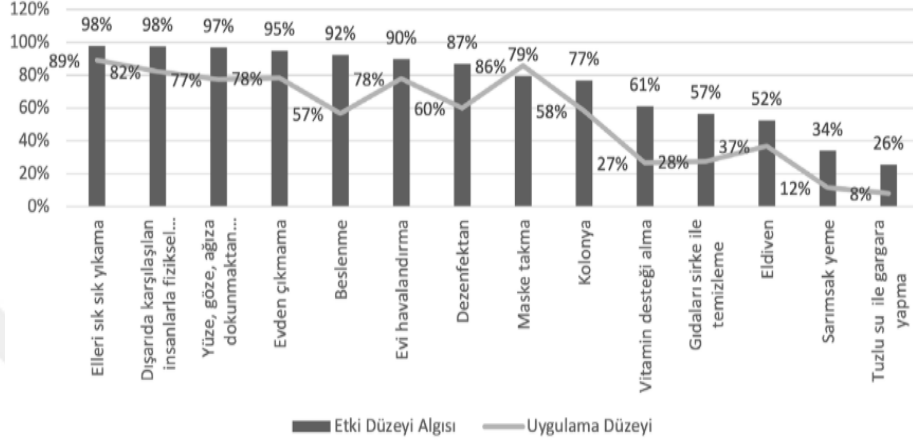
Covid-19 virüsünü sadece tıbbi bir konu olarak düşünmek son derece yanlıştır. Burada toplumsal ve politik boyutları da görmek gereklidir. Covid-19 virüsü ile birlikte kapanma, kısıtlanma ve mesafe normları gündeme gelmiştir. Böylelikle hem beden denetim altına alınmış hem de bireysel bedenin toplumsal bedene aktarımı söz konusu olmuştur (Esposito, 2020, s. 1-5).

Toplumsal alan içerisinde bedene ait sınır ve mesafe, Covid-19 virüsü ile yeniden çizilmiştir. Ülkeler arasında beden için meydana getirilen özel sınırların aynı sıra, bedene ait sınırı ve teması engelleyen yeni sınırlar konulmuştur (Bal, 2022, s. 51).

Covid-19 virüsü ile birlikte bedene ait yeni sınır; ev, maske ve eldiven olmaktadır. Bireyin toplumla olan yeni kurulan mesafesi maske, ev ve eldiven üçgeni

içerisinde yer almaktadır. İnsanların gözaltı merkezleri, hastaneler olup; hapishaneleri ise evleridir. Toplumsallığa ilişkin görünürlük âleminde maskesiz ve eldivensiz birey artık ölümü çağrıştırmaktadır (Baudrillard, 1993, s. 62).

Tablo 2: Covid-19 Tedbirlerinin Etki Düzeyi Algısı ve Uygulama Düzeyi (Keskin ve Durak, 2012, s. 15)

Tablo 2 doğrultusunda öne çıkan bazı Covid-19 tedbirleri, bunlara ait etki düzeyi algısı ve uygulanmalarına ilişkin veriler analiz edilmektedir. Covid-19 pandemisinin tüm dünyayı etkisi altına aldığı düşünüldüğünde; otoritenin insanlar, insan yaşamı, hijyeni ve hatta beslenmesi üzerindeki etkisini her geçen gün arttırdığı görülmektedir. Buna göre uygulama düzeyi noktasında (Keskin ve Durak, 2012, s. 15):

- % 89 ile ellerin sık yıkanması,
- % 86 dezenfektan kullanımı,
- % 82 ile dışarıda fiziksel temasın kısıtlanması,
- % 78 ile evden çıkmama ve beslenmeye dikkat etme,
- % 77 ile yüze, göze ve ağza dokunmama öne çıkmaktadır.

Etki düzeyi algısı incelendiğinde ise (Keskin ve Durak, 2012, s. 15):

- % 98 ile ellerin sık yıkanması ve dışarıda fiziksel temasın kısıtlanması,
- % 97 ile yüze, göze ve ağza dokunmama,
- % 95 ile evden çıkmama,

- % 92 ile beslenme,
- % 90 ile evi havalandırma,
- % 87 ile dezenfektan kullanımı,
- % 79 ile maske takma şeklindedir.

Buradan hareketle, küçük farklılıklarla etki düzeyi algısı ve uygulama düzeyinin birlikte seyrettiği sonucu karşımıza çıkmaktadır. Yani Covid-19 pandemisinin egemen olduğu bir dünyada siyasal iktidarın her alana müdahalesi ve düzenlemesi olarak yorumlanabilir. Daha ayrıntılı bilgi sunmak adına, beden ve iktidar ilişkisinin Covid-19 pandemisinde tahlil edilmesi gerekli görülmektedir.

4.2.3. Covid-19 Pandemisinde Beden- İktidar İlişkisi

Covid-19 pandemisi bazı belirtilerle gündeme gelmektedir. Bu belirtiler de önce insan bedenini sonra psikolojisini, ardından da tüm toplumları etkisi altına almaktadır. Covid-19 pandemisinin bazı belirtileri incelenmek istendiğinde Tablo 3 açıklayıcı olacaktır.

Tablo 3: Covid-19 Pandemisinin Belirtileri (http-9)

En Tipik Belirtiler	Daha Nadir Görülen Belirtiler
Yüksek ateş	Genel ağrı
Kuru öksürük	Burun tıkanıklığı
Yorgunluk	Baş ağrısı
-	Vücuttaki kızarıklıklar
-	İshal
-	Tat ve koku duyusunda his kaybı

Tablo 3’de görüldüğü üzere Covid-19’un belirtileri incelenmekte ve bu belirtilerin zaman içerisinde çözümsüz hale gelmesi ile birçok ölümün yaşandığı görülmektedir. Hastalığın insan bedenini ele geçirdiği ve bazı durumlarda iyileşme,

bazı durumlarda çeşitli hastalıklar ve bazı durumlarda ise ölümlerle sonuçlandığı bilinmektedir.

2020 yılında toplam Covid-19 haftalık raporu konu hakkında kısaca fikir sahibi olunmasına olanak sunmaktadır.

Tablo 4: 21-27 Eylül 2020 Tarihli Covid-19 Haftalık Raporu (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020, s. 5)

Ölüm Hızı**	Yaş Grubu							
	< 2	2-4	5-14	15-24	25-49	50-64	65-79	80+
Erkek	0,35	0,05	0,04	0,03	0,40	4,28	17,02	33,89
Kadın	0,20	0,06	0,04	0,04	0,21	1,68	8,88	23,19
Toplam	0,28	0,05	0,04	0,04	0,31	3,01	12,74	27,68

Covid-19 pandemisi döneminde pandeminin yönetilmesi adına bazı uygulama ve stratejilere gidilmiştir. Yukarıda bir kısmından söz edilmiş ve diğerleri ise Tablo 4 aracılığı ile ele alınmaktadır.

Burada biyopolitika üzerinden inceleme yapılmak istendiğinde, toplumun gereksinim duyduğu bedenlerin üretilmesi ve korunması adına onların disipline edilmesini, gözlemlenmesini, düzene sokulmasını ve cezalandırılmasını öngörmektedir. Toplum pandemi gibi yaygın bir hastalıkla karşılaştığında nüfusun bedeninin salgın hastalıklardan korunması ise biyopolitikayı daha somut hale getirmektedir (Pylypa, 1998, s. 24).

Tablo 5: Covid-19 Pandemisinde Pandemi Yönetimi Uygulamaları (Tulcinsky ve Varavikova, 2019, s. 159; http-34; http-35; http-36)

Karantina	Hastalık şüphesi taşıyan, hastalarla teması olan veya temas ettiği düşünülen kişilerin, en uzun kuluçka süresi baz alınarak uygun koşullar bağlamında sağlıklı kişiler ile temasının önlenmesidir.
İzolasyon ve Ayrılma	Hastalık tanısı bulunana kişilerin belirlenen süre boyunca diğer kişilerden ayrı tutulmasıdır. Sağlıklı kişilere hasta kişinin etkeninin direkt veya dolaylı olarak geçmesi engellenmeye çalışılmaktadır.
Tecrit-ayrı tutma	İzolasyonun tersi tecrit olmaktadır. Burada virüs kapmamış ancak hastalık kapma ihtimali olan kişilerin ayrı tutulması söz konusu olmaktadır. Örnek olarak 65 yaş üzeri bireylerin dışarı çıkmasının kısıtlanması verilebilmektedir.

Karantina ile iktidarın hasta insanları yani bedenlerini sağlıklı olanlardan uzak tutma gereksinimi ön plana çıkmaktadır. İzolasyon ile virüsün dolaşımının engellenmesi planlanırken, tecrit ile de hasta olmaya yatkın yani kronik rahatsızlığı bulunan veya sağlık açısından daha kırılgan olan kişilerin virüslerden korunması adına ayrı tutulması ön plana çıkmaktadır. Burada siyasi araçlar vasıtası ile Covid-19 pandemisinin yönetimi insan ve dolaylı olarak da beden üzerinden otoritenin elinde olmaktadır. Karar vericiler gerek bireysel gerekse toplumsal manada çeşitli çözümler sunmaktadır. Bu durum hem toplum sağlığını hem de iktidarın insan üzerindeki kontrolünü pekiştirmektedir.

Foucault'a göre analiz yapmak gerektiğinde, pratiğe yönelik disiplin, gözetim ve bedenin denetimi bireysel ve toplumsal manada pandemi dönemlerinde ontolojik bir tehdit unsurudur. Bu noktada gözetime ait işlevler (Castillo ve Salgada, 2010, s. 96):

- Hastalıkla alakalı olan vakaların belirlenmesi ve gerekli bilgilerin toplanması,
- Vaka bilgilerinin analiz edilmesi ile salgının tespit edilmesi,

- Uygun ve zamanında tedbirler aracılığı ile salgını ulusal manada kontrol altına almak ve önlenmesini sağlamak,
- Kamusal sağlık politikalarının yönetimi adına uzun vadede salgınla alakalı bilgi edinmek ve bunları kullanmak olarak ifade edilmektedir.

Burada denetim ve gözetim pandemilerin kontrol altına alınmasında ve önlenmesinde etkili bir yöntem olurken, insan bedeninin iktidar tarafından işlenme şekli olarak ise sorunlu bir durumu ifade etmektedir.

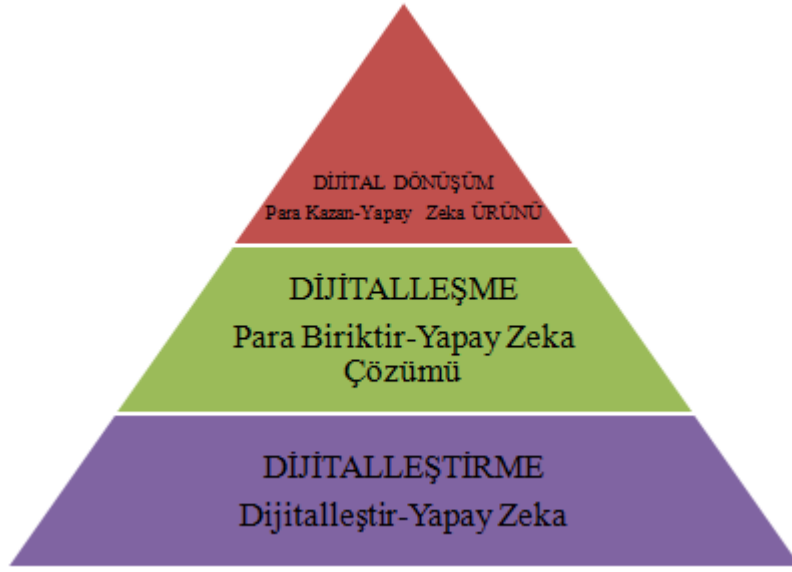
4.3. Pandemi ve Dijitalleşme

Epidemi, belirli bir bölgeyi etkileyen hastalık iken; pandemi, hastalığın bu bölgeden çıkmak suretiyle daha geniş çapta bütün insanlığı etkisi altına almasıyla gündeme gelen hastalık olmaktadır (Aslan, 2020, s. 35-41; http-10). Bir hastalığın pandemi olabilmesi adına bazı unsurların bulunması gereklidir: (Jones vd., 2002, s. 990-993; Büken, 2010, s. 62-68);

- Hastalığa neden olan unsurların insanları etkisi altında bırakması,
- Tehlikeli ve bulaşıcı bir yapıya sahip olması,
- Daha önce bu hastalığa yakalanılmamış olması,
- Kolay bir biçimde yayılım göstermesi olarak sınıflandırılmaktadır.

Pandemilerin özellikleri, konağın türüne göre farklılık içermektedir. Enfeksiyonun kaynağı insan ise tifo, difter, cinsel yolla bulaşan hastalıklar; hayvan ise şarbon, brusella ve kuduz gibi hastalıkları barındırır. Ayrıca çevredeki diğer canlılardan gazlı kangren ve tetanos gibi hastalıklar bulaşabilmektedir. Bulaşıcı hastalığa ilişkin hastalık etkenlerine bakıldığında; bakteriler, virüsler ve parazitler öne çıkmaktadır (Uzun, 2011, s. 13; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2018, s. 17-18)

Konumuz temelinde bir diğer konu da dijitalleşmedir. Özellikle pandemi döneminde dijitalleşme yaşantımıza oldukça nüfuz eden bir kavram olarak gündeme gelmektedir. Dijitalleşmeden kast edilen, analog materyalin sayısal formata dönüştürülerek bilgisayarda depolanmasını sağlayan işlem şeklindedir (Karakaç, vd., 2009, s. 39).

Şekil 3: Dijitalleşme Süreci (Bouza, 2019)

Şekil 3’de de görüldüğü üzere dijitalleşme belirli bir sürecin ürünüdür. Burada: dijital dönüşüm, dijitalleşme ve dijitalleştirme şeklinde aşamalar söz konusu olmaktadır. Bunun yanında, dijitalleşmenin bazı faydaları bulunmaktadır. Bunlar arasında (Negroponte, 1995, s. 36);

- Mükemmel kopyaların dijital üretim sayesinde edinilmesi,
- Dijitalleşmiş veriler üzerinde daha kolay biçimde arama, analiz, geliştirme, saklama ve düzeltme yapılabilmesi,
- Dijital ortamda verinin kolaylıkla saklanarak maliyetin düşürülmesidir.

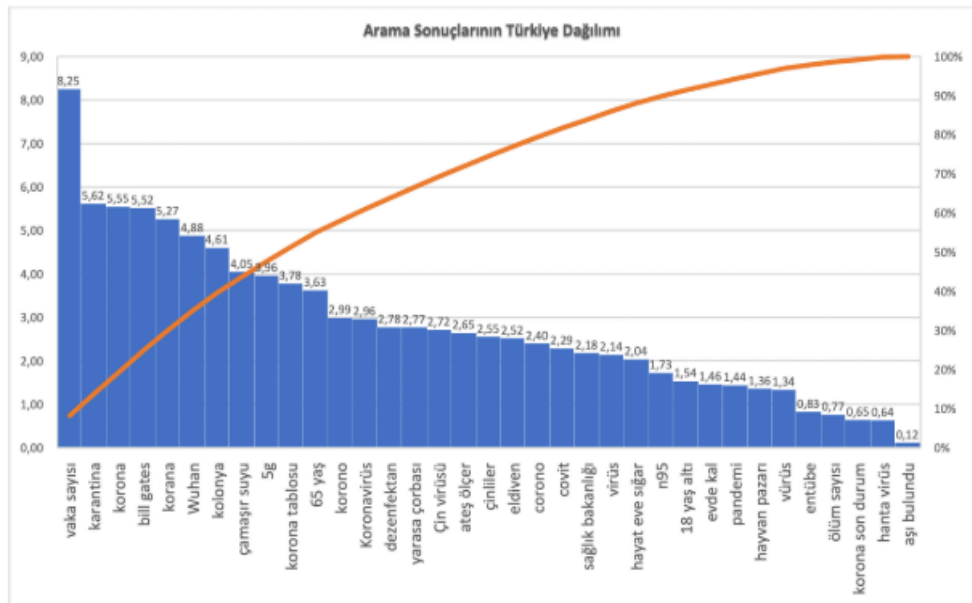
Covid-19 pandemisi ile toplum hızlı bir şekilde dijital yaşama geçmiştir. Burada gereklilikten öte bir zorunluluk gündeme gelmektedir. Karantinanın yaşandığı dönemler içerisinde hem sosyal yaşam internet üzerinden (konserler, sergiler, filmler ve oyunlar) devam etmiş hem de internet üzerinden alışverişe olan ilgide patlama yaşanmıştır. Bunun yaygınlık kazanması ve daha fazla kullanılmasında çeşitli temassız ödeme sistemlerinin kullanılmasının etkisi de büyüktür (Tuncer, 2021, s. 20).

Covid-19 pandemisinde izolasyonun da etkisi ile dijitalleşmeye dair her alanda kullanımın arttığı ve dijital teknolojilerin yaşamın her alanını işgal ettiği görülmektedir. Bu noktada:

- Eğitim hizmetleri,
- İş ilişkileri,
- Sosyal ilişkiler,
- Sağlık hizmetleri,
- E-ticaret,
- Ve diğer konularda dijitalleşmeye geçildiği görülmektedir.

Dijital manada platformların yükselişe geçmesi, teknolojik yenilikler ve inovasyonun yanında ekonomik ilerlemenin de itici gücüdür (van Dick vd., 2018, s. 64). Ancak dijitalleşmeye Covid-19 pandemisi gibi zaruri bir durum nedeni ile geçilmesi çok daha farklı bir durumu ve vaziyeti ifade etmektedir. Burada sosyal mesafe, karantina, hijyenin sağlanması gibi etkenler öne çıkmaktadır. Hal böyle olduğunda her şeyin ve her türlü gereksinimin internet üzerinden gerçekleştirilmesi zaruri olmuştur. Öğrenciler okula gidemediği için internet üzerinden online eğitimler vermeye başlanmış, kapalı ortamlarda daha az vakit geçirmek adına alışverişin her türü yine internet aracılığı ile yapılmış, etkinlikler karantina nedeniyle iptal edildiği için online etkinliklere dönüşmüş, sağlık hizmetleri online olarak sunulmuş ve sosyalleşmenin adresi de yine sosyal medya ortamları olmuştur.

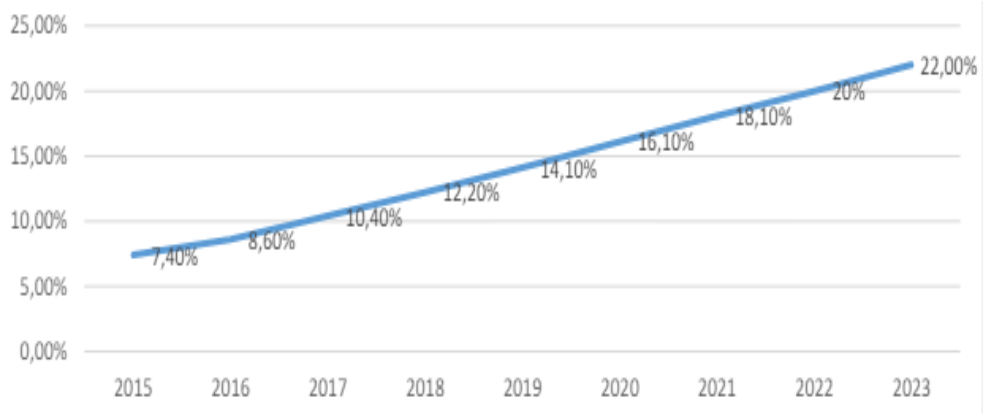
Tablo 6: 2019-2020 Yılları Arasında Covid-19 Pandemisiyle Alakalı Kelime Araması (Yıldırım, 2020, s. 388)

Tablo 6’da görüldüğü üzere, 2019-2020 Yılları Arasında Türkiye’de Covid-19 pandemisiyle alakalı kelimelerin aratılmasına odaklanılmaktadır. Burada en fazla vaka sayısı, karantina, Korona, Bill Gates, Korana ve Wuhan kelimelerinin aratıldığı görülmektedir. Bunların yanında: kolonya, çamaşır suyu gibi dezenfekteye yönelik ürünlerin aratıldığı, 5G gibi dijital teknolojiler, korona tabloları, dışarı çıkması yasaklanan 65 yaş sınırı, Çin’den çıktığı kabul edildiği için Çin virüsü, yarasa çorbası ve algıya dayalı birçok kavrama rastlamak mümkündür. Bu durumun yaşanmasında hem medya hem de sosyal medyada çıkan haberlerin ve paylaşımların büyük bir etkisi olduğu dikkat çekmektedir.

Bu dönemde birçok ulusal ve uluslararası kurum-kuruluş da interneti ve sosyal medyayı etkin biçimde kullanarak kamuoyunu bilgilendirmiştir. Halk sağlığı adına bilgi sunmak için birçok sağlık uzmanları da mesajlarını internet üzerinden iletmeye başlamıştır. Dünya Sağlık Örgütü de güvenli bilgi dağıtmak adına Tiktok’a katılım sağlamıştır (http-11).

Tablo 7: Toplam Küresel Perakende Satışların e-Ticaret Payı (2015-2023) (http-12)

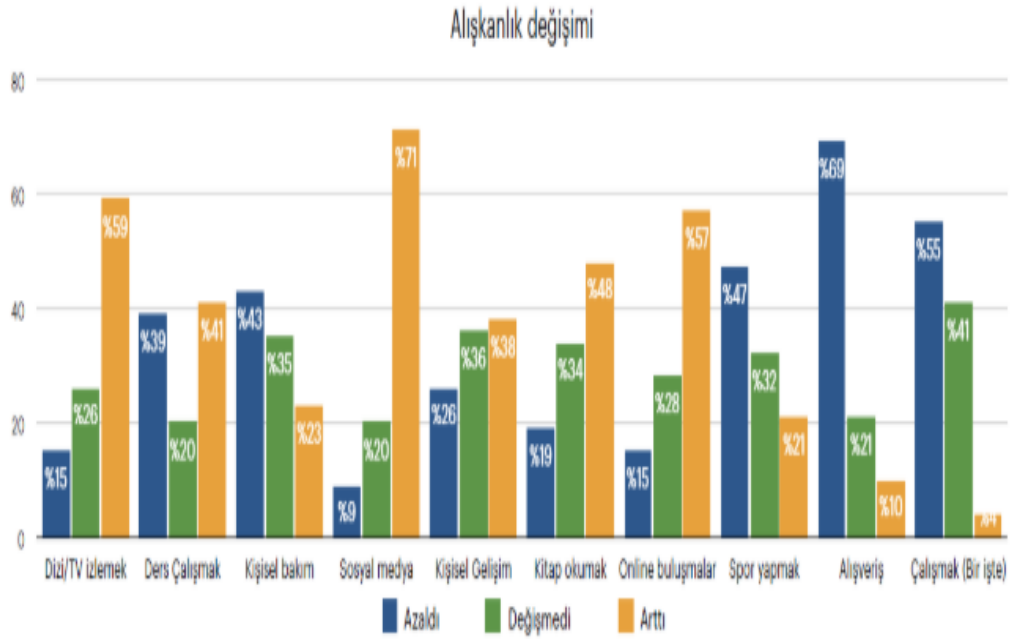
Tablo 7’de 2015-2023 yılları arasında toplam küresel perakende satışların e-ticaret payı incelenmiştir. Buradaki payın:

- 2015 yılında % 7.4,
- 2019 yılında % 14.10,
- 2020 yılında % 16.10’a yükseldiği,
- 2021 yılında % 18.10’a yükseldiği,

- 2022 yılında % 20'ye yükseldiği,
- 2023 yılında ise yükselişini devam ettirerek % 22'ye çıktığı görülmektedir.

Buradan hareketle, pandemi sonrasında artan e-ticaretin bir alışkanlık haline geldiği ve yaşam tarzına entegre olduğu açıktır.

Tablo 8: Covid-19 Pandemisi ile Alışkanlıkların Değişimi (Türkiye Gönüllüleri Vakfı, 2020, s. 8)

Tablo 8 incelendiğinde Covid-19 Pandemisi ile birlikte Türkiye’de birçok alışkanlığın değişime uğradığı görülmektedir. Bunlar içerisinde en dikkat çekenleri:

- En fazla artan alışkanlık % 71 ile sosyal medya kullanımı olmaktadır. Diğerleri: online buluşmalar, dizi ve TV izlenmesidir.
- Değişmeyen alışkanlık bir işte çalışmaktır. Diğerleri: kişisel gelişim ve kitap okumaktır.
- En fazla azalan alışkanlık ise alışveriş olmaktadır. Diğerleri: bir işte çalışmak, spor yapmak ve kişisel bakımdır.

Buradan hareketle, dijitalleşme ve pandemi ile birlikte daha çok internet üzerinden yapılan aktivitelerde vakit geçirildiği, çalışmak gibi zaruri bir işlemin

haricinde TV ve dizi izlemek ile birlikte sosyal medya kullanımı da ön plana çıkmıştır. Yani evde daha fazla vakit geçirildiği ve bu sürenin de genelde online sosyalleşme ve aktivitelere ayrıldığı yönündedir. İzolasyon ve mesafe ile birlikte sosyalleşmenin, açık hava ve kalabalık yüz yüze aktivitelerin yerini online buluşmalar ve etkinlikler almıştır. Bu durum bugünün insanı için hem bir armağan hem de bir imtihan olmaktadır. Zira kısıtlılık hallerinde hiç sosyalleşememektense bu boyutta bir arada olabilme imkânı bir avantaj olarak görülebilir. Ancak yine de bu durumun bir ehveni şer durumu olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

4.3.1. Covid-19 Pandemisinde Dijital Gözetim

Devletlerin, salgın dönemlerinde toplumu kontrol edebilmek için siyasi çözümler ürettiği bilinmektedir. Bu siyasi çözümler genel anlamıyla vatandaşları kontrol altında tutabilmek maksadıyla hastalığı önlemeye yönelik çözümler olarak sunulmaktadır. Salgın hastalık süreçlerinde devletlerin, vatandaşların sağlığını koruma kılıfını kullanarak kontrol mekanizmasını güçlendirmeyi hedeflediği dikkat çekmektedir. İktidar-birey bağlantısının da bu durum üzerinden temellendiği muhakkaktır. Covid-19 pandemisinin başlamasıyla iktidarların kişiler üzerinde oluşturmuş olduğu kontrol mekanizması, teknolojik firmalarının denetim hakkındaki durumunda soru işaretleri oluşturduğu görülmektedir. Salgının hızlı bir şekilde yayılması ve öldürücü olmasından dolayı sağlık uygulamaları ülkelerde neredeyse zorunlu bir hal almıştır. Bu sebepten dolayı da devletlerin kontrol mekanizmalarının da ciddi bir biçimde geliştiği görülmektedir. Bu durum karşımıza iki sonuç çıkarmaktadır. Birincisi, virüsün kontrolü sağlanmıştır. İkincisi ise vatandaşların iktidarlara gönüllü olarak rıza göstermesidir (Çokluk ve Bal, 2021, s. 103). Bireyler; hapisanede kontrole göstermediği rızayı, sağlık sektöründe göstermektedir (Akman ve Güzel, 2022, s. 110). Hayatın her noktasının dijitalleşmesi sebebiyle halkın sağlığını koruma amacıyla; kişisel verilerin toplanması, depolanması ve işlenmesi hususunda kişilerin buna gönüllü olarak rıza göstermesi; devletlerin toplumsal denetimine ve gözetimine meşru bir zemin hazırlamıştır (Çokluk ve Bal, 2021, s. 104).

Bugünün dünyasına baktığımız zaman, hastalıkların tedavi süreçlerine ve teknoloji anlamında yeni uygulamalar karşımıza çıkmaktadır. Kişiler arasında olması gereken sosyal mesafe, karantina gibi uygulamalar bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. Hâkim olan bir fikre göre ise; karantina, panoptik bir uygulama olarak görülmektedir. Yine karantina özelinde baktığımız zaman ise kişiler, bir baskı olmadan bu kısıtlanmaya rıza göstermektedir (Özgenç ve Ertop, 2021, s. 134).

İtalyan filozof Agamben, pandemi sürecinde devlet yapısının elinde bulundurduğu gündelik yaşamı düzenleme aracını; bireylerin bedenlerini disipline etme amacıyla bir silah olarak kullandığını söylemektedir (http-13). Kriz sürecinde kontrol ve gözetim unsurların fazlaşması, kriz sonrası dönem için bir sorun teşkil etmektedir. Çünkü kriz sonrası süreçte bu unsurları azaltmak kolay olmayacaktır. Kontrol ve gözetim unsurlarının artmış olması, toplumdaki güven ortamını zedelemiştir (Bauman, 2007, s. 76). Salgın süreçlerinde artış gösteren bu unsurlar, iktidarların bireyleri disipline etme amacı taşımaktadır. Devlet; bu gözetim unsurlarını, toplum üstündeki gücünü daha fazla hissettirmek için kullanmaktadır (Foucault, 1995, s. 201).

Covid-19 pandemisi sürecinde devletin, bedenleri tedavi etmek için yapmış olduğu bu uygulamalar; Foucault'nun, biyopolitika kavramını akıllara getirmektedir (Altuncu ve Altuncu, 2021, s. 80). Biyopolitika göz önünde bulundurulduğunda bireylerin sosyal mesafe, karantina, maske takma uygulamaları gibi uygulamalara dikkat etmeleri normal bir davranış olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde dijital uygulamalar üzerinden yapılan çalışmalar da normal olarak değerlendirilmektedir. Çünkü biyopolitika için güç, disipline edici ve düzenleyici bir kavramdır. Disiplin edemediği noktada ise bireyler cezalandırılmaktadır (Foucault, 2003, s. 254). Biyopolitika kavramı kapsamında iktidarın disipline edici ve düzenleyici gücü, kriz zamanlarında beden üstündeki disipline edici özelliğini açık bir şekilde göstermektedir (Marwick, 2012, s. 384).

Covid-19 salgını sürecinde biyopolitika kavramının, bireylerin yaşantısı üstündeki etkisi daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Covid-19 pandemi süreci ile ilgili yorumlar yapılırken bu süreci diğer salgın süreçlerinden ayıran en büyük fark, dijital ve teknolojik bir döneme denk gelmesidir. Çünkü bu dijital dönem, 1800'lü yıllarda konuşulan filyasyon uygulamasını hayata geçirme imkânının olmasıyla birlikte, insanların hareket kabiliyetini kısıtlamadan büyük bir fayda sağlamıştır.

Dünyada olan yeniliklerin hepsi olumlu katkılarıyla birlikte bir de problem getirmektedir. Dijitalleşmenin bu olumlu katkılarını bir kenara bırakacak olursak ele geçirilen verilerin kimde bulunacağı sorusu karşımıza çıkmaktadır. Bu soru da problemi yeniden gözetim sürecine bağlamaktadır (Altuncu ve Altuncu, 2021, s. 81).

Covid-19 pandemisi sürecinde, bireylerin yaşadığı bazı güvensizlikler söz konusudur. Uygulamalardaki mahremiyet, verileştirme, bu verilerin kimin eline geçeceği konusundaki şüpheler ve konum bilgilerinin toplanması; bu güvensizliklere örnek olarak gösterilmektedir (Nguyen, 2021, s. 211).

Bilginin önem kazandığı bu dönemde zaman, mekân ve sınırların belirsiz hale gelmesi, bilgiye karşı yeni tehditler ortaya çıkarmıştır. Bundan kaynaklı olarak güvenlik kavramı, dijital dönemin öne çıkan bir problemidir. Bilginin gizliliğinin korunması, internet ortamında paylaşılan bilginin güvenliğinin sağlanması; içinde bulunduğumuz dönemin mecburiyeti olduğundan, bilgi sistemlerinin globalleşmesine bağlı olarak; bu sistem içindeki herkesin görev ve sorumluluğu daha da belirgin hale gelmiştir (Kocaoğlu ve Şahnagil, 2021, s. 261).

4.3.2. Covid-19 Sonrası Değişen Dünya: Dijitalleşme Kafesi ve Temas Takip Uygulamaları ile Bedenin Kontrolü

Salgın sürecinde şehirlerde, yaşamın değiştiği görülmektedir (http-14). Vakaların artması sonucunda iktidarlar, sokağa çıkma ve kapanma gibi yasakları uygulamışlardır. Öncelikli olarak şehir merkezlerinde toplu taşıma araçlarında uygulanan sosyal mesafe kuralı, sonrasında açık alanlarda yemek yemenin kısıtlanması gibi uygulanan önlemler dikkat çekicidir (http-15).

Bu süreçte hükümetler ve ilgili kuruluşlar, virüsün bulaşını tespit etmek ve görebilmek amacıyla dijital uygulamalara başvurmuşlardır. Topluluğu izlemek ve ateşlerinin ölçümünü yapabilmek adına drone teknolojilerinden yararlanılması, bu dijital uygulamalara bir örnek olarak gösterilmektedir (Yavaşlı, 2020, s. 126). Hayatımıza pandeminin girmesiyle birlikte, kentsel dijitalleşme kavramının yeni bir boyuta ulaşmıştır (Van Holstein, 2018, s. 7). Pandemi sürecinde yaşanan bu gelişmeler bize gösteriyor ki pandemi, dünyada önemli bir dijitalleşme süreci

başlatmıştır. Bu dijitalleşme süreci, dijital teknolojilerine yapılan yatırımın önemli olduğunu da gözler önüne sermektedir.

Covid-19 pandemisi sürecinde önemli başka uygulamaları ele alırsak, video tabanlı teknolojiler ve dijital ekranlar karşımıza çıkmaktadır. Bir butik dükkânı da ele alsak hastaneyi de ele alsak bir okulu da ele alsak, dijital tabelaların ve video tabanlı teknolojilerin gün geçtikçe önem arz ettiği muhakkaktır. Geçen süreç boyunca dijital tabelaların tüm halka açık alanlarda olduğu görülmektedir. Dijital tabelalar, bulut tabanlı içerik yönetim sistemleri tarafından desteklendiği vurgulanmaktadır. Dijital tabelalar sayesinde iktidarlar ve yereldeki yöneticiler, güncel bilgileri pandemi süreci boyunca halka sunmuştur. Süreç boyunca dijital tabelalar sayesinde bireyler, aralarında herhangi bir temas olmadan belli başlı işlemlerini yapma imkânına kavuşmuştur. Pandemi sürecinden önce de sosyal alanlarda var olan bu dijital ekranların sayısının, pandemiden sonra daha da fazlaştığı görülmektedir. Sonuç olarak, sosyal alan düzenlemelerinin bu dijital ekranlara göre yapılacağı kanısına varılmanın yanlış olmayacağı vurgulanmaktadır (Akgiş, 2021, s. 313).

Covid-19 pandemisinde virüse karşı verilen savaşta dijitalleşme önemli bir rol oynamaktadır. Dijital teknoloji, günlük yaşamın ve ekonomik ve sosyal faaliyetlerin sürdürülmesinde; ayrıca endüstrilerin ve ticari faaliyetlerin toparlanmasında da benzeri görülmemiş bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, Covid-19 pandemisinin, dijital teknolojinin olgunluğunu hızlandırarak dijitalleşme için bir dönüm noktası haline geldiği görülmektedir (http-16).

Covid-19 pandemisiyle hayatımıza giren homeoffice çalışma şekli, çalışanların mesai saati haricinde de çalışmalarına sebep olmuştur. Bunun yarattığı belirsizlikten dolayı iş ve kişisel yaşamın birbirine karıştığı savı öne sürülmektedir. İnternet, insanlar için önemli bir konumdadır. Fakat internetin, hayatı kolaylaştırdığı kadar özellikle iş hayatında olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Mesai saatleri içerisinde internetin kötüye kullanılması, işveren açısından maliyet oluşturmaktadır. Oluşan bu durumun ortadan kaldırılması işverene fayda sağlayacaktır (Hanaylı ve Tozkoparan, 2022, s.77-110).

Pandemi krizinin bir başka yönü de eğitim ve yönetici eğitiminin özel bir kesimi de dâhil olmak üzere birçok sektörde dijital dönüşümü hızlandırmasıdır. Bu bağlamda dijital becerilere her zamankinden daha fazla talep olduğu görülmektedir.

Daha da önemlisi, pandemi sonrası dünyada dijital beceriler ekonomik kalkınma ve büyüme için hayati önem taşımaktadır. Ayrıca sağlık sektörü için bir farkındalık oluştu ve sağlık sektörü önemli bir hale geldi. Dolayısıyla dijital teknolojinin bu bağlamdaki rolü hayati hale gelmektedir. Eğitim sektörünün de internet ortamına taşındığı görülmektedir. Bu değişim, uzaktan eğitimin öğrencilerin eğitim hayatlarına devam etmelerini sağlamasına olanak tanımaktadır. Özetle bakacak olursak, Covid-19 pandemisi sonrasında ortada emin olunabilecek tek şey geleceğin kesinlikle dijitalleşme olgusunun çerçevesinde şekilleneceğidir. Dijital çözümlerin aslına bakacak olursak, gözetimi ve güvenliği geliştirmek için benimsenmektedir. Bu tür araçlar, örneğin yapay zekâ ve büyük veriler aracılığıyla hasta veya risk altındaki kişilerin coğrafi konumunun belirlenmesini de mümkün kılmaktadır (Schilirò, 2020, s. 6).

Dünya ülkeleri, Covid-19 enfeksiyonunu engellemek amacıyla dijital teknolojileri kullanmıştır. Ayrıca birçok ülkede “homeoffice” çalışma şeklini ve online eğitim girişimlerini teşvik etmek için dijital teknoloji ve uygulamaları yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle dijital teknoloji; Covid-19 pandemisinin, kriz boyutundaki etkisinin azaltılmasında önemli bir rol oynamıştır. Kısacası, dijital çözümlerin yalnızca salgınla ilgili kamuoyunu bilinçlendirmek için değil, aynı zamanda çevrimiçi ön tarama ve teşhisin geliştirilmesi, gözetim ve güvenliğin iyileştirilmesi için de kullanıldığı görülmektedir. Dijital teknoloji; iktidarların ve ilgili kuruluşların, Covid-19'un yayılmasını en aza indirmeye yönelik adımlar içi yeni bir olanak tanımaktadır (Schilirò, 2020, s. 7).

Pandemi sürecinde evden çalışan bireylerin, zaman yetersizliğinden de şikâyetçi oldukları görülmektedir. Bu yaşanan zorluğun sebebi olarak çalışanlar, teknolojik problemler ve tablet üzerinden sınırlı erişim nedeniyle işlerin yarım kalmasından bahsetmektedirler (Meşe ve Tozkoparan, 2023, s. 97). Bu durumun çalışma barışını, iş verimliliğini ve çalışanların duygusal durumlarını olumsuz yönde etkilemesi muhtemeldir. Dolayısıyla pandemi sürecine çare olarak sunulan, uzaktan çalışma ya da uzaktan eğitim uygulamalarının yeni sorun alanları yaratacağı söylenebilir.

Dünya ülkeleri virüsün yayılımını takip edebilmek ve kontrol altına alabilmek için birçok uygulama geliştirmişlerdir. Hemen hemen dünya üzerinde yaşayan herkesin cep telefonu kullandığı bir dönemde iktidarlar, bireylerin cep telefonlarına

yüklenen uygulamalar ile virüsün yayılımını kontrol altında tutmayı amaçlamışlardır (Zorer, 2021, s. 13). Ülkelerin pek çoğu kişisel telefonlara indirilebilen takip programları ile vatandaşlarını ve hastalığın seyrini izlediler. Bu programlar ile hem hastaların teması takip edildi hem de temaslı bireylerin risk bölgeleri hususunda bir uyarıda bulunmuş oldu (Tuncer, 2021, s. 14). Covid-19 pandemisinin başlangıç lokasyonu olan Çin’de vatandaşların; haberleşme, ulaşım ve lokasyon bilgileri birleştirilerek yüz tanıma teknolojisi bulunan kameralar ile vatandaşların adım adım takip ettiği bir süreç yaşandı. Bunlara ek olarak; maske takmayan vatandaşlar drone kameralar ile tespit edildikten sonra renkli kodlar ile etiketlenmişlerdir. Daha sonrasında ise bu bireylere kolluk kuvvetleri tarafından cezai işlem uygulanmıştır (http-17).

Güney Kore’de gerçekleştirilen uygulamalara baktığımız zaman virüsün yayılımını, bireylerin kredi kartı, cep telefonlarından alınan lokasyon verileri ve kentlerde bulunan kameralar üzerinden kontrol altına almayı amaçladıkları görülmektedir. Pandemiden etkilenen bir başka ülke olan Singapur’da, temas takibi için “TraceTogether” adı verilen uygulama kullanılmıştır. Virüse yakalanan bireylerin konum bilgisi, temas boyutu ve temel bilgileri yakın bölgedeki diğer bireyler ile paylaşılmıştır. Cep telefonu bulunmayan vatandaşlara giyilebilir bir cihaz dağıtmışlardır (http-18). Asya bölgesinde yer alan ülkelere ve bu ülkelerin almış olduğu teknoloji temelli önlemlere bakacak olursak; virüs ile olan mücadelede, teknolojinin ne kadar büyük bir önem arz ettiği görülmektedir.

ABD’de temas takibi iktidar tarafından sağlanmış olsa da veriler, özel şirketler tarafından iktidara verilmiştir. Özel şirketlerin sağlamış olduğu veriler, iktidar tarafından bir proje çerçevesi içine sokulmuştur (http-19). Dünyada tanınan şirketler olan Google ve Apple, maruz kalma bildirim sistemi olarak adlandırılan ENS ile bluetooth aracılığıyla virüs tehdidi taşıyan bireylerle olan temas hakkında bir uygulama piyasaya sürmüştür (http-20).

Türkiye’de 11 Mart 2020 tarihinde ilk vakanın tespit edilmesinden sonra; hayatın her alanında bir dizi önlem yürürlüğe girmiştir. 20 yaş altında ve 65 yaş üstünde olan bireylerin sokağa çıkmalarının yasaklanması, ülkenin her yerinde hafta sonları dışarı çıkılmasının yasaklanması, yüz yüze eğitime ara verilip online eğitim sürecine başlanması ve iş hayatında evden çalışma şeklinin uygulanması gibi önlem alınmıştır. Tüm bu önlemlerin sonucu olarak Türkiye’deki çalışma yaşantısının,

sosyal hayatın, eğitim ve öğretim hayatının olumsuz etkilendiği değerlendirilmektedir (Çınar vd.,2022, s. 93).

Covid-19 pandemisi sürecindeki olumsuz etkileri azaltabilmek için geliştirilen teknolojik adımlar herkes tarafından bilinmektedir. E-ticaret, termal kamera kullanımı, bireyleri tespit ve takip edebilmek amacıyla geliştirilen takip uygulamaları, temizlik robotları, temassız kredi kartı kullanımının artması, online eğitim altyapısı, yapay zeka uygulamaları, aşı çalışmalarında kullanılan teknolojik programlar; dijitalleşme dönüşümüne katkıda bulunmuştur (Tunçer, 2021, s. 9).

Pandemi dönemindeki dijitalleşme evreleri, özellikle eğitim ve çalışma hayatında online süreci fazlasıyla hızlandırmakla kalmamış, aynı zamanda hemen hemen tüm bireylerin online hayata ayak uydurmasına olanak sunmuştur. Kamu kurumlarında ve şirketlerde yapılan online görüşmeler, toplantılar vb. örnekler, yeni bir çalışma düzeninin doğduğunu göstermektedir. Pandemi süreci, yeni teknolojilerin ve dijital dünyanın gelişerek büyümesine vesile olmuştur. Bahsedilen bu büyüme, iş dünyasındaki çalışanların kendilerini geliştirebilmeleri adına büyük bir fırsat olarak düşünülmektedir. Covid-19 salgınıyla beraber; öğrencilerin online eğitim, çalışanların homeoffice çalışma gibi yeni kavramlara ayak uydurmaya çalıştıkları görülmektedir (Hotar vd., 2020, s. 217).

Pandemi sürecinde virüsün yayılma hızının takip edilmesi ve önlenmesi amacıyla bazı teknolojik uygulamaların yapıldığı karşımıza çıkmaktadır (http-21).

Türkiye’de Sağlık Bakanlığı’nın başlatmış olduğu kampanyalarda; virüsün yayılım hızının azaltılmasının ve temaslı bireylerin sıkı takibinin yapılmasının amaçlandığı görülmektedir. Süreç içerisinde bu amaç doğrultusunda birden fazla adım atan iktidarın en önemli adımlarından bir tanesi HES adını verdikleri telefon uygulamasıdır. HES sayesinde bir yandan hasta bireylerin karantina dönemleri ekipler tarafından takip edilirken, diğer yandan da bireyin temas ettiği bireyler de rahatlıkla tespit edilmiştir. Hasta bireyin kendi süreci, temas ettiği bireylerin taşıdığı risk durumu uygulama sayesinde takip edilmiş olup, bireylerin barındırmış olduğu risk durumunun da azaltılması bir hedef olarak görülmüştür. Vatandaşların her biri bu uygulamadan bir adet kod alıp kullanmaya başlamışlardır. Bireyler, bu kod sayesinde sosyal ortamlara girebilirken; devlet de sosyal alanların risk durumunu takip etmiştir. Bireyler sosyal ortamlara giriş yapacağı zaman karekod taramasından

geçmişlerdir. Risk durumu yüksek olan kişilerden anlık bir biçimde bilgi alınması hedeflenmiştir (Çınar vd.,2022, s. 95).

4.3.3. Denetimin Heryerdeliği: Toplumsal Kontrol

Covid-19 pandemisi ile birlikte denetim mekanizması her yerde kendisini göstermiştir. Bu bazen sağlık kurum ve kuruluşları tarafından, bazen devlet bazen de bireysel tedbirler temlinde toplumsal kontrolün sağlanması ön plana çıkmaktadır. Bu hem bireysel sağlığı hem de toplumsal sağlığı korumak adına gerçekleştirilmektedir.

Denetimin her yer olmasından kasıt biyolojik ve sosyal manada toplumun kontrol altına alınmasının sağlanmasıdır. Bu noktada gündeme gelen biyolojik gözetim bazı tartışmalara da neden olmaktadır. Tüm dünyada Covid-19 pandemisi ile ekonomik, sosyolojik ve psikolojik bir dönüşüm meydana gelmiş ve yeni bir düzen ise zaruri olmuştur. Bu noktada bazı kavramlar yeniden düzenlenmiştir. Bunlardan bazıları (http-22):

- Toplumsal ilişkilerin boyutları ve sınırları,
- Toplumsal manada gündeme gelen ilişkilere ilişkin ağ,
- Zaman ve mekân kavram ve algıları,
- Toplumsal ilişkilerin temsil edilmesi ve diğerleri şeklindedir.

Tüm bu açıklamalar ışığında Covid-19 pandemisi ile yaşantımıza giren HES Kodu ve Ban Optik uygulamasından bahsetmek mantıklı olmaktadır. Siyasal otoriteler tarafından Ban Optik uygulaması aracılığı ile kimlerin izlenmeye yani gözetlenmeye değer olduğu ortaya çıkarılmaktadır. Burada bireysel davranışların tutum sürecinde iken yakalanmasını hedefleyen bir gözetim anlayışıdır. Burada toplumsal kabulün dışında davranış sergileyebilecek bireyleri görünür kılma da amaçlar arasındadır. Aynı zamanda uygulama ile iktidar alanına dâhil edilmemiş bazı bireyleri de bu alana dâhil etmek mümkün olmaktadır. Gözetim anlayışı olarak Ban Optik, kimlere nezaret uygulanması gerektiğini belirten mekân, zaman ve ekonomiden tasarruf sağlayan stratejik bir anlayıştır (Çaçan, 2022, s. 58).

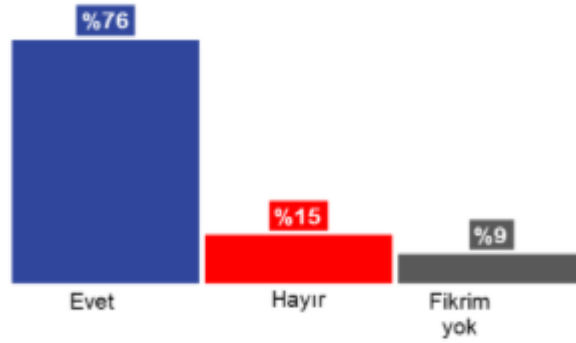
HES Kodu yani Hayat Eve Sığar Uygulaması, mobil gözetim uygulamasıdır. Bu uygulama, Covid-19'un seyrine bağlı bilgilendirme amacı güden ve Sağlık

Bakanlığı'nın oluşturduğu bir uygulama olup amaç; insanların bölgesel ve yöresel manada hareketliliklerinin tespit edilmesi ve buna göre hareket edilmesidir (http-23). İlk olarak sadece şehirlerarası geçişlerde kullanılan HES Kodu, zamanla (2020 yılında İçişleri Bakanlığı'nın Genelgesi ile) tüm kamu kurum ve kuruluşlarında da uygulanmaya başlamıştır. Ayrıca bu uygulama bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir (http-24).

Bazı kesimler HES Kodu ve benzeri uygulamaların bazı ülkelerin pilot bölge seçilmesi ile gözetim sistemlerine entegre edildiklerini ve bu durumun takip edilme ve kontrol altına tutma adına kaygı verici olduğunu savunmaktadırlar (http-25).

Yukarıda ifade edilenlerin yanında, toplumun karantina, izolasyon ve tam kapanma noktasında bazı düşünce ve algıları söz konusu olmaktadır. Bu noktada 2-7 Nisan 2021 tarihinde 800 katılımcı ile yapılan görüşmeler analiz edilmek istendiğinde bazı neticeler gündeme gelmektedir (Tablo 9).

Tablo 9: Temel İhtiyaçlar Dışında En Az 15 Gün Tam Kapanma ile Sokağa Çıkma Yasaklanmalı mıdır? (http-26)

Tablo 9'da görüldüğü üzere katılımcıların % 76'sının tam kapanmayı kabul ettiği görülmektedir. Bu oran epey yüksek bir oranı temsil etmektedir. Katılımcıların % 15'inin tam kapanmayı kabul etmediği ve % 9'luk kesimin ise bu konuda net bir fikri olmadığı görülmektedir. Buradan hareketle, normal koşullarda kabul edilemeyecek bu durumun yüksek ölüm oranları karşısında bu denli bir tecridi dahi kabul etme noktasında etkili olduğunu söylemek mümkündür.

4.3.4. Covid-19 Pandemisi ve İnfodemi

Virüsün ilk çıktığı süreçte Çinlilerin, bu virüsü yapay olarak ortaya çıkardığı tarzında bilgiler yayılmıştır. Bu dedikodulardan dolayı virüs, dünya genelinde alınması gerekenden daha az ciddiye alınmıştır. Bundan dolayı DSÖ Genel Direktörü Dr. Tedros, “*Biz sadece bir pandemiyle değil, aynı zamanda bir infodemiyle de savaşıyoruz.*”. İnfodemi, “information” ve “pandemic” kelimelerinden ortaya çıkmıştır. DSÖ; infodemi kavramını, “*Covid-19’a yönelik gerçek dışı ya da hatalı bilgilerin yayılması, aşırı bilgi yükünün beraberinde güvenilir olmayan bilgileri getirmesi, yanlış bilgi epidemisi*” şeklinde tanımlamaktadır (http-27). Covid-19 pandemisinde; bilgi alışverişindeki hızın, bilgi kirliliğine yol açtığı görülmektedir. Hızlı bir şekilde bilgiye ulaşmak isteyen bireylerin, ulaştıkları bilgiyi filtrelememiş olması; infodeminin etkilerinin artırdığını göstermektedir.

Geçmiş çağlara bakacak olursak insanlık tarihi; özellikle sağlık söz konusu olduğu zaman yanlış bilgi yayılımını çoğu kez tecrübe ettiği bilinmektedir. Bu yanlış bilgi aktarımına dönemsel olarak bilim ile uğraşan toplulukların da katıldığı görülmektedir. Söz konusu salgın hastalıklar olduğu zaman bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli etken, insanların panik ve korkuya kapılmaları olarak düşünülmektedir. Panikle, belirsizliğin ortadan kalkması için yapılan yanlışların; çoğu zaman daha yıkıcı senaryolara ortam hazırladığı değerlendirilmektedir (Gölbaşı ve Metintaş, 2020, s. 127).

İnfodemi kavramı; tüm dünyayı alakadar eden salgın süreçlerinde yalan veya eksik haberler ile insanları olumsuz yönlendiren bir kavramdır. İnsanlar kendilerini koruma içgüdüleriyle psikolojik olarak istedikleri enformasyonu medya iletişim araçları tarafından almışlardır. Ancak pandemi haricindeki tehlikelere karşı da savunmasız kalmışlardır. Haber alma kaynakları, hastalık süreçlerinde panik ortamının oluşmaması ve tüm riskleri minimal düzeye indirmek için aracı pozisyonda olmuşlardır (Pakkan, 2020, s. 60).

Pandemi süreci ve bugüne bakacak olursak; bilgiye olan erişim, ana akım medyadan ziyade sosyal medya üzerinden sağlanmaktadır. Durum böyle olsa da ana akım medya hala geçerliliğini korumaktadır. Ana akım medyanın geçerliliği ile ilgili

çokça örnek gösterilmektedir. Ana akım medyanın, sosyal medyaya oranla bilgiyi daha kontrollü bir biçimde halka sunduğu düşünülmektedir. Fakat bilginin, kaynağından direkt olarak kitlesine ulaşabilmesi yani sosyal medya üzerinden verilmesinin daha baskın olduğu dikkat çekmektedir. Sosyal medya platformları çoğu zaman bilginin kaynağıyla uğraşmadığı için bilginin doğruluğunu teyit etmeden kitlesine sunmaktadır. Pandemi dönemi ele alındığı ve sosyal medya platformları incelendiği zaman, karşımıza etkileşimin en çok olduğu platformlar sosyal medyanın ana akımı olarak görülen Youtube ve Twitter çıkmaktadır (Cinelli vd., 2020, s. 4-5). Bir sosyal medya platformu olan Twitter’da bir hafta boyunca atılan tweetler incelenmiştir. Bu tweetler; tıbben doğru, tıbben yanlış ve diğer kategorilerine sokulmuştur. Çıkan sonuçta ise sadece 1 haftada 15 milyon adet tıbben yanlış kategorisinde olduğu görülmektedir. (Oyeyemi vd., 2014, s. 2).

İnfodemiye örnek verecek olursak, ilk sırada virüsün laboratuvarda üretildiğine dair iddialar gelmektedir. Bir diğer örneği ise Çin’in ajanları aracılığıyla Kanada’daki bir laboratuvarın çaldıkları iddialarıdır. Bunlara ek olarak; Çin devletine ait olan ve Wuhan kentinde bulunan bir laboratuvarın virüsün, biyolojik bir silaha dönüştürüldüğüdür (Yılmaz ve Candan, 2021, s. 46).

Covid-19 pandemisiyle mücadele noktasında en önemli problemlerde birinin infodemi olduğu açıktır. İnfodemi, salgın dönemlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. DSÖ’nün infodemiyle mücadele kapsamında çalışmaları bulunmaktadır. Covid-19 pandemisi döneminde, bireylere doğru bilginin aktarımı önemli bir ihtiyaçtır. Bu süreçte ortaya çıkan yanlış bilgi, dedikodu gibi durumlarla mücadelenin önem arz ettiği görülmektedir (Gölbaşı ve Metintaş, 2020, s. 134). Dolayısıyla Covid-19 pandemisi gibi kriz dönemlerinde doğru bilgi aktarımı önemlidir. Ana akım medya ve sosyal medya aracılığıyla krizle baş edilmek için yayılan yanlış bilginin önüne geçilmesi önemlidir. Bu yüzden elde edilen bilginin bir süzgeçten geçirilmesi gereklidir. Bu şekilde süzgeçten geçen ve filtrelenmiş doğru bilginin topluma aktarımıyla, infodeminin zararı minimal düzeye indirgenebilir.

4.4 Devletin Gözünden Pandeminin Güvenliği

İnsanlık tarihi boyunca güvenlik kavramı her zaman önem arz etmiştir. Her dönemin şartlarına bağlı olarak güvenlik kavramına yüklenen anlam değişmektedir. Güvenlik kavramının süreç boyunca farklı anlamlar kazanması, bu kavramın bir evrim süreci geçirdiğini göstermektedir. Her çağın şartlarına göre değişen güvenlik kavramı, eski tanımlarını da her dönemde içinde barındırmaktadır. Sanayi Devriminden sonra gelişen güvenlik kavramının tanımıyla, 1. ve 2. Dünya Savaşı dönemindeki güvenlik kavramının tanımı farklılık göstermektedir. Savaşlardan sonra olduğu şekilde Soğuk Savaş döneminden sonra da güvenlik kavramı bir evrime uğramıştır. Soğuk Savaş döneminin bitmesinin ardından oluşan süreçte güvenlik kavramı, birden fazla biçime sokularak içeriği genişletilmiştir. Bu genişlemenin en önemli noktası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 1994 yılında yayınlamış olduğu İnsani Gelişim Raporu'dur. Güvenlik kavramının, bu rapor yayınlandığı gündünden itibaren insan haklarına önem veren bir içeriğe büründüğu bilinmektedir. Covid-19 pandemisi sürecine gelindiğinde ise bir güvende olmama durumu ortaya çıkmıştır (Üste, 2021, s. 104).

Pandeminin, küresel anlamda hemen hemen tüm insanlığı etkilediği bilinmektedir. İnsanların bir kısmı hastalığa yakalanarak bir kısmı da psikolojik olarak pandemiden olumsuz etkilenmiştir. Bir insanın en büyük hakkı olan yaşama hakkının tehlikeye girmesi devletlere, kurumlara ve uluslararası örgütlere daha fazla sorumluluk yüklemiştir. Devletlerin vatandaşlarına güvence vermek amacıyla;

- Tıbbi malzeme desteği sağlamak,
- İnsanları bilinçlendirmek,
- Sağlık sektöründe ihtiyaç olan personel sayısını sağlamak

gibi sorumlulukları bulunmaktadır. Devletlerin, bu sorumluluklarını yerine getirirken hata yapma lüksleri yoktur. Bundan dolayı uygulamalar hayata geçirilirken dikkatli davranılması gerektiği açıktır. Devletlerin sorumluluklarından bahsederken insanlara düşen sorumluluklardan bahsetmekte de fayda vardır. İnsanların, devletlerin almış olduğu kararlara saygı duyarak önlemlere uyması gerekmektedir. Küresel çapta panik halinin önüne geçebilmek için yasaklara uyulması büyük önem arz etmektedir (Yenal, 2020, 1321).

Bireyler, güvenlik aygıtına çaresizce ihtiyaç duyduğu zaman kendi rızalarıyla özgürlüklerinden fedakârlık ettikleri karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun birçok örneğinin Covid-19 pandemisi sürecinde görüldüğü bilinmektedir. Durum böyle olsa da insanların temel hak ve özgürlüklerinin güvenlik amacıyla olsa bile uzun soluklu kısıtlanmasının devamlılığının olmadığı karşımıza çıkmaktadır. Buna rağmen ülkelerin siyasi yönetim biçimleri ne olursa olsun güvenlik unsuru tehlikeye girdiği zaman; insanların, ülkelerinin geleceği için bu fedakârlıkları rahatlıkla yaptığı görülmektedir (Aydın, 2020, s. 40).

İktidarın kontrol ve denetim gücü hiç olmadığı kadar insan bedeninin üzerindedir. İnsanlar da bu durumu kendi rızalarıyla benimsemektedirler. Böylece birey, “özgürlük-güvenlik” ikilemine hapsoldüğü bir dönem yaşamıştır. İnsanlar can güvenliği için birçok sosyal yaşamlarından vazgeçme durumuna gelmiştir (Çakı, 2020, s.51). Tarihin hemen her döneminde krizler, toplumların yaşamlarını belirli alanlarda etkilemiştir. Oysa Covid-19 sürecinde kriz, toplumların her alanda yaşam sahalarını etkilemiştir. Dolayısıyla süreçteki kısıtlamalar, insan bedenini yüksek seviyede disipline ederken, bunu “güvenlik” gerekçesiyle yapmıştır (Canatan, 2020, s.63).

Endişe ve panik halindeki insanların, kriz dönemini aşabilmek adına özgürlük kısıtlamalarına boyun eğdikleri görülmektedir (Carlos, 2020, s. 144-147). Covid-19 pandemisinden sonraki süreçte devletlerin güvenlik hiyerarşilerini yeniden ele alması gerektiği ifade edilmektedir (Güder, 2020, s. 199). Böyle ifade edilmesinin sebebi, güvenlik konusunun alt başlığı olan insani güvenliğin son derece önemli olduğunun bu süreçte daha iyi anlaşılmasıdır. İnsani güvenlik ile insani kalkınmanın aynı durumu ele aldığı ifade edilmiş olsa da pandemi süreci durumun farklı olduğunu göstermektedir (Alameşe, 2021, s. 44).

Virüsün yayılımını engellemek için alınan önlemler, insanların ne zaman ve nerede toplanabileceklerini kısıtlama amacı taşımaktadır. Bu kısıtlamalar arasında virüse yakalanan bireylere uygulanan karantina uygulaması, maske takma, hijyen kuralları, sosyal mesafeye uyma vs. gibi önlemler bulunmaktadır. Devletler, vatandaşların bu önlemlere uymasını isterken; sokağa çıkma yasakları, hava yollarını kısıtlamak, ülke giriş-çıkışlarına yasak getirmek gibi kamu düzenine direkt etki eden önlemler almışlardır. Devletlerin ve vatandaşların almış olduğu bütün önlemlere

rağmen virüs, dünyanın büyük bir kısmında etkisini göstererek olumsuz sonuçlar meydana getirmiştir (Çakı, 2020, s.2).

Covid-19 pandemisi esnasında gündemi güvenlik olgusu meşgul ediyorken bir yandan da virüsün görüldüğü neredeyse tüm ülkelerde insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. Ancak bu insan hakları ihlalini; devletlerin, vatandaşlarına güven ortamı sağlamak için yaptığı savının ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Bu süreçte yürürlüğe konulan uygulamalar Soğuk Savaş dönemindeki güvenlik algısını hatırlatmaktadır. Sınır güvenliğinin tekrardan hayati önem kazanması, Soğuk Savaş dönemi güvenlik anlayışıyla örtüşmektedir. Bu ve benzeri uygulamalar insan hayatını korumaya yönelik uygulamalar olduğu için de kimse açısından sorun yaratmamıştır. İnsan haklarına aykırı tutumların yanı sıra pandemi sürecinde devletlerin güvenlik hususundaki uygulamaları da değişmektedir (Zorba vd., 2023, s. 73).

Güvenlik kavramının ortaya çıkış sürecine etki eden bazı kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramlar;

- Tehdit,
- Caydırıcılık,
- Şiddet,
- Çatışma,
- Savunma
- Emniyet şeklinde sıralanmaktadır (Karabulut, 2015, s. 11-22).

4.4.1. Pandemi Sürecinde Kontrol

Pandemi sürecinde virüs ve yayılımıyla mücadele edebilmek amacıyla uygulanan en önemli tedbir, karantina uygulamasıdır. Devletler için pandemiyle mücadelede bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı önem arz etmektedir. Sosyal ortamlardaki insan sirkülasyonunu kontrol edebilmek için bu teknolojilerden hemen hemen tüm devletlerin faydalandığı görülmektedir. Devletlerin bu uygulamalarına, bireyin konum ve sağlık bilgilerine erişilebilen uygulamalar örnek olarak gösterilebilir. Bu uygulamaları, bireylerin kullanması için konum ve sağlık bilgilerine ilişkin uygulamalar geliştirilmiş ve insanların bu uygulamaları

kullanmalarına yönelik korku ve rıza stratejileri oluşturduğu gözlenmiştir (Öksüz, 2021, s. 516).

Gözetim; etkilemek, baskı altına almak, yönetmek ya da yönlendirmek için insanların verilerinin takip edilmesi ve kaydının tutulması anlamı taşımaktadır (Lyon, 2007, s. 14). İktidarlarca gözetleme, bireyleri cezalandırmaktan çok daha dokunaklı bir cezadır. İktidar ise bunu Sanayi Devrimi sürecinde fark etmiştir. Sanayi Devrimi'nden sonra daha önce görülmemiş bir iktidar şekli ortaya çıkmıştır. Bu iktidar şeklinin de toplumsal beden kavramı üstünden işlediği belirtilmiştir. Bu toplumsal beden, farklı müdahaleler ile muhafaza edilmektedir. Bugüne bakıldığı zaman beden, tıbbi yöntemler ile kontrol altındadır. Toplumsal alana bakıldığı zaman ise normal ve anormal beden olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir. Pandemi virüsün yayılma hızının kontrol altına alınması ve virüs bulaşmış kişilerin sosyal yaşantıdan soyutlanması, toplumsal bedenin normallığı olarak açıklanmaktadır. Bu süreçten itibaren de bedeni ortadan kaldırmanın yolu işkence değil, mikropsuzlaştırmadır (Foucault, 2012, s. 23-39). Bu kapsamda iktidar; toplumsal denetim aygıtını bedenin hasta olması üstünden denetim altına almaktadır (Bal, 2022, s. 44-45).

Foucault'nun özellikle ele aldığı noktalar cezalandırma, denetim altında tutma ve disipline etme yöntemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Foucault'a göre, Sanayi Devrimine kadar olan süreçte iktidarın hedef tahtasındaki kavram bedenlerken; Sanayi Devriminden sonra hedef, insanların davranış biçimidir. Foucault, bu anlayışa biyo-iktidar adını vermektedir. Bu anlayışla da itaatkâr, otoriteye biat etmeyi normalleştirmiş bireyler oluşturmayı hedeflediği göze çarpmaktadır (Canpolat, 2005, s. 101)

G. Agamben, devlet aygıtının; pandemi sürecini, otoriter yapısını daha çok hissettirmek için bir araç olarak kullandığını savunmaktadır. Böylelikle toplumun her kesiminin üzerinde otoriter bir baskı oluşturduğunu söylemektedir. Biyopolitika kavramı, kriz dönemlerinde ortaya konan bu uygulamalara karşı bir tavır koyarken; ek olarak bireyleri de bu hususla ilgili uyarmaktadır (Foucault, 2015, s. 164-167).

Toplumun ve bireylerin denetimi, gözetim aracılığıyla yapılmaktadır. İktidarın asıl denetim organı gözetimken, iktidarın bu husustaki en büyük aracı gözdür. Gözetim, kapitalizm ile beraber toplumsal iktidarın yenilenmesi gerektiğine

işaret etmektedir. Gözetim anlayışının kavranabilmesi için gözün yeri önem arz etmektedir (Bentham, 2016, s. 7).

Gözetimin sistemsiz izleme şekilleri şunlardır:

- Vücut tarayıcılar,
- Kamera,
- Biyometrik denetleyici

Bu sistemsiz izleme şekilleriyle gözetim; sınıflandırma, takip etme, izleme ve kontrol etmeyi hedeflemektedir (Bauman ve Lyon, 2016, s. 13).

Pandemi sürecinde ülkelerin yöneticileri ve bilim insanları sık sık “yeni normal” kavramını gündeme getirirken artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını aktarmışlardır. Böylelikle, toplumu otoriter bir devlet yapısına hazırladıkları da söylenebilir (Çakı, 2020, s.41).

Pandemi sürecinde iktidarların sergilediği tutum ve davranışlar, kontrol sürecini anlayabilmemiz için önem arz etmektedir. Bu kapsamda Batılı, demokrasinin gelişmiş olduğu ülkeler ve otoriter yapıdaki ülkeler arasındaki önlemlerin farklarına bakmamız daha doğru olacaktır. Batılı devletlerin, pandemi başladıktan sonra Çin gibi sert tedbirler almak istemediği görülmektedir. Çin’in almış olduğu sert önlemler ile virüsün yayılım hızını kolay bir şekilde kontrol altına aldığı söylenebilir. Çin’deki uygulamalarda yola çıkarsak bu kapsamda; Batılı liberal demokrasilerin değil de Çin gibi otoriter önlemler uygulayan devletlerin, salgının kriz boyutunu daha seri bir şekilde kontrol altına aldığı dikkat çeker. Ancak bunlar haricinde gözden kaçan birkaç hususa değinmekte fayda olacağı belirtilmelidir. Çin’in, virüsün yayılımını engellemek için yapmış olduğu müdahalelerin başarılı bir sonuca ulaşıp ulaşmadığı hala daha büyük bir soru işareti olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin’in, dünyaya duyurmuş olduğu verilerin doğru olmadığına yönelik eleştirilerin olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı dünya devletleri Çin’i; küresel çapta uygulanacak politikalar oluşturulurken yanlışa yönlendirdiği şeklinde suçlamaktadır. Covid-19 pandemisinin her zaman olumsuz bıraktığı etkiler konuşulsa da bardağın dolu tarafından bakmakta da fayda görülmektedir. Covid-19 pandemisi, otoriter devletlerin demokrasi yoluna girmesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Çin’in; virüsün çıktığı ilk ülke olarak, dünyaya karşı görev ve sorumluluklarını yerine getiremediği açıktır. Çin’in dünyaya karşı görev ve sorumluluklarını yerine

getirmemiş olması; dünya devletlerinin, alınması gereken sert ve acil önlemleri almasına engel olmuştur. Böylece virüsün yayılım hızının önüne geçilemediği görülmektedir. Demokratik yönetim biçimlerine virüs geldiği zaman tehlikenin asıl boyutu gözler önüne serilmiştir (İmge ve Ayhan, 2020, s. 92-94).

4.4.2. Covid-19 Pandemisinde Temas Takibin Yapay Zekâsı

Dijital kavramının geçirdiği evrimin ve dijitalleşmenin en önemli aracı olarak yapay zekâ (AI) önümüze çıkmaktadır. Bireylerin zihnini zekâsını taklit ederek, bireyler yerine karar verme kabiliyetine sahip olan dijital bir uygulamadır. (Sucu, 2021, s.40), Üst düzey öğrenme kabiliyetine sahip olduğu için elde etmiş olduğu verileri hızlı bir şekilde işlemektedir. Bununla birlikte işlediği verilerdeki problemleri erken dönemde tespit ederek çözümü de üretebilmektedir (Erturan ve Ergin, 2018, s.813).

Sağlık sektörü, Pandemi sürecinde virüsün yayılmasını kontrol altına alabilmek ve engellemek için çok yoğun mesai harcamıştır. Bu süreçte de dijitalleşen dünyadan yani teknolojiden faydalanmıştır. Bu teknoloji kapsamında olan yapay zekânın da kullanılan araçlardan biri olduğu karşımıza çıkmaktadır. Pandemi sürecinde; virüsün yayılmasının takibi, hastaların etkilenme boyutunun tespiti önem arz etmektedir. Bu takip ve tespit yöntemleri ile bireylerin erken dönemde uyarılıp tedavi sürecine alınmaları amaçlanmaktadır. Tüm bu süreçler işlerken, yapay zekâ temelli uygulamalar öne çıkmaktadır (Zorer, 2021, s. 29).

Günümüzde bilgi, katma değer yaratan bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine aynı şekilde günümüzde veri akışının da eskisi kadar yavaş olmadığı bilinmektedir. Bu hızlı veri akışı sonucu oluşan verileri işleme amacıyla geliştirilen, bununla beraber günümüzdeki çoğu yöntemin zeminini hazırlayan yapay zekânın; bireyin beyninin özelliklerini ön planda tutarak bilgisayarların programlanmasını temel aldığı dikkati çekmektedir (Şahnagil, 2023, s. 173-174).

Covid-19 pandemisi sürecinde yapay zekâdan şu dört noktada faydalanılmaktadır:

- Erken teşhis
- Tedavi izlemi

- Temas takibi
- Vakaların ve ölüm oranlarının takip edilmesi (Muz,2020, s. 181-183).

Sağlık sektöründe atılan yapay zekâ temelli adımların; hızlı, doğru ve net sonuçlar vermesinin beklendiği görülmektedir. Yapay zekâ alanındaki gelişmelerde; hastalığın teşhisi, röntgen verileri, aşı, ilaç üretimi gibi hususlarda ilerleme kaydedilmesi hedeflenmiştir. Yapay zekâ temelli olarak üretilen üç boyutlu akciğer görüntülemesi de dünyada bu süreçte uygulanmıştır (Alaca, 2020, s. 60-62). Virüsün tespit ve teşhis edilme sürecinde kullanılan tanı kitlerinin üretiminin de yapay zekâ temelli olduğu bilinmektedir. Tanı kitlerinin normal üretim sürecinin 2-3 ay arası bir süre olduğu söylenmektedir. Yapay zekâ temelli bir veri sistemi sayesinde bu üretim sürecinin 3 haftaya kadar düştüğü dikkati çekmektedir (http-28).

Yapay zekânın; vaka sayılarının artış gösterdiği dönemlerde, sağlık sektöründe çalışanların iş yükünü azaltmak için kullanabileceği belirtilmektedir. Virüsün yoğun olduğu bölgeler belirlenerek; hastanelerdeki doluluk oranlarını tespit ettikten sonra yatak ve sağlık sayısı ihtiyacını da tespit edip, kriz yaşanmadan oluşabilecek sorunları çözme ihtimali bulunmaktadır. Yapay zekânın hayatı kolaylaştırdığı açıktır. İlerleyen süreçlerdeki olası bir salgın senaryosunda insanlığın elinde güçlü bir silah olarak bulunacağı düşünülmektedir. Zararı minimize ederek mücadeleye de verdiği katkıyı artıracığı da tahmin edilmektedir (Muz, 2020, s. 182).

4.4.3. İnsani Güvenlik

Güvenlik, öznenin kendisine karşı bir tehdidin olmaması şeklinde açıklanmaktadır. Devlet aygıtının tarafından bakarsak, birden fazla etkeni olan bir güvenlik algısı olduğu görülmektedir. Devletin geleceğe yönelik endişelerinden en önemlisi beka problemidir. Pandemi süreci, güvenliğe karşı bir tehdit olduğu için devletlerin beka endişesinin bu süreçte arttığı dikkat çekmektedir. Bu pencereden bakıldığı zaman; ekonomi, sağlık, askeri güç, çevre gibi etkenlerin tamamını dikkate alarak kapsamlı bir çalışma yapılmasının gerekliliği ortaya konmaktadır (Yenal, 2020, s. 1320).

Geleneksel güvenlik anlayışının; pandemi sürecinde yeterli olmadığı düşünülebilir. Pandemi süreci insanlığa göstermiştir ki; asıl ihtiyaç duyulan güvenlik

anlayışı, insanın kendisine yönelik tehlikeleri temel alan bir güvenlik anlayışıdır. Geleneksel güvenlik anlayışının, yalnızca devlete karşı olan tehditleri ciddiye aldığı görülmektedir. Uluslararası arenada devletlerin tehditlerle mücadele etmesini amaçlamaktadır. Bu güvenlik anlayışına göre; insan güvenliği, devlet aygıtının güvenliği kadar önem arz etmemektedir. Bundan dolayı pandemi sürecinde, esas alınması gereken güvenlik anlayışının geleneksel güvenlik anlayışı olmaması gerekmektedir. Çünkü ülke güvenliğini zor duruma sokan şey, devleti değil de insanı hedef alan bir virüstür. Devletlerin bulundurduğu askeri güçlerin, bu virüse karşı koyabilecek nesnelere olmadığı açıktır. Virüsün sebep olduğu ölüm sayısının, bir terör olayından ya da bir savaştan çok daha fazla olduğu savı öne sürülmektedir (Alameşe,2021, s. 39).

Pandemi süreci ele alınan insani güvenlik sorunu küresel boyuttadır. İnsani güvenlik kavramının alt başlıkları olan ekonomik güvenlik, sağlık güvenliği, politik güvenlik, gıda güvenliği, bedensel güvenlik ve toplumsal güvenlik başlıklarının; pandemi sürecinden negatif anlamda etkilendiği muhakkaktır. Pandemi krizinin ihtiyaç duyduğu insani güvenlik kavramını ele alırken; bu kavramın, bütün alt başlıklarıyla birlikte incelenmesi gerektiğinin altı çizilmektedir (Sülkü vd., 2021, s. 346).

Covid-19 virüsü belli bir kıtayı, ülkeyi, şehri değil; tüm dünyayı hedef almıştır. Geleneksel güvenlik anlayışının tümünden ziyade parçayı, yani devlet aygıtını korumak gibi bir anlayışı vardır. Ancak pandemi ile mücadelede önemli olan ihtiyaç, insani güvenlik anlayışıdır. Geleneksel güvenlik anlayışının; tümü yani insanı değil de parçayı yani devlet aygıtını koruma gibi bir amacı bulunmaktadır. Uluslararası ilişkilerin, dünyanın bir ucundan öbür ucuna etkileşimin ve iletişimin arttığı bu dönemde; insani güvenliğin sağlanması amacıyla küresel boyutta bir mücadelenin eksikliği göze çarpmaktadır. Devlet merkezli güvenlik anlayışı ve bu anlayış doğrultusunda yapılan hamlelerin, insani güvenlik için yeterli olmadığı görülmektedir (Alameşe,2021, s. 40).

Güvenlik kavramı, devletlerin ve vatandaşların kendisinden söz ettirdiği bir kavramdır. Geleneksel güvenlik anlayışı çerçevesinde ilk korunması ve güvende tutulması gereken aygıtın devlet olduğu dikkati çekmektedir. Devlet aygıtı güven içinde olduğu zaman, vatandaşların ekstra bir güvenlik önlemine gerek duymadığı belirtilmektedir. Devlet aygıtını bekleyen tehlikeler, başka devletler tarafından

gelmektedir. Bu tehdite karşılık savunma ise yine askeri müdahale ile gerçekleşmektedir (Duman,2021, s. 126).

Covid-19 salgını gibi tüm dünyaya olumsuz etki eden durumlarda, insani güvenliği temel alan kapsayıcı bir anlayışa ihtiyaç duyulmaktadır. Pandemi süreci de ihtiyaç duyulan insani güvenlik anlayışına neden ihtiyaç duyulduğuna dair bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Salgın tehdidi, dünyanın her bölgesinde kısa sürede görünmeye başlamıştır. İktidarlar, sınırları kapatmak gibi önlemler olsa da yeterli olmamıştır. Devlet odaklı güvenlik yaklaşımlarının böyle dönemlerde eski olduğu iddia edilmektedir. En güçlü devletler olarak görülen devletler bile başka ülkelerden gelecek yardıma muhtaç hale gelebilmektedir. Devletler, başka devletlerin tıbbi malzemelerine, ürettikleri aşya ihtiyaç duymaktadırlar. Tecrübe ve bilgi aktarımı, ülkeler arası dayanışma hususunda DSÖ'nün önemli bir rol üstlendiği açıkça görülmektedir. Covid-19 salgını bu görüşleri doğrulayan bir örnek olmuştur. Sonuca bakıldığı zaman Covid-19 pandemisi sürecinde, geleneksel güvenlik anlayışının yetersizliğinin gün yüzüne çıkmakta, insan merkezli insani güvenlik anlayışının önemi bir kez daha vurgulanmaktadır. İnsani güvenlik; tüm insanlığı kapsayıcı bir anlayışa sahiptir. Pandemi gibi tüm dünyayı etkisi altına alan durumlarda böyle bir anlayışa ihtiyaç olduğu açıkça ortadadır (Alameşe,2021, s. 41).

4.4.4. Covid-19 Pandemisinde Kolluk Kuvvetleri

Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan virüs sebebiyle tüm dünyada; siyasal, toplumsal ve ekonomik anlamda dönüşümlerin olduğu bilinmektedir. Wuhan kentinde görüldüğü günden beri siyasi ve uluslararası çevrelerce tehdit olarak görülen virüs kapsamında; toplumsal yaşantıda bir izolasyon süreci başlarken, ekonomik anlamda da olumsuz durumlar ortaya çıkmaktadır. Ülke sınırlarının kapatılması, tüm ülkelerin kendi içine yüzünü çevirmesi siyasal alandaki etkileri olarak gösterilmektedir. Bütün bu süreçte, ilgi odağında olan konunun güvenlik olduğu bir gerçekliktir. Dünyanın her yerinde, kriz alarmı çaldığı andan itibaren tüm ülkelerin askeri güçleri görevlendirilmiştir. Askerler ile birlikte aynı şekilde emniyet güçleri de görevlendirilmiştir. Virüsün yayılımını engelleme amacıyla sokağa çıkma yasağı uygulanan tüm ülkelerde, bu yasağın kontrolünü

polisin yaptığı bilinmektedir. Bu süreçte uygulanan yasakların kontrolünün ve denetiminin, ülkelerin kolluk kuvvetleri için yeni bir görev alanı olduğu açıktır. Polis ve askerin hâkim olduğu görevler olmadığı için onlar açısından da yeni problemler ortaya çıkmıştır. Kolluk kuvvetlerinin virüs ile verilen savaşta güven ortamını yeniden inşa edebilmek için üstlenmiş olduğu bu görevlerle birlikte yeni bir tecrübe kazandıkları açıkça görülmektedir (Yılmaz,2020, s. 31).

Fransa devlet başkanı E. Macron ve İsrail devlet başkanı B. Netanyahu; virüsle mücadele yerine teröre karşı yapılan bir savaş gibi virüse karşı savaş tanımını kullanmışlardır(http-29). Devlet aygıtının hiç kuşkusuz öncelikli olarak sorumluluğu güvenlik konusudur. Güvenliğin sağlanabilmesi için oluşan süreçte ise asli görev, polis ve askere düşmektedir. Asker, genel anlamda ülkenin dışından gelecek tehlikelere karşı güvenliği sağlarken; polis, ülke içindeki güvenliği sağladığı bilinmektedir (Brodeur, 2005, s. 41-43).

Askeri bir güç olan ordu, uluslararası devletler düzenine göre oluşturulmuş bir yapıdır. Güvenlik kavramının da ülkenin dışarıdan gelen saldırılara karşı bir mekanizması olduğu bilinmektedir. Bu yapının ana stratejisi ya da ana odak noktası, düşmanı yok etmek üzerine inşa edilmiştir. Asıl odak noktaları bu olmasına rağmen, gelişmiş bir yapı olmasından dolayı acil durumlarda da ülke içerisindeki güvenliğe destek olmaktadır. Ancak bu durum istisna olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokrasinin gelişmiş olduğu ülkelerde ordunun, ülke içindeki güvenliğe müdahale etmesi pek tercih edilmemektedir (Yılmaz,2020, s. 34).

Pandemi döneminde askerin üstlenmiş olduğu görevler 6 başlık olmak üzere karşımıza çıkmaktadır (http-30):

- Kolluk ve kamu düzeni faaliyetlerine destek
- Sağlık ve ilaç yardımı
- Lojistik ve mühendislik hizmetleri
- İnsani yardım
- Kriz yönetimi
- Araştırma ve geliştirme faaliyetleri.

Covid-19 pandemisiyle mücadele kapsamında ABD’de ve İspanya’da askerin, inşaatı başlanan hastanelerin yapımında ve lojistik alanında görev aldığı bilinmektedir. Fransa’da da benzer bir durum söz konusudur. Ordu, hastaların

hastaneler arasındaki ulaşımına destek olmuş ve lojistik anlamında katkıda bulunmuştur. Güney Kore’de de ordunun, dezenfekte işlemlerine yardımcı olduğu görülmektedir (http-30).

Pandemi sürecinin kontrol altına alınması hususunda kolluk kuvvetlerinin diğer bir ayağı olan polisin, Covid-19 salgını sürecindeki etkisi açıkça ortaya konmaktadır. Polisin bu mücadeleyi verirken, virüsten etkilenen meslek kollarından biridir. New York örneğini ele alacak olursak, emniyet görevlilerinin hemen hemen %15’nin virüsten etkilenerek görevden mahrum duruma geldikleri bilinmektedir (http-31). Modern devletin güvenlik anlayışına göre polis, iki önemli koldan bir tanesidir (Lutterback,2005, s. 231). Pandemi sürecinde yaşananlara acil önlemler almak devletlerin asli görevi haline gelmiştir. Devletler, acil önlemler alabilmek için de yeni kanunlar düzenlemektedir. Bu yeni kanun düzenlemeleriyle birlikte; polislere, geniş hak ve yetkiler verildiği görülmektedir. Örneğin; Güney Kore’de, yeni kanunların polislere verdiği yetkilere göre; insanların akıllı telefonları üzerinden takibi ve kredi kartı hesap özetlerine ulaşmak gibi birçok hak tanınmıştır. İsrail’de benzer hak ve yetkilerin emniyet güçlerine verildiği görülmektedir (http-32).

Özel’ e göre Covid-19 pandemisiyle verilen sınavda Türkiye başarılı bir örnek olarak kabul edilebilir. Elbette devletin başarısında sağlık kurumlarının vermiş olduğu mücadele önemlidir. Asker ve polisin, kendilerine verilmiş yetkileri doğru kullanımı da başarı oranına olumlu etki etmiştir (Özel, 2021, s. 89).

Covid-19 salgını döneminde, demokrasinin gelişmiş olduğu ülkelerde kolluk kuvvetlerinin verilen mücadeleye katmış olduğu etkiler önem arz etmektedir. Salgının ciddiyet boyutunu; dışarıdan gelecek tehlikeden sorumlu olan ordunun bile ülke içinde verilen mücadeleye destek olmasından anlayabiliriz. Polislerin de kendilerine verilen yetkiler doğrultusunda vatandaşla omuz omuza vererek, salgının kriz boyutunu atlatma mücadelesi göz ardı edilmemelidir.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Bu çalışmada, Covid-19 pandemisi esnasında; biyopolitika kavramı kapsamında, güvenlik ve dijitalleşme arasındaki sarmal ilişki incelenmiştir. Covid-19 pandemisi sürecinde yaşanan gelişmeler, devletlerin ve toplumların biyopolitik yaklaşımlarını ve güvenlik politikalarını tekrardan şekillendirmesine sebep olmuştur. Covid-19 pandemisi sürecinde, devletlerin sağlık sektörüne müdahalelerde bulunduğu görülmüştür. Bu yapılan müdahaleler sonucunda, kişisel özgürlükler ile kamusal sağlık arasındaki denge sorgulanmıştır. İnsanların zorunlu olarak, geleceklerindeki özgürlükleri için, bugünkü özgürlüklerinden fedakârlık yapmaları istenilmiştir. Haftalarca evden çıkamayan, kapalı mekânlarda saatlerce maskeli biçimde çalışmak zorunda kalan insanların, sağlıklarını koruma amacıyla yapılan tüm uygulamaların yalnızca onların değil, kamunun güvenliği çerçevesinde olduğu açık olmakla beraber, tedbirler, özgürlük alanına açıkça müdahale niteliğinde gerçekleşmiştir.

Pandemi sürecinde güvenlik tanımının, sadece askeri ve ulusal güvenlikten ibaret olmadığı bir kez daha görülmüştür. Toplum sağlığının da güvenlik kapsamında olduğu gözler önüne serilmiştir. Pandeminin aynı zamanda dijitalleşme sürecine olan etkisi de göz ardı edilmemelidir. Pandemi döneminde, devletlerin; dijital teknolojileri kullanarak temas takibi, izolasyon önlemleri ve aşı takibi gibi uygulamaları yürürlüğe koyduğu görülmüştür ancak bu dijital müdahalelerin kişisel gizlilik, veri güvenliği ve etik gibi problemleri de yanında getirdiği büyük tartışmalara yol açmıştır.

Tüm dünyada gerçekleşen sınırlamalar ve tedbirler ulus devletin gücünü pekiştirtirmiş, Weberyen açıklama ile meşru fiziki şiddet tekeline elinde bulunduran devlet, devlet olma gücünü sonuna dek kullanabilmiştir. Hatta devletlerin, güvenlik gerekçesi ile aldığı tedbirlerin bir otoriterliğe evrilmesi dahi tartışılabilmiştir.

Foucault'nun, tarihin ilk evrelerinden beri süregeldiğini iddia ettiği “devletin beden üzerindeki iktidarı”nın, pandemi sürecinde de net biçimde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ancak iktidarlar karşısında bedenin çevrenmesine yönetilenlerin

cevabı, bu süreçte büyük çoğunlukla itaat şeklinde olmuştur. İtaatin gerekçesi ise hayatta kalabilmek olduğundan, gönüllü gerçekleşen rıza, iktidarların politikalarının başarısına katkı sağlayabilmiştir. Yine de tedbirlere ve aşı uygulamalarına karşı protesto ve karşı çıkışlar özellikle Avrupa ülkelerinde dikkati çekmiştir. Oysa otoriter yönetimler altında yaşayan Asya merkezli ülkelerde, sorunsuz bir itaat alışkanlığı olduğundan tedbirler, iktidarlarca kolayca uygulanabilmiştir. Bu farklılığın anlaşılmasında ilk anahtar biyopolitika ve biyo-iktidar kavramlarıdır.

Çalışmada belirtilen varsayımlara dair şu tespitlere ulaşılmıştır.

- Biyopolitika kavramının Covid-19 sürecinde etkili olduğu varsayımı çalışmada doğrulanmıştır. İktidarlar söz konusu süreçte bireyin yaşam sahasını, koyduğu tedbir ve yasaklar yoluyla, bir başka deyişle politika araçlarıyla çevrelemiştir.
- Biyopolitika kavramının, dijitalleşme ve güvenlik alanlarında kilit bir rol oynadığı varsayımı çalışmada doğrulanmıştır. Pandemi sürecine, eğitimden iş yaşamına kadar çok geniş bir sahada dijitalleşme damgasını vurmuş, teknoloji bu anlamda yaşama katılmanın tek ve kabul edilen yolu olmuştur. Güvenlik kavramı da gelecekteki özgürlük adına bugün özgürlükten fedakarlık yapma boyutuyla öne çıkmış, özgürlük ve güvenlik bir paradoks olarak değerlendirilmiştir.
- Devlet-toplum ilişkisi incelenirken, biyopolitikanın göz önünde bulundurulması yönündeki varsayım da çalışmada doğrulanmıştır. Zira özellikle iktidarların beden üzerindeki egemenliği süreçte daha önce hiç olmadığı kadar büyük boyutta gerçekleşmiştir.

5.2. Öneriler

Bu çalışmada, biyopolitika kavramı kapsamında, pandemi sürecindeki dijitalleşme ve güvenliğin toplum üzerindeki etkileri, dijitalleşme ve güvenlik çerçevesinde ele alınmıştır. Bu doğrultuda, biyopolitik bir bakış açısıyla; devletlerin, vatandaşlarının sağlığını gözeterek yürürlüğe koymuş olduğu uygulamalar incelenmiştir.

Covid-19 pandemisinin, biyopolitika, güvenlik ve dijitalleşme arasında bulunan sarmal dengeyi etkilediği görülmüştür. Önümüzdeki süreçte benzer bir kriz ortamının oluşması durumunda, daha hazır olabilmek adına Covid-19 pandemi sürecinin iyi okunması gerekmektedir. Dolayısıyla bu tezin biyopolitika, biyo-iktidar, güvenlik ve dijitalleşmeye, özellikle Covid-19 sürecinin değerlendirilmesi bakımından yaklaşımı hem akademik hem de yönetsel bakımdan katkı sağlayabilecektir.

Covid-19 pandemisinin yarattığı krizin kaotik bir dünya yaratacağı söylenebilir. Bunun anlamı, ekonomiden siyasete, eğitimden sağlığa ve toplumsal yaşam biçimlerine kadar geniş bir alanda hiçbir şeyin artık eskisi gibi olmayacağıdır. Kaotik dünyanın öne çıkan probleminin güvenlik olacağı muhakkaktır (Canatan, 2020, s.63).

Sağlıkla ilgili tedbirler karşısında bireylerin ve toplumun güvenliğinin sağlanabilmesi, teknolojinin hiç olmadığı kadar yaşam sahalarımıza dâhil olmasıyla sonuçlanmıştır. Pandemi sürecinde yaşamımıza giren, uzaktan çalışma ya da uzaktan eğitim uygulamaları kriz dönemindeki boyutuyla olmasa da devam etmektedir. Bu durumun yeni sorun alanları yaratacağı söylenebilir. Çalışma barışı, iş verimliliği ve çalışanların duygusal durumlarının olumsuz yönde etkilemesi muhtemeldir. Dolayısıyla yeni normal olarak sunulan tedbirlerin, tehlike ortadan kalktıktan sonra da devam etmesi, biyo-iktidarın beden üzerindeki gücünü, salgın sonrasında da koruma isteği biçiminde değerlendirilebilir.

Yeni normalleşme adı altında iktidarların aldığı tedbirler karşısında, artması muhtemel karşı çıkışlara gösterilecek tepkiler, iktidarların otoriterlik ve demokrasi yönündeki sınavları olacaktır. Benzer kriz durumlarında tedbirlerin sert önlemlerle gerçekleştirilmesinin yaratacağı olumsuzlukları en aza indirgeyen iktidarlar, hem öne

ıkardıkları güvenlik meselesini hem de insan haklarına dayanan özgürlük alanına dair sorunlarını başarıyla zebileceklerdir.

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (2001). *Kutsal insan: Egemen insan ve çıplak hayat*. (Çev. İsmail Türkmen) Ayrıntı Yayınları.
- Akay, A. (1995). *Michel Foucault: iktidar ve direnme odakları*. Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Akay, A. (2000). *Michel Foucault'da iktidar ve direnme odakları*. Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Akbaba, M., ve Ötegen, V. R. (2015). Salgınlar ve erken uyarı-cevap sistemleri. *Türkiye Klinikleri Public Health-Special Topic, 1* (3), 93-98.
- Akış İlhan, Ö. (2021). Covid-19 krizi ve kamusal mekânda dijitalleşme eğilimleri. *Ege Coğrafya Dergisi, 30* (2), 309-319.
- Akman Dömbekci, H. ve Güzel, Ş. (2022). Yeni panoptizm uygulamaları: sağlık hizmetlerinde dijital. *Selçuk Sağlık Dergisi, 3* (1), 105-116.
- Altuncu, S. N. ve Altuncu, M. T. (2021). Mahremiyet, verileştirme ve dijital covid-19 takip uygulamaları. *TRT Akademi, 6* (11), 72-87.
- Arslan, İ., ve Karagül, S., (2020). Küresel bir tehdit (covid-19 salgını) ve değişime yolculuk, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10* (1), 1-36.
- Aslan, R., (2020). Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler, covid-19, *Ayrıntı Dergisi, 8* (65), 35-49.
- Ateş, B. (2022). Covid-19 salgınının türkiye'de enerji tüketimine etkisi. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, 5* (1), 84-101.
- Aydın, M. (2020). *Covid-19 ve uluslararası düzen in covid-19 sonrası küresel sistem: eski sorunlar yeni trendler*, Ankara: SAM Yayınları.
- Aydın, M. M., Dağlı, E. ve Çoruh, E. (2021). Şehir içi ana arterlerde covid-19 kısıtlamalarından dolayı trafik akımlarında meydana gelen değişimlerin incelenmesi: Antalya Örneği. *İDEALKENT, 12*(34), 1199-1225.
- Bal, N. (2022). Toplumsal Denetim ya da Biyo-iktidar şekilleri: covid-19 hastalığının sosyolojik değerlendirmesi. *Hafıza, 4* (1), 42-55.
- Balcı, Y. ve Çetin, G. (2020). Covid-19 pandemi sürecinin Türkiye'de istihdama etkileri ve kamu açısından alınması gereken tedbirler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19* (37), 40-58.
- Baştürk, E., (2017). Biyopolitika ve savaşım: foucault ve agamben arasındaki ayrımın kavramsal içeriği. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 5* (2), 1-23.
- Baudrillard, J., (1993). *The transparency of evil: essays on extreme phenomena*, London and New York, Verso.
- Bauman, Z. (2007). *Liquid times: living in an age of uncertainty*. Polity.
- Bauman, Z. ve Lyon, D. (2016). *Akışkan gözetim*. (Çev. Elçin Yılmaz) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Bentham, J. (2016). *Panoptikon: gözün iktidarı*. (Çev. Barış Çoban ve Zeynep Özarlan), İstanbul: Su Yayınları 2. Basım.
- Bouza, A. (2019). *Dijital dönüşüm ve dijitalleşmenin iş değeri nedir?* (Çev. Duygu Aydemir).
- Bozdağ, L. (2013). Biyoiktidar kavramı ve ötekileştirmenin iki kadın karakterde temsili" meryem ana ve berfo ana". *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5 (5), 152-171.
- Brodeur, J. P., (2005), "Force policière et force militaire. Lemieux, F., ve Dupont, B., (edt.), *La militarisation des appareils policiers*, (41-58), Canada: Les Presses de l'Université Laval.
- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). Covid-19 pandemi sürecine yönelik genel bir değerlendirme: Türkiye örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, 1 (1), 62-79.
- Büken, N.Ö. (2010). Pandemik influenza ve etik, *Hacettepe Tıp Dergisi*, 41, 62-68.
- Can, H. (1997). *Organizasyon ve yönetim*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Canatan, K. (2020). Beden sosyolojisi açısından pandemi, F. Çakı (Ed.), *Modernitenin pandemik halleri: maskeli, mesafeli ve kırılğan içinde* (s. 1-26). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Canatan, K. (2021). Pandemi kısıcında günlük hayat, beden ve otorite. *Journal of International Social Research*, 14 (76), 438-450.
- Canbaş, M. O. (2019). *Biyopolitika kavramı odağında kadın bedenini ıslah politikaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Canpolat, N. (2005). Bilginin arkeoloğu; Michel Foucault. N. Rigel, G. Batuş, G. Yücedoğan ve B. Çoban, (Editörler). *Kadife Karanlık: 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar içinde* (s. 73-113). İstanbul: Su Yayınları.
- Castillo S, C. (2010). Trends and directions of global public health surveillance, *Epidemiological Reviews*, 32, 96.
- Cengiz, Ö. (2021). Covid-19 Salgını ile Mücadelede Kolluk ve Güç Kullanımı. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10 (3), 77-100.
- Cevizci, A. (2022). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Cinelli, M., Quattrociocchi, W., Galeazzi, A., Valensise, C. M., Brugnoli, E., Schmidt, A. L., and Scala, A. (2020). The COVID-19 social media infodemic. *Scientific reports*, 10 (1), 1-10.
- Çaçan, R. (2022). *Covid-19 döneminde yeni gözetim paradigmatları: sağlık bakanı fahrettin koca'nın twitter paylaşımlarının kesitsel örnekleme üzerinden eleştirel söylem analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakı, F. (2020). Giriş: Akademik sinerjiyle Covid-19'u anlamak. F. Çakı (Ed.), *Modernitenin pandemik halleri: maskeli, mesafeli ve kırılğan içinde* (s. 1-26). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Çakı, F. (2020). Akademik sinerjiyle Covid-19'u anlamak. F. Çakı (Ed.), *Modernitenin pandemik halleri: maskeli, mesafeli ve kırılğan içinde* (s. 27-56). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çetin, M. (2018). Politika bilimi açısından kamusal mekân. *Selçuk İletişim Dergisi*, 11 (1), 55-69.
- Çevik, E. (2016). Politikanın sosyolojik bir anlamı olarak politika. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 301-328.
- Çınar, B., Güngör, Y., Uyar, S. ve Tarhan, Ç. (2022). covid19 pandemisinin türkiye'deki dijital dönüşüm süreçlerine etkisi. *Journal of Research in Business*, 7 (3), 91-102.
- Çokluk, N. ve Bal, Z. E. (2021). Küresel köyün buhranı olarak koronavirüs sürecinde dijital gözetim üzerine bir değerlendirme. *İletişim ve Diplomasi*, 2 (6) , 93-110.
- Dahl, R. A. (1964). *Modern political analysis*. New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Douglas, M. (2002). *Natural symbols*. Routledge.
- Duman, G. (2021). Salgın hastalık esnasında insani güvenliği yeniden düşünmek. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12 (29), 118-130.
- Dutlu, D. ve Arı, M. (2020). Foucault ve agamben düzleminde biyopolitika, *Fiscaoeconomia*, 4 (1), 159-174.
- Duverger, M. (2002). *Siyaset sosyolojisi*. (Çev: Ş. Tekeli). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Elbe, S. (2008). Risking Lives: AIDS, security and three concepts of risk. *Security Dialogue*, 39 (2), 177-198.
- Elçi, İ. H. (2020). Salgın hastalıkların kısa tarihi. *AREL USAM Stratejik Bakış Dergisi*, 2 (1), 1-10.
- Erturan, İ. ve Ergin E. (2018). Dijital denetim ve dijital ikiz yönetimi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20 (4), 810-830.
- Esposito, E. (2020). Bağışıklığın iki yüzü. *Sabah Ülkesi & Kültür, Sanat ve Felsefe Dergisi*, 1-5.
- Evren, M. (2022). Platon'un politika felsefesindeki sınıf ayrımı ve yönetim biçimlerine dair bir değerlendirme. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1735-1747.
- Fears, J. R. (2004). The plague under Marcus Aurelius and the decline and fall of the roman empire. *Infectious Disease Clinics*, 18(1), 65-77.
- Filipe, A.M. (2014). Biopolitics. *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Health, Illness Behavior and Society*, 142-145.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi* (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın gözü & seçme yazıları 4*. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu college de france dersleri 1978 1979*. İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları.
- Foucault, M. (1997). *Ethic, subjectivity and truth*, The New Press, New York,
- Foucault, M. (2003). *Toplumunu savunmak gerekir*, (Çev: Ş. Aktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, M. (2004). *Nietzsche, soybilim, tarih, felsefe sahnesi*, (Çev: I. Ergüden), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011). *Entelektüelin siyasi işlevi: seçme yazıları I*, (Çev: O. Akınbay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gökdağ, K. ve Karadeniz, S. (2021). Tıbbi karantinaya almak: biyopolitika, salgın ve toplum. *İslami Araştırmalar*, 32 (2), 274-292.
- Gölbaşı, S. D. ve Metintaş, S. (2020). Covid-19 pandemisi ve infodemi. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 5, 126-137.
- Güder, S. (2020). Covid-19'un uluslararası sistem ve türkiye siyasetine yansımaları. D. Demirbaş (Ed.), *Covid-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri içinde* (s. 186-201). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Güler Seveli, S. (2020). Koronavirüs ve biyopolitika tartışmaları: agamben ve foucault. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (22) , 315-341.
- Hanaylı, B. ve Tozkoparan, G. (2022). *Çalışma hayatında sanal kaytarma*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hermann, C. (1972). *International crises: insights from behavioral research*, New York: Free Press.
- Hotar, N., Omay, R. E., Bayrak, S., Kuruüzüm, Z., ve Ünal, B. (2020). Pandeminin toplumsal yansımaları. *İzmir İktisat Dergisi*, 35 (2), 211-220.
- Inglesby, T. V., Dennis, D. T., Henderson, D. A., Bartlett, J. G., Ascher, M. S., Eitzen, E. (2000). Working group on civilian Biodefense, plague as a biological weapon: medical and public health management. *Jama*, 283 (17), 2281-2290.
- Işık, S. (2012). Foucault'da iktidar, özgürlük ve direniş. *Ekev Akademi Dergisi*, 16 (51), 103-114.
- İmge, O. ve Ayhan, U. (2020). KOVID-19 salgını ve sonrası: toplum, devlet ve küresel sistem. *Polis Akademisi Yayınları*. 92-95.
- Jones, K.E., Patel, N.G. and Levy, M.A. (2008). Global trends in emerging infectious diseases, *Nature*, 451, 990-993.
- Kalan, Ö. (2014). Foucault'un biyopolitika kavramı bağlamında moda ve beden: vogue dergisi üzerinden bir söylem analizi. *Selçuk İletişim Dergisi*, 8 (3), 140-162.
- Kapani, M. (2007). *Politika Bilimine Giriş (19. Bs.)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaplan, A. (2021). Biyoiktidarın panzehri olarak biyopolitika. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2) , 172-205.

- Karabulut, B. (2015). *Güvenlik “küreselleşme sürecinde güvenliği yeniden düşünmek”*. Ankara: Barış Kitap.
- Karakaç, S., Rukancı, F. ve Anameriç, H., (2009). *Belge yönetimi ve arşiv terimleri sözlüğü*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 39.
- Kartal, O. (2016). *Biyopolitika: foucault'dan günümüze biyopolitikanın izdüşümleri*. Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Keskin, F., (2011). Söylem, arkeoloji ve iktidar. *Doğu Batı Düşünce Dergisi Söylem Üstüne Söylem*, 3 (9), 18.
- Keskin, F. (2014). Michel foucault, A. Tunçel ve K. Gülenç (Editörler), *Siyaset felsefesi tarihi: platon'dan zizek'e içinde (s. 64-79)*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Keskin, M. ve Durak, D. (2012). Covid-19 sürecinde öğrencilerin web tabanlı uzaktan eğitime yönelik geri bildirimlerinin değerlendirilmesi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 14-67.
- Kocaoğlu, M., Şahnagil, S. (2021). Dijitalleşme sürecinde kişisel verilerin güvenliği ve korunması. M. Kocaoğlu ve S. Usta (Editörler), *Kurumsal bilgi yönetimi teknolojik eğilimler içinde (s. 259-276)*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Koç, A. (2018). Michel foucault'nun “biyopolitika” kavramının teorik çerçevesi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 193-218.
- Konak, N. ve Ertan, C. (2020). Covid-19 pandemisi ve beden-iktidar ilişkisi: foucaultcu bir analiz. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (2) , 26-40.
- Koytak, E. (2020). “Virüs sosyoloji denemeleri: 1. yüzey ve temas”. *Sosyoloji Kafası Dergisi*. 1-4.
- Köroglu, Y. (2017). *Yapay zekânın teorik ve pratik sınırları*. Bogaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Lemke, T. (2013). *Biyopolitika*, (Çev: Utku Özkamas), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Lutterbeck, D. (2005). “Blurring the divide line: the convergence of internal and external security in western europe”, *European Security*, 14, 231.
- Marwick, A. (2012). The public domain: surveillance in everyday life. *Surveillance & Society*, 9 (4), 378–393.
- Mc Nay, L. (1996). *Foucault. A Critical Introduction*. Cambridge: Polity.
- Meşe, E. ve Tozkoparan, G. (2023). Covid-19 pandemi döneminde banka çalışanlarının yaşadıkları stres: stresin nedenleri ve başa çıkma yöntemlerine dair bir araştırma. *İzmir Yönetim Dergisi*, 3 (2), 90-103.
- Milani, C. R. (2020). Covid-19 between global human security and ramping authoritarian nationalisms. *Geopolítica(s) 11(Especial)*, 144-147.
- Muz, F. N. Ö., Kılınç, A., ve Önsüz Z, M. F. (2020). Covid-19 pandemisinde yapay zekânın kullanımı. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 5, 178-183.
- Negroponte, N., (1995). *Being digital*, New York: Alfred A. Knopf.

- Nguyen, D. (2021). Mediatisation and datafication in the global covid-19 pandemic: on the urgency of data literacy. *Media International Australia*, 178(1), 210-214.
- Nikiforuk, A. (2018). *Mahşerin dördüncü atlısı, salgın ve bulaşıcı hastalıklar tarihi*. (Çev: S. Erkanlı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okay A., ve Özdemir, O., (2002). *Halkla ilişkiler kavramı, strateji ve uygulamaları*, İstanbul: Der Yayınları.
- Oyeyemi, S. O., Gabarron, E., & Wynn, R. (2014). Ebola, twitter, and misinformation: a dangerous combination?. *Bmj*, 349, 1-2.
- Öksüz, H. (2021), İktidarın panoptik gözü olarak salgın tedbirleri: koronavirüs pandemisi örneği. *Communication and Technology Congress*'de sunulan bildiri. <http://ctccongress.org/wp-content/uploads/2022/01/10.17932CTC2021ctc21051.pdf> (Erişim Tarihi: 14.12.2023)
- Öner, Ş. (2020). Pandemi sonrası yeni “new deal” arayışları ve toplumsal yapıya etkileri açısından küreselleşme tartışmaları. Ş. Anbarlı Bozatay (Ed.), *Türkiye'nin toplumsal yapısı üzerine yazılar* içinde (s.207-226). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Özgenç Erdoğan, N. ve Ertop, S. (2021). “Foucault'nun heterotopyaları: kapatma ve kapanma pratiklerinin çağdaş sanata yansımaları”, *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 25, 133-146.
- Özmkas, U. (2018). *Biyopolitika: iktidar ve direniş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özmkas, U., (2012). Foucault: iktidardan biyoiktidara, *Cogito*, 70 (71), 56.
- Özmkas, U., (2016). *Biyopolitika kavramına dair bir soruşturma*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Pakkan, Ş. (2021). İnfodemik dünya: sağlık habercilerinin pandemi sürecinde infodemiye ilişkin tespit ve önerileri. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2021 (55), 56-79.
- Parıldar, H., ve Dikici, M. F. (2020). Pandemiler tarihi. *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi*, 12 (1), 1-8.
- Pylypa, L., (1998). Power and bodily practice: applying the work of Foucault to anthropology of the body, *Arizona Anthropologist*, 21-36.
- Rabinow, P. and Rose, N. (2006). Biopower today. *BioSocieties*, 1 (2), 195-217.
- Russell, J. C. (1968). That earlier plague. *Demography*, 5(1), 174-184.
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi teorisine geri dönüş* (Çev: T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Sherman, I. (2016). *Dünyamızı değiştiren on iki hastalık*. (Çev: E. Tümbay ve M. Küçüker). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Schilirò, D. (2020). Towards digital globalization and the covid-19 challenge. *International Journal of Business Management and Economic Research*, 11 (2), 1-8.

- Sökmen Alaca, İ. (2020). Covid-19 küresel salgını ve yapay zekâ çalışmaları. *AREL USAM Stratejik Bakış*. 59-64.
- Sucu, M. (2021). *Dijital yönetim işletme yönetiminde yeni bir yaklaşım*. Ankara: İksad Yayınları.
- Sülkü, S., Coşar, K., ve Tokathioğlu, Y. (2021). Covid-19 süreci: türkiye deneyimi. *Sosyoekonomi*, 29 (49), 345-372.
- Şahnagil, S. (2023). Akıllı devlete geçiş sürecinde yapay zekânın yönetimine entegrasyonu. Ö. Dündar (Ed.), *İktisadi ve idari bilimler alanında teori, uygulama ve güncel tartışmalar* içinde (s. 175-198). Ankara: Gazi Kitabevi.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, (2018). *Bulaşıcı hastalıklar ve korunma modülleri*, T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Eğitimi Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Tağraf, H. ve Arslan, N.T. (2003). Kriz oluşum süreci ve kriz yönetiminde proaktif yönetim, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (1), 149-160.
- Tekin, S. ve Durmaz, H. (2017). Batı'dan doğu'ya siyaset bilimi ve politika. *Uluslararası İlişkiler*, 14 (54), 107-130.
- Tulcinsky, T. ve Varavikova, E. (2019). *Yeni halk sağlığı* (Çev: S.A. Vaizoğlu). Ankara: Palme Yayınevi.
- Tuncer, A. (2021). Coronavirüs döneminde dijital devlet uygulamaları. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 2 (2), 9-26.
- Urban, V. (2013). *Michel foucault ve düşünce sistemleri tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Uyanık, Y. ve Gücenmez, T. (2021). Sağlık politikalarını covid-19 pandemisi üzerinden anlamak için kilit bir kavram: biyo-politika. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (1) , 17-36.
- Uzun, S.U., (2011). *Bulaşıcı hastalıklar epidemiyolojisi* hakkında rapor. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı.
- Üste, A. N. (2021). İnsani güvenlik bağlamında covid-19 pandemisi. *Küresel Siyaset Türkiye'den Bakış Özel Sayısı*, 104.
- Van den Berge, L. (2020) Biopolitics and the coronavirus: foucault, agamben, zizek. *Nederlands Journal of Legal Philosophy*, 49, 3-8.
- van Dick, J., Poell, T., M., Wall, (2018). *The platform society*. NewYork: Oxford University Press.
- Van Holstein E. 2018. Digital geographie of grassroots securitization, *Social & Cultural Geography*, 19 (8), 1097-1105.
- Vigarelo, G. (2008). *Giriş, beden tarihleri I*, (Çev: Saadet Özen), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Yavaşlı D.D. (2020). Drone applications in geography: game of drones. A. Balcioğulları ve M. C. Şahin (Editörler), *Current studies in social sciences – II* içinde (s.125-126), Ankara: Akademisyen Yayınevi.
- Yenal, S. (2020). “Covid-19 salgınının uluslararası güvenlik açısından değerlendirilmesi”. *Turkish Studies*, 15 (4): 1315-1329.

- Yeşilçayır, C. (2014). Thomas hobbes'un geleneksel siyaset felsefesine karşı çıkışı. *Mavi Atlas*, 1 (2), 62-72.
- Yıldırım, A. (2020). Dijital çağda dijital pandemi: türkiye'de covid-19 gündemi, *Intermedia International e-Journal*, 7 (13), 388.
- Yılmaz, A. G. (2020). Pandemi ve güvenlik: Covid-19 ile mücadelede polis ve ordu. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (37), 30-39.
- Yılmaz, H. (2007). *Michel foucault'nun biyo-iktidar kavramı çerçevesinde nazi dönemi propaganda belgesellerinin analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurdakul, E. S. (2015). Tarihte önemli bulaşıcı hastalık salgınları. *Türkiye Klinikleri Public Health-Special Topic*, 1 (3), 1-6.
- Yurdakul, H. (2020). Michel foucault, post-modernizm ve bilgi. *NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (6) , 14-32.
- Yılmaz, M. ve Candan, F. (2021). Pandemiden infodemiye medyada covid-19'un seyri üzerine bir değerlendirme. *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, 21 (46), 41-59.
- Zorba Bayraktar, H. ve Ak, H. . Ş. (2023). Pandemi döneminde insani güvenlik: demokratik ve anti-demokratik yönetimler. *Liberal Düşünce Dergisi*, (111) , 63-92.
- Zorer, A. U. (2021). *Covid-19 pandemisinde dijital dönüşüm ve hukuk hakkında rapor*. İstanbul: İstanbul Barosu.

İnternet Kaynakları:

http-1:

<https://www.atasaglik.com/tr/yeni-koronavirus-hastaligi-covid-19-nedir>

(Erişim Tarihi: 26.12.2023)

http-2:

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51177538> (Erişim Tarihi: 26.12.2023)

http-3:

https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1 (Erişim Tarihi: 27.12.2023)

http-4:

<https://demokratikmodernite.org/covid-19-pandemisinin-biyopolitikasi-ve-nekropolitikasi> (Erişim Tarihi: 10.04.2024)

http-5:

<https://knowledge.insead.edu/operations/a-crisis-management-blueprint-for-covid-19-13716> (Erişim Tarihi: 05.04.2024)

http-6:

<https://www.ekdergi.com/korkukotu-bir-yol-gostericidir/> (Erişim Tarihi: 11.04.2024)

http-7:

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51177538> (Erişim Tarihi: 07.04.2024)

http-8:

<https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39551/0/covid-19rehberigenelbilgilerepidemiyoljivetanipdf.pdf> (Erişim Tarihi: 09.04.2024)

http-9:

<https://www.who.int/emergencies/overview> (Erişim Tarihi: 15.04.2024)

http-10:

<https://www.merriam-webster.com/words-at-play/spanish-flu> (Erişim Tarihi: 10.04.2024)

http-11:

<https://edition.cnn.com/2020/03/31/tech/social-media-doctors-coronavirus/index.html> (Erişim Tarihi: 14.04.2024)

http-12:

<https://uib.org.tr/tr/kbfile/covid-19un-e-ticaret-uzerindeki-etkileri> (Erişim Tarihi: 09.04.2024)

http-13:

<https://www.journal-psychoanalysis.eu/pandemics-and-philosophy/> (Erişim Tarihi: 13.04.2024)

http-14:

<https://www.bbc.com/worklife/article/20201109-coronavirus-how-cities-travel-and-family-life-will-change> (Erişim Tarihi: 09.04.2024)

http-15:

<https://eurocities.eu/latest/digital-rights-in-the-covid-19-era/> (Erişim Tarihi: 10.04.2024)

http-16:

<https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-after-covid-19> (Erişim Tarihi: 06.04.2024)

http-17:

<https://terrabayt.com/dusunce/viral-olaganustu-hal-ve-yarinin-dunyasi/> (Erişim Tarihi: 06.04.2024)

http-18:

<https://www.bbc.com/news/technology-53146360> (Erişim Tarihi: 07.04.2024)

http-19:

<https://www.washingtonpost.com/technology/2020/03/17/white-house-location-data-coronavirus/> (Erişim Tarihi: 08.04.2024)

http-20:

<https://covid19.apple.com/contacttracing> (Erişim Tarihi: 08.04.2024)

http-21:

https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/Covid-19Pandemisinde_Dijital_DonusumveHukuk_OzelRaporu.pdf (Erişim Tarihi: 29.03.2024)

http-22:

<https://www.insanokur.org/byung-chul-han-olum-korkusunadayali-olan-bir-sag-kalma-toplumunda-yasiyoruz/> (Erişim Tarihi: 17.04.2024)

http-23:

<https://hayatevesigar.saglik.gov.tr/hes> (Erişim Tarihi: 12.04.2024)

http-24:

<https://www.icisleri.gov.tr/hes-uygulamasi-hayata-gecirildi>

(Erişim Tarihi: 21.04.2024)

http-25:

<https://tr.sputniknews.com/20210213/dilipak-artiksize-ihciyac-yoksa-bir-tiklik-caniniz-var-1043803371.html> (Erişim Tarihi: 20.04.2024)

http-26:

<https://www.ipsos.com/tr-tr/kamuoyu-tam-kapatma-uygulanmasi-gerektiginidusunuyor> (Erişim Tarihi: 21.04.2024)

http-27:

https://www.who.int/docs/default-source/%20coro%20naviruse/situation-reports/20200707-covid-1%209-sitrep-169.pdf?sfvrsn=c6c69c88_2

(Erişim Tarihi: 21.04.2024)

http-28:

<https://edition.cnn.com/2020/03/12/asia/coronavirus-south-korea-testing-intl-hnk/index.html> (Erişim Tarihi: 21.04.2024)

http-29:

<https://www.birikimdergisi.com/guncel/10005/salgin-gunlerinde-dikizlenme-gunlugu> (Erişim Tarihi: 22.04.2024)

http-30:

<https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/problem-army-enforced-lockdowns-time-Covid-19-200401101641258.html> (Erişim Tarihi: 22.04.2024)

http-31:

<https://www.brookings.edu/research/the-military-policing-and-Covid-19/> (Erişim Tarihi: 22.04.2024)

http-32:

<https://www.wired.com/story/opinion-fighting-covid-19-shouldnt-mean-abandoning-human-rights/> (Erişim Tarihi: 22.04.2024)

http-33:

https://www.who.int/health-topics/infodemic#tab=tab_1 (Erişim Tarihi: 22.04.2024)

http-34:

<https://www.who.int/publications-detail/strategicpreparedness-and-response-plan-for-the-newcoronavirus> (Erişim Tarihi: 20.04.2024)

http-35:

<https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor.pdf> (Erişim Tarihi: 21.04.2024)

http-36:

<https://korona.hasuder.org.tr/korona-postasi/> (Erişim Tarihi: 21.04.2024)

